

RÁKÓCZI.

Lezajlottak a Rákóczi-ünnepélyek, a »nagyságos fejedelem« hű kíséreeivel immár magyar földön pihen, s a törvénytárban ott ékeskedik az új törvény, mely a bujdosók emlékének meggyalázását jóvá tette »a magánjogi hatály érintetlenül hagyásával«. Most, miután az uralmon levő pártok már minden lehető módon kihasználják a saját céljaikra ezt a kegyeletes cselekményt, s elült azon felbuzdulás, mely a kuruc mozgalmak emlékét ismét a gondolkodás és közvélemény előterébe állította, alkalmasnak véljük ezen időt arra, hogy a Rákóczi-mozgalom keletkezését, indító és mozgató okait, bukásának körülményeit az objektív történeti kritika segítségével röviden megvilágosítsuk.

Mint a magyar történet legtöbb eseményéről, a kuruc harcokról is történetíróink a legtevésebb felfogásokat ültették át a közvéleménybe. A Rákóczi-korszak eseményeivel negyven év óta kizárólagos joggal és csalhatatlan jelleggel Thaly Kálmán foglalkozik. A mily becses munkásságának az a része, melylyel a korszak történeti kútforrásait igyekezett összegyűjteni és a közönségre nézve hozzáférhetővé tenni, ép oly jelentéktelen, sőt sok tekintetben káros az a tevékenysége, melyet e korszak ismertetésében, magyarázatában kifejtett. Feldolgozott művei egyszerű mesemondó könyvek, az események időbeli rendjét adják elő, s nem tudja észrevenni azon erőket, melyek ezen eseményeket és változásokat előidézték. A küzdelem okait nem látja, csak a szereplőket. A harcot egyrészt »magasztos szent célokért lelkesülő idealisták, a középkor mesés lovagjaira emlékeztető egészen a regényességig nemes jellemek, a végletekig áldozatkész és önfeláldozó, vaskövetkezetességű és megingathatlanul hű pártfelek, bámulatosan vakmerő vitézek, regebeli

hősök«, másrészt a »leggazabb árulók, legszemtelenebb csábítók elvetemedett, pártváltoztató hitszegők«, vívják és a küzdelem mint rendesen történni szokott, a gonoszság, az ármány diadalával végződött. Ez annál kényelmesebb álláspont, mert így lehet azon hibákat, melyek az intézményekben, a társadalmi osztályok önző eljárásában rejtettek, egyes emberekre áttolni, s a balsikerért az ő árulásokat felelőssé tenni. A kép, melyet ezen megvilágításban látunk, angyalok és démonok harca, kik minden reális földi alapot elhagyva, a levegőben vívják meg küzdelmüket. Pedig ezek a küzdelmek nagyon is földi viszonyokban gyökeredző harcok, a vezető férfiak pedig nagyon is gyarló földi emberek valának. *Csak egy volt köztük, a ki nem volt közējük való, maga a fejedelem: II. Rákóczi Ferenc* s épen azért játszott az egész mozgalomban passzív szerepet. A Rákóczi-korszak ezen felfogása uralkodott egészen mostanáig, s ha valaki az események bírálatába mélyebben akart bocsátkozni, a hivatalos történetírás elvette a kedvét ily vállalkozásoktól. S valóban jellemző, hogy míg gyászpompára százezreket költenek, senkinek sem jut eszébe a Rákóczi-korszaknak maradandó irodalmi emléket állítani azzal, hogy a különböző levéltárakban felgyülemlett okiratokat közzé tegyék, első sorban azokat, melyek a kor pénzügyi és gazdasági történetére vonatkoznak, s melyek a Thaly-féle gyűjteményekben majdnem teljesen hiányoznak. Újabban Ácsády Ignác nyújtott műveiben reálisabb magyarázatot e korról, a magyar jobbágyságról szóló munkájában pedig nyíltan takarja fel a küzdelmek gazdasági rugóit, s munkásságával hozzájárult ahhoz, hogy a kuruc korszakról a valószínűleg jobban megfelelő képet nyerhessünk.

Az a felfogás, mely az uralkodó osztályoknak egymással és a királyi hatalommal folytatott harcait »nemzeti« küzdelmeknek minősíti, II. Rákóczi Ferenc mozgalmát ezen nemzeti harcok koronájául tekinti, melyben »legtisztábban és legmagasabban lobogtak fel a haza és szabadságszeretet lángjai« (Thaly). Már e lapok hasábjain többször történt arra nézve kísérlet, hogy ezen felfogás alaptalansága kiderüljön. Napjainkban is most folyt le egy nagyszabású »nemzeti« küzdelem, melynek indító okait, sivárságát minden gondolkodó ember tisztán láthatta. Az objektív történetírás most már nem fogja engedni ezen eseményeket a szabadságharcok ideális patinájával bevonni. Két évszázaddal ezelőtt azonban a műveltség oly csekély fokon állt, hogy nagyon kevesen lehettek azok, kik az

események helyes megítélésének magaslatára tudtak felemelkedni, bár nem hiányzottak ily emberek sem. Tartós hatást azonban nem tudtak gyakorolni, ellenben azok, kiknek ezen küzdelemben más céljok nem volt, mint egyéni és osztály-érdekeik kielégítése, valamint ebbéli törekvéseikben utódaik táplálták és terjesztették azon felfogást, mely e harcban nemzeti szabadságharcot látott. Minél inkább távolodunk el valamely történeti eseménytől, minél inkább tűnnek le a szereplő személyek: annál inkább vagyunk hajlandók arra, hogy az eseményeknek idealizált magyarázatokat adjunk, melyek azután beleveszik magokat az emberek agyába, dogmává lesznek, s minden helyes ítéletet lehetetlenné tesznek.

Így vagyunk a Rákóczi-mozgalommal is. Kezdetben a nép, a vérig kínzott nép harca volt urai és az államhatalom ellen, melynek sújtó karját szintén a földesurak útján érezte, s jótéteményeit sohasem látta, mert azokat urai tartották meg maguknak. A proletariátus azon szörnyű elnyomás folytán, melyben ezen időben része volt, állandóan szorongott s készséggel csatlakozott minden mozgalomhoz, mely kilátást nyújtott neki sorsának javulására. A XVII. század összes nemzeti harcainál azt látjuk, hogy csak azok tudtak jelentős eredményt elérni, melyekhez a jobbágyság éa egyéb proletariátus is csatlakozott. Bocskay sikerét a hajdúknak, a földesurak által üldözött jobbágyoknak köszönhetette s Bethlen Gábor és I. Rákóczi György is a külföldi viszonyok kedvező alakulásán kívül ezen és hasonló elemek csatlakozásával tudtak jelentős eredményt elérni. A Wesselényi-Zrínyi-Frangepán összeesküvés azért ért oly gyors véget, mert az a főurak érdekszövetkezete volt, a nép érdekeinek felkarolása nélkül, míg az erdélyi fejedelmek a császárral vívott harcaikban legalább időlegesen könnyítettek a proletariátus helyzetén. A Thököly-féle felkelés is az agyonkínzott, kizsarolt jobbágyság köréből indult ki. A kétségbeesett nép minden alkalmat megragadott, hogy az uralkodó társadalmi rendszer ellen támadást intézzon. Minthogy azonban műveletlenségénél fogva köréből vezetők nem kerülhettek ki, vezetése átsiklott a nemesség kezébe, mely a mozgalmat azután eaját céljainak kivívására irányította s annak elérésével a népet cserbenhagyta, illetőleg az elnyomásba visszataszította.

A XVII. század »nemzeti« küzdelmeit nagyban elősegítette a Habsburg-háznak kedvezőtlen külpolitikai helyzete. A század végén azonban a protestáns hatalmakkal való szövetség és a

török kiűzése folytán domináló hatalomra tett szert Európában. A nemességnek tehát nem volt többé bátorsága vele kikötni, sőt majdnem kivétel nélkül csatlakozott a császári hatalomhoz, mert esetleges néplázadás ellen tőle remélt oltalmat. Ettől félni pedig ezer oka volt, mert a végletekig elnyomta a jobbágy-ságot. Szinte hihetetlen, mily sorsra jutott ezen korban a magyar pór nép s sírva kívánta vissza a török uralom idejét, mikor sokkal emberségesebb bánásmódban volt része. A kormány az adó- és katonaszedést is a vármegyékre bízta s a nemesség kíméletlenül élt vissza a saját céljaira ezen jogokkal. Az elkeseredés végre az északi vármegyékben nyílt lázadásban tört ki, a tömeg megmozdult, megrohanta és felgyújtotta a földesurak kastélyait, kik Bécsből könyörögtek ki segítséget, melylyel azonban a fölkelő néphad szintén elbánt s aztán kellő vezetés hiányában boszúálló fosztogatásokban pazarolta erejét. Volt tehát egy mozgalom, mely vezért keresett. Távol Lengyelországban pedig egy ifjú herceg bujdosott, kit a sors vezéri szerepbe kényszerített bele s a kinek seregére volt szüksége. II. Rákóczi Ferenc nevének örökségétől terhelten, ellenséges környezetben, idegenben nőtt fel, s érezve helyzetének nehézségeit, oda törekedett, hogy a Habsburg-háznak vele szemben táplált rosszindulatát és aggályait eloszlassa. Terve azonban nem sikerült, mert azon érdekszövetkezet, mely akkor Magyarország kormányzását kezében tartotta (s melynek feje és tipikus képviselője herceg Eszterházy Pál nádor volt, ki már a Thököly-javak elkobzásából mérhetetlen vagyont szerzett) Rákóczinak 120 négyszögmértföldet kitevő javára áhítozott és őt mindenáron lehetetlenné akarta tenni s valamely lázadásba belesodorni. A komplot sikerült, Rákóczi lépre ment az árulónak, kik őt a bécsi udvarnak kiszolgáltatták. Fogságából megszökve, lehetetlenné vált reá nézve a békés kiegyenlítés s engedett azok sürgetéseinek, kiket hasonló sors ért s kik az udvarral szövetséget kötötték elleni érdekcsoport elleni erélyes akcióra akarták reávenni. Ezen alkalom most kínálkozott, midőn a felkelő paraszthad, melyet a nemesség által segítségül hívott császári csapatok fenyegettek, nélkülözve a rendszeres vezetést és támasz után óhajtozott. Rákóczi neve varázshatással volt a tömegre, mely benne, minthogy szintén méltatlan üldözések tárgya volt, szenvedéseinek osztályos társát látta. Óriási birtokai voltak azon területek, hol a fölkelés kitört és gazdatisztek által kiszarolt nép a földesúr személyes jelenlététől

várta helyzetének javulását, s egyrészt abban reménykedtek, hogy csatlakozásukat a jobbágyságból való felszabadítással fogja urok meghálálni, másrészt arra is számítottak, hogy külföldi segílyt fog hozni magával. A nemesség eleinte minden eszközt felhasznált a mozgalom elfojtására, később azonban veszélyben forgó vagyonát és életét megmentendő, maga is csatlakozott a kurucsághoz, hogy a feltámadt népszzenvedélyeket a német csapatok ellen fordítsa, melyeket tulajdonképen maga hívott elő a küzdelem elfojtására.

Rákóczinak Lengyelországból való hazaérkezése után rövid idő múlva a mozgalom vezetése teljesen átment a nemesség kezébe. A pórnép, melyet német katonaság és földesúr egyformán zsarolt, készséggel felhagyta magát az utóbbiak által a némettség ellen használni, mert minden osztálytudat nélkül lévén, nem tudta helyzetének jelentőségét felismerni s mint annyiszor, most is azt remélte, hogy a németek kiverése rég várt felszabadítását fogja meghozni. A vezető állásokat a nemesség kaparította magához és a katonai tisztségeket is ők töltötték be, vagy pedig rokonaik között osztották ki.

II. Rákóczi Ferenc az események lefolyására döntő befolyást nem gyakorolt. Inkább kontemplatív kedély, mint a tettek embere volt s bár tisztán látta, — mint azt később emlékirataiban kifejté, — főbb embereinek vétkeit és hibáit, de a viszonyok kényszere miatt nem tudott azokon változtatni. Szellemi és értelmi tekintetben messze kimagaslott kortársai közül, de sem katona, sem politikus nem volt s mindennekfelett jelleme ment maradt azon tulajdonságoktól, melyek a kor többi szereplőit (kevés kivétellel) oly sötét színben tüntetik fel, de a melyek abban az időben az érvényesülésnek legfőbb követelményei voltak. A jobbágykérdésben is humánus felfogása dacára környezetének befolyása alá került, s mihelyt a mozgalom sikereket ért el, a nemesség azonnal kimutatta foga fehérét s egymásután eszközölt ki a jobbágyságot zaklató intézkedéseket. 1705-ben az országos gazdasági tanács — óh mert agráriusok és O. M. Gr. B. már akkor is voltak! — már arra mert vállalkozni, hogy a parasztság megnövekedett szarvait letörje. Ezen korszak volt a mozgalom delelőpontja s azután néhány időleges sikertől eltekintve, melyet főkép azon tábornokok értek el, kik legénységökkel emberségesen bántak, a mozgalom hanyatlóban volt s csak az európai helyzet okozta, hogy még ekkor nem veretett le.

Azon eredendő ellentét, mely az uralkodó osztályokból kikerült vezetőelemek és a nagy tömegek között fennforgóit és a nemesség oktalan eljárása, melylyel az ellentétet még fokozni igyekezett, magában hordta a bukás csiráját. A nép, melylyel tisztjei a táborban embertelenül bántak, látta azt is, hogy otthonmaradt testvéreit földesuraik épenúgy zsarolják, mint azelőtt, elvesztette minden reményét egy jobb jövőben és — belefáradt a harcba. A Rákóczi-mozgalom vezetői sokkal reakciónáriusabbak voltak, semhogy Bocskay István nagyjelentőségű kezdeményezését, — melynek sikerét köszönhette, — a katonáskodó jobbágyság felszabadítását megismételték volna. Ekképen a jobbágyság elvesztvén érdekét a küzdelem iránt, az mindinkább lejtőre jutott. A magyar nemesség zöme, mely a Habsburg-család uralkodása óta pártját mimikri módra a szerint változtatta, a mint nagyobb anyagi előnyökre volt kilátás, mihelyt a mozgalom lanyhulni kezdett, igyekezett a sülyedő hajóról menekülni. Rákóczi mintegy utolsó eszközül szabadságot ígért a katonáskodó jobbágyságoknak, de ez már nem használt semmit, a nép elvesztette bizalmát. A katasztrófa feltartóztathatlanul közeledett, s végső lökést az adta meg, midőn Rákóczi legfőbb emberei őt cserbenhagyva, a császárral egyezséget kötöttek. *Nem az okozta az ügy bukását, hogy — mint azt Thaly mondja — egyes urak elárulták a fejedelmet, hanem az, hogy a nemesség elárulta a nép ügyét.* A szatmári egyezség csak befejezője volt a küzdelemnek, épenúgy, mint az 1848/49-iki harcnak a világosi fegyverletétel, de a bukás igazi okát azon *ellentét* képezte, mely *vezérek és közkatonák, nemesség és nép* között létezett, s azon *rendi szűkkeblűség*, mely inkább bukásba sodort egy nagyarányú küzdelmet, semhogy a jobbágyság kizsákmányolásán könnyítsen. S ezen szempont vitte őket a közvetlen anyagi előnyökön kívül a császári pártra is. Mert mihelyt az 1712—1715-iki országgyűlés összeült, egyforma gyűlölettel fordult Rákóczi és a jobbágyság, szóval azon két tényező ellen, kiknek segélyével újra »nyeregbe jutott«.

A felkelés megszűntével kezdődött Rákóczinak azon szerepe, mely egyéniségének kiválóságát, jellemének erejét a maga valóságában tünteti fel. Lehetetlen tisztelettel meg nem hajolnunk az elvhűség, a következetesség ezen ritka nyilvánulása előtt. Itthagytott mérhetetlen vagyont, kincseket vármegyékre terjedő birtokokat, rangot, befolyást, nehogy elveihez hűtlen maradjon; holott mindezeket megtarthatta volna magának, hiszen csak

főbb embereinek példáját kellett volna követni és a hűségesküt letenni, mert az amnesztia neki is felajánlatott. Ő azonban az ellenkező utat választotta, s néhány hú embere társaságában külföldön élte le életét, mely keserőségekkel és megaláztatásokkal volt teljes. A köznép pedig, mely látta, hogy elnyomói ismét a hatalom birtokába jutottak, míg a fejedelem, kinek ügyét elárulták, külföldön bujdosik, s nagy vagyona idegenek prédája lett: minden bajának orvoslását és sorsának jobbrafordulását attól remélte, hogy Rákóczi vissza fog térni, s babonás reménnyel várta őt haza. Még sokkal később is, midőn már régen török földben pihente örök álmát, a parasztfelkelések arra a hírré törtek ki, hogy Rákóczi rövidesen visszatér.

Befejezésül még csak arra a párhuzamra akarok néhány megjegyzést tenni, mely elég gyakran olvasható most a napi sajtóban, s mely a nemrég lefolyt »nemzeti« küzdelmet a Rákóczi-forradalommal hasonlítja össze. Ez utóvégre ízlés dolga, de tény, hogy a hasonlatban van is igazság, nines is. Nem hasonló abban a két küzdelem, hogy a Rákóczi-felkelést a proletariátus kezdeményezte, míg a »nemzeti« küzdelem a nagybirtok és gentry zártkörű akciója volt, s a nép zöme attól mindig távol maradt. Hasonlítanak azonban abban, hogy mindkettő fejleményeiben teljesen figyelmen kívül hagyta a nép érdekeit, sőt azokkal ellentétes álláspontra helyezkedett. Hasonlítanak abban is, hogy a vezető személyek mindkét esetben cserbenhagyták az ügyet, hogy a hatalommal kiegyezve, előnyökhöz jussanak, s aztán a népet még jobban elnyomhassák. De egy fontos különbség itt is van, mert míg a »nemzeti« küzdelemnél ezt minden vezér megtette, addig a Rákóczi mozgalomban maga a fővezér, ki mindenét kockára tette az ügy érdekében, az elvhűségnek századokra kiható tündöklő példáját adta. S bizony tragikomikus találkozása a véletlennek, hogy a bujdosó fejedelem hamvait épen a »nemzeti« kormány fogadja. Ok, kik minden elvöket feladták a hatalomért, fogadják azt, ki minden hatalmat eldobott elveiért!

Szende Pál.

A SZÖVETKEZETEK ÉS A PARASZTSÁG.

A kereskedők és az agráriusok érdekei élesen összeütköztek a fogyasztószövetkezetek kérdésében. Mind a két érdekkör sajtója sokat foglalkozott az utóbbi időben a szövetkezetekkel, de mindegyik a maga sajátos szempontjából, nem nagy öröme azoknak, a kik e kérdést az ország jobb jövőjének, a gazdasági és a kulturális erők gyarapodásának szempontjából tisztán szeretnék látni. És pedig nagy szükség van rá, hogy minden kereskedői vagy agrárius érdek befolyásától szabadon tudjuk méltatni a szövetkezetek működését.

Mert a szövetkezeti kérdés nem a kereskedők és nem a földesurak ügye, hanem az egész magyar társadalomé. Minden változás, a mely a magyar parasztság tömegének gazdálkodását érinti: a magyar társadalom összes többi rétegének életét befolyásolja; hiszen azokat az értékeket, a melyekből mindnyájan élünk, túlnyomó részben az ország tizenöt milliónyi földművelője produkálja. Már pedig semmi sem érinti olyan közelről a parasztság gazdasági életét, mint a szövetkezeti mozgalom.

A ki tehát az ország gazdasági haladásának szempontjából kivan a szövetkezeti ügy mélyére látni, annak ezt a kérdést kell fölvetnie:

Milyen hatással vannak a szövetkezetek a parasztság gazdasági életére?

I.

Mindenekelőtt jöjjünk tisztába a fogyasztószövetkezetekkel.

A magyar parasztság a nyolcvanas években ismerte meg a fogyasztószövetkezeteket és pedig az első perctől fogva az antiszemitizmus jegyében plántálódtek ezek a falusi nép közé.

De azért a kik kezdeményezték őket, minden egyébre gondoltak, mint arra, hogy agrárius érdeket szolgáljanak. Élelmes pesti spekulánsok voltak az első szövetkezetek alapítói, távol minden politikai céltól; maga az antiszemitizmus is csak az ő gazdasági ambíciójukat szolgálta. A szövetkezetek tulajdonképpen az ő boltjaik voltak, az antiszemitizmus csak cégér volt, a melylyel a parasztok hagyományos ösztönére számítottak. A vállalkozás az alapítókra nézve teljes anyagi sikerrel járt, de azután szép sorjában megbuktak a szövetkezetek, s a botrány, mely e bukások nyomán keletkezett, nagyobb volt, semhogy a »közgazdasági tevékenységet« folytatni lehetett volna.

Másodízben — a kilencvenes évek elején — felvidéki tót plébánosok próbálkoztak meg a fogyasztószövetkezetekkel. Az ő vállalkozásuknak már kifejezetten klerikális jellege volt; azonban a szövetkezeteik nem voltak életképesek és a mozgalom nem tudott szélesebb körben elterjedni. Nem is igen esett szó a fogyasztószövetkezetekről egészen 1898-ig, a mikor az agráriusok vették az ügyet a kezükbe, megalapítván a *Hangya*-t és megkezdvén azt az akciót, a mely ez idő szerint a közvéleményt foglalkoztatja. Ez a vállalkozás annyiban sikerrel járt, hogy fel tudott állítani az ország egyes vidékein néhány száz fogyasztási szövetkezetet. A *Hangya* sikerein felbuzdulva, a klerikális néppárt is létesített egy külön szövetkezeti központot, . azonkívül még az *Országos központi hitelszövetkezet* is, azóta, hogy teljesen az agráriusok kezére került, foglalkozik fogyasztószövetkezetek föllállításával. Ez idő szerint hozzávetőleg ezer fogyasztási szövetkezet tömörül e három központ köré, ebből pedig 602 a *Hangya*, 245 a *Keresztény Fogyasztási Szövetkezetek Központja* és mintegy 100 az *Országos Központi Hitelszövetkezet* kötelékébe tartozik.

Ha összehasonlítjuk ezt a kétségen kívül jelentékeny fogyasztási szervezetet az iparúzó külföld nagy fogyasztószövetkezeti mozgalmával, azonnal szemünkbe ötlük az az ellentét, a melyet maga a *Hangya* legelső, 1899. évi jelentésében a következő szavakkal jellemez:

„A külföld, e tekintetben, különben is más csapáson szokott haladni. A társadalom ott elébb a vidéken szervezkedik s a községi szövetkezetek alkotják meg utóbb a központot. Nálunk fordítva történik a dolog. Népünkben, sajnos, még nincs eléggé, kifejlődve az a törekvés, hogy erkölcsi és anyagi javát, saját iniciatívájából, önjerejére támaszkodva, tömörüléssel előmozdítsa.

A mozgalomnak tehát felülről kell kiindulnia, mivel valamely központ egységes vezetése és hatásos propagandája nélkül mi sem történék ebben az irányban.”

Arról van tehát szó: A külföldön maguk a fogyasztók kezdték meg a szervezkedést, azok, a kiknek közvetlen érdekében állott a fogyasztószövetkezet létesülése. Ők maguk belátták, hogy a nagyban való közös bevásárlással nagy részben megtakaríthatják azt a hasznot, a melyet különben a kereskedőnek juttatnak. Ezért alkották meg a helyi fogyasztószövetkezeteket, később pedig az országos nagy bevásárló központot. Ott tehát a fogyasztó tömegek józan gazdasági belátása, egészséges önzése indította és fejlesztette a mozgalmat.

A *Hangya* épen az ellenkező értelemben fogja föl a fogyasztószövetkezeteket. Nem a tömegek józan egoizmusára alapítja őket, hanem az előkelő szövetkezeti férfiak önzetlenségére. Önmagát úgy állítja oda, mint egy áldást sugárzó központot, a mely fölkeresi a nép legmélyebb tömegeit is, hogy magához kösse őket és használjon nekik. Ne vonjuk kétségbe ennek a beállításnak jóhiszeműségét. De a történelem, — a tárgyilagosa, az osztályszempontokból el nem ferdített történelem — sem kicsinyben, sem nagyban, sem gazdaságban, sem politikában nem ismer olyan emberi szervezetet, a melyben az ellenszolgáltatást nem váró önzetlenség állandóan érvényesült volna. A hatalomra törekvők és a hatalmon levők mindig hangoztatták ugyan a tömegek előtt az ő önzetlenségüket, de mindig hazudtak. Sőt a hatalmi szervezetek mindig a testvéri önzetlenség jegyében keletkeztek, a mint az egyházak története fényesen bizonyítja.

De az itt szóban levő fogyasztószövetkezetek elbírálásánál még azt is figyelembe kell vennünk, hogy a *Hangya* és a másik központ nem is néhány emberbarát szűkkörű csoportjának kezében van, hanem egy egész osztály: a hűbéri közép- és nagybirtokosság kezében, mert hiszen az ő érdekképviselőik, az Omge és a Magyar Gazdaszövetség kezdeményezte és hozta őket létre.

Mindamellettt tegyük föl — legalább egyelőre — hogy az ezerfejű földesúri osztály szándéka tiszta, hogy egy tagja sem gondol egyébre, csak arra, hogy a parasztság széles rétegeinek használjon, önmaga pedig beéri a jótett gyönyörűségével. És most lássuk milyenek e fogyasztószövetkezetek a gazdasági élet józan valóságában.

A külföld nagy, milliárdos forgalmú fogyasztási szervezetei — a mint láttuk — koncentrikus irányban keletkeztek. Az országos bevásárló központ a helyi szövetkezetek közös vállalata. A mi falusi szövetkezeteink keletkezésének iránya excentrikus: először létesült a bevásárló központ; a központ kiküldi a maga emberét a faluba, s ez ott a pap, a bíró és egyéb befolyásos emberek segítségével nekifog, hogy a parasztokat a szövetkezet eszméjének megnyerje. Ha másképp nem megy: előveszik a népbe az iskola padjain belenevelt nemzeti és vallási hagyományokat, közben szidják a zsidó kereskedőt, biztosítják a népet a vállalkozás önzetlenségéről és így rendszerint sikerül a falu lakosait rábírní, hogy a szövetkezet tagjai legyenek. Sőt még le is kötik magukat az emberek írásban, hogy többé nem vásárolnak másutt, mint a szövetkezetnél.

Mikor így a szövetkezet megalakult, megkezdődik az üzleti tőke összegyűjtése, heti 20—30 filléres befizetések útján. A nép azonban lanyhán szokta teljesíteni a befizetéseket. A szegényebb tagok csak addig fizetnek, míg a szép alapító beszédek hatása el nem párolog. A vállalkozás gazdasági hasznát nem igen fogják föl. S így a befizetések egy része elakad, azonban összegyűl néhány száz korona, a miből a bolthelyiséget be lehet rendezni, csakhogy árúkészletre már nem igen telik. Ám ez már nem olyan akadály, a mit el ne lehetne hárítani: ott van a központ és az hitelez. Igaz, hogy megfelelő jótállást kíván a hitelért s azonkívül azt is megköveteli, hogy a szövetkezet lekösse magát abban az értelemben, hogy a verseny kizárásával mindent és mindig a központnál fog vásárolni.

Az utóbbi könnyen megy, a jótállás már nehezebben. De azért rendszerint akad néhány jómódú és hitbuzgó parasztgazda, a kit megindít az a fenyegető kilátás, — a mit a pap odaállít — hogy a nép és a vallás érdekei sérelmet szenvednek, ha a szövetkezet nem létesül.

Így, miután rendbejöttek a központtal, megkapják az árúkészletet és megkezdődik a szövetkezet életműködése. A szövetkezeti boltba beállítanak valamely vallásos és megbízható, bár kereskedői képzettség híján levő férfi vagy nőszemélyt, de még gyakrabban egy szakképzett kereskedősegédet, a kit kineveznek üzletvezetőnek és adnak neki 1000—1200 korona évi fizetést.

A szövetkezet árúkészletét az üzletvezető kezeli. Ebben a tevékenységében jóformán senki sem ellenőrzi őt. A nagyobb

gazdák, a kik a hitelért jótállottak, nem igen értenek hozzá, a tulajdon gazdaságuk amúgy is több gondot ad, semhogy törődhetnének vele. A szegényebb szövetkezeti tagok meg épen nem bánják, akármit csinál az üzletvezető úr; nem az ő vállalkozásuk a szövetkezeti bolt, nem ők kezdték, nem az ő pénzük fekszik benne. Igaz ugyan, hogy a szövetkezet alapítása alkalmával reverzálist íratnak velük alá, a melyben bírság alatt kötelezik magukat, hogy nem fognak másutt vásárolni, mint a szövetkezeti boltban. De ha épen drágább is a szövetkezet áruja, mint a kereskedőé: a különbség rendszerint nem olyan nagy, hogy e miatt nagyobb mértékben zúgolódnának. Zúgolódnok különben is egyértelmű volna a zsidó kereskedő pártolásával és a megtámadott vezető könnyen felhasználhatja a néphe hagyományosan belenevelt antipátiát a zúgolódás eltompítására.

A központnak sem áll érdekében, hogy az üzletvezetőt ellenőrizze, mert hiszen az összeg, a mit ő hitelezett, kezesség útján biztosítva van. A központ ellenőrzése inkább csak arra terjeszkedik ki, vajjon nem rendelt-e az üzletvezető egyéb nagykereskedőknél is árut? Mert ez is gyakran előfordul, a helyi szervezetek kötöttsége dacára, sőt a szövetkezeti kongresszusokon állandó panasz tárgya, hogy az üzletvezetők nagykereskedőkhöz fordulnak áruért, a kik ezt a szívességet magánúton hálálják meg nekik.

Nem létezik a szövetkezeti ügykezelésben ahhoz fogható káros visszaélés, a milyent ez az állandó panaszkodás leleplez. Ha az üzletvezetőt az áru megrendelésénél az a szempont irányítja, melyik nagykereskedőtől kap több jutalékot: akkor már megszűnt a fogyasztók érdekét szolgálni. Akkor nem törődik vele, olcsó vagy drága, jó vagy selejtes-e az áru, sőt azzal sem törődik, kell-e valakinek a faluban az az árufajta, a mit rendelt. Csak províziót kapjon a nagykereskedőtől. Ha jól megfizetik: még cilinderkalapot is rendel a jámbor parasztnép részére. Egyes árucikkekből pedig — a mi gyakori eset — olyan mennyiségeket hozat, hogy két esztendőre is elég.

Az ilyen ok és rendszer nélkül való árurendelés abban a már előbb említett esetben is előfordulhat, ha a szövetkezet nem tart üzletvezetőt, hanem a bolt vezetését valami paraszt-asszonyra vagy a harangozóra, az áruk rendelését pedig a kántorra, papra, jegyzőre bizza. Az efajta dilettáns kereskedő nem igen ismeri a mennyiség és a minőség kereskedői megjelöléseit, az utazó ügynök pedig, a ki minél többet akar eladni,

ha a tisztességérzete vissza nem tartja, könnyen visszaél a jámbor rendelő járatlanságával. Néha olyan pálinkamennyiségeket kap a szövetkezet, hogy összes tagjainak legmesszebbmenő fogyasztóképességét kell igénybevennie, ha szabadulni akar tőle. És ezzel pálinkaforrás lesz a népjólét forrásából.

Ezek persze inkább kivételes — bár megállapított — esetek; de az adminisztráció megbízhatatlansága általános szabály, a mely igen kevés tiszteletreméltó kivételnek ad helyet. Maguk a szövetkezeti mozgalmat irányító agrárius körök is elismerik, de okul hozzák föl, hogy a megbízhatatlan elemeket az önző, a nyereszkesedésre alapított kereskedelemből volt kénytelen átvenni a szövetkezeti intézmény, azonban mire majd a mozgalom előbbrehalad, egyszersmind a megfelelő, megbízható erők is fölnevelődnek benne.

Szép ez az elmélet, a melyet maga Balogh Elemér, a *Hangya* vezérigazgatója fejtett ki nemrégiben egy napilap hasábjain, de homlokegyenest ellenkezik a *Hangya* előbb idézett alapelveivel. Hiszen a *Hangya* — épúgy, mint a másik két bevásárló központ — adminisztratív akarja a mozgalmat létrehozni. Nem a mozgalom alkotta meg a saját adminisztrációját, hanem fordítva: a *Hangya* és a közegei csinálták és csinálják tovább a mozgalmat. Már most, ha az adminisztratív közegek megbízhatatlanok, a mint hogy azok is, hogy lehet elképzelni, hogy ez a megbízhatatlan testület jóra való, becsületes szövetkezeti hivatalnokokat neveljen, mikor ezeknek a becsületes embereknek az lenne az első dolguk, hogy korbácsot fogjanak és úgy kergessék ki épen őket a szervezetből. Arra sem lehet várni, hogy a mozgalom, vagy szabatosabban: a szövetkezeti öntudatra ébredő nép maga neveljen becsületes hivatalnokokat. Mert hiszen a nép fölvilágosítása, a szövetkezeti szellem fölébresztése megint csak az adminisztráció feladata, ez pedig saját jól felfogott érdekében óvakodik a nép fölvilágosításától, mert a fölvilágosodott és ellenőrzésre képes nép legelőször is a korrumpált adminisztráció nyakát törne ki. Az ellenőrzés különben a korrupció ellenmérge. Sem a külföldi nagy fogyasztószövetkezetek — a hol a nép ellenőríz — sem a magánvállalatok — a hol a főnök teljesíti az ellenőrzést — nem panaszkodnak javíthatatlanul korrumpált hivatalnokokról.

Lenne különben még egy harmadik eset is: hogy a népben a szövetkezeti összetartozás pusztá tényénél fogva magától, az adminisztráció ellenére is föl fog ébredni a szövetkezeti szellem

és az ellenőrzésre való hajlandóság és hogy ez az ébredés fogja az adminisztráció régi elemeit kiküszöbölni s a helyüket romlatlan és friss erővel betölteni. Azonban ez sem lehetséges, mert a szövetkezeti szellem ébredésének alapvető föltétele, hogy a nép az együttműködés gyakorlati hasznát fölfogja. Abból a működésből azonban, a melyet a mi agrárius fogyasztószövetkezeteink az adminisztráció jóvoltából kifejtének, senki sem láthatja be a szövetkezeti mozgalom hasznát. A nagy külföldi fogyasztószövetkezetek sikereinek és gyors terjeszkedésének az a titka, hogy olcsóbb és jobb áruval tudják ellátni a tagjaikat, mint a kereskedők. A magyar agráriusok fogyasztószövetkezetei azonban — a hogy ezt Palkovits Viktor, egy felvidéki pap a legutóbbi 1906. évi szövetkezeti kongresszuson beismerte — az árúk jósága és olcsósága tekintetében alig versenyezhetnek a kereskedőkkel. És soha nem is lesznek képesek a kereskedőkkel való versenyre, mert már a keletkezésük organikus képtelenség volt. Ezek nem a nép szövetkezetei, ezek a *Hangya* és a *Keresztény Központ* szövetkezetei. S így tulajdonképen csak formailag szövetkezetek, de a belső lényegüket tekintve nem eyebek magánüzleteknél.

Föltéve — bár meg nem engedve — hogy az agrárius földesúri körök komolyan és becsületesen törekedtek arra, a mit hirdettek; föltéve, hogy valóban segíteni akartak a parasztságon egy hasznos és erőteljes kooperációs szervezet létesítése által: alapjában elhibázták a dolgot, mikor felülről, a torony keresztjéből kiindulva lefelé akarták megépíteni a szövetkezeti árubeszerzés rendszerét. De ha nem akartak a népen segíteni, ha egészen más célok irányították őket: akkor így csinálták a legjobban.

Képtelenség elgondolni, mint használhasson a népnek egy olyan fogyasztási szervezet, a mely azzal kezdi a működését, hogy a fogyasztót megköti. A központ kötelezi a helyi szövetkezetet, ez pedig ismét a fogyasztót, hogy másutt ne vásároljon, mint nála. Végső eredményben tehát a központ a fogyasztók tízezreit kötötte le, hogy a verseny kizárásával nála és csakis nála fognak vásárolni és lekötötte őket, mielőtt bármi garanciát adott volna nekik arra nézve, hogy az áru, a melynek megvételére kötelezték magukat, jó és olcsó lesz. Holott épen nem lehet azt mondani, hogy a központ a saját érdekeit ne biztosította volna kellőképen, a mikor helyenként egy tucat parasztagzával kezességet vállaltatott a helyi csoportnak adott hitelért.

Nem tartozik a lényeghez, de megemlítésre méltó, hogy az eddig már száznál többet számláló szövetkezeti bukások alkalmával, a melyeket a vezetés lelkiismeretlensége okozott, annak dacára, hogy e bukások legtöbbször valóságos helyi katasztrófa volt és jómódú parasztgazdák teljes tönkrementésével járt: nem tudunk esetről, hogy a központ ilyen bukások alkalmával számbavehető összeget veszített volna; legalább az évi mérlegekben csak itt-ott látjuk egy-egy apró, pár száz koronára menő kétes követelés leírását.

Bizonyos, hogy a fogyasztók megkötése és a jómódú szövetkezeti tagok egyetemleges szavatolása a központot teszi a helyzet urává.

Már most lehetséges-e, hogy a ki — minden önzetlensége mellett — ilyen előrelátóan tudott a saját érdekeiről gondoskodni, lehetséges-e, hogy azután ki ne használja a kedvező helyzetet, a melyet ő maga teremtett? Semmiféle nagykereskedőnek nincs olyan kedvező alkalmja arra, hogy a rendesnél magasabb áron adja el az áruját, mint a *Hangyának* és a másik központnak. Nincs ugyan módjában semmiféle profán embernek, hogy e központok könyveibe és egyéb irataiba bepillantson, de a tények logikája kényszerítő erővel tolja felénk azt a föltevést, hogy a szövetkezeti központok a falusi nép rendszeres lekötésével csináltak helyzetet valóban ki is használják. Ha megyék éjjel az utcán és feszítővasat pillantok meg valakinél: bajos azt gondolnom, hogy az az ember hangversenybe készül. Mire jó a szövetkezetnek a reverzális? Hiszen ha olcsóbb és jobb árut akar adni, mint a kereskedő: maguk jószántából is szívesen odajárnak a parasztnak. Ellenben ha egy közönséges, minden önzetlenséget nélkülöző kereskedő reverzálissal dolgoznék: nincs olyan ember, a ki meg ne szólná, az agrárius lapok pedig belezöldülnének az erkölcsi fölháborodásba. Ha egy közönséges kereskedő elmegy valamelyik ötholdas gazdához és bírsággal terhes kötelezvényt írat vele alá, hogy a verseny kizárásával csakis önála fog vásárolni: azt mondják, hogy ki akarja zsákmányolni azt a szegény parasztnak. Ha ennek tetejébe még rábeszél egy jómódú hatókrös parasztgazdát, hogy álljon jól az ő kihitelezett pénzéért, holott tulajdonképpen semmi köze sincs az egészhez: azt mondják, hogy csaló. Távol legyen tőlünk az a szándék, hogy bármelyik szövetkezeti központ vezetőinek jellemét meggyanúsítsuk. Ez túlmenne a tárgyilagosságon, a mely csak az intézmények

bírálatát engedi meg ezen a helyen, nem pedig az emberekét. De magának az intézménynek olyan az alkotása, hogy bár ha föltételezzük, hogy a vezetést erkölcsi gáncs nem érheti: szinte lehetetlen, hogy az apróbb közegek és különösen a falusi üzletvezetők többsége ki ne használná azt az alkalmat, a melyet ez a rendszer nyújt nekik. Ez a rendszer a fogyasztó tagot teljesen kiszolgáltatja az adminisztráció önkényének. A mint hogy ki is használják — a *Hangya* vezetőségének tulajdon beismerése szerint.

Igaz, hogy a fogyasztók lekötöttsége s a verseny kizárása nem tökéletes. A vidéki szövetkezetek — a mint láttuk — sok esetben túlteszik magukat a központnak tartozó kötelezettségükön és másutt is rendelnek árut. Lejár idővel a térítvény is, a melyet a tagok az alapításkor aláírtak. De azért nem múlik el az a szelíd nyomás, a melyet a pap, a szolgabíró és az uraság gyakorol a parasztnépre. A pap a gyehennával fenyegeti, ha a zsidónál vásárol. A szolgabíró és a földbirtokos pedig nagy urak a az apró gazda és a munkás nem szívesen húz velük ujjat, mert nem tudja, mikor bánhatja meg. S így, ha a reverzális lejártával mérséklődik is a parasztok függése a szövetkezettől, soha meg nem szűnik egészen, a mi még mindig elegendő teret nyújt a szövetkezeti adminisztráció visszaéléseinek.

E visszaélések nyomát — ha nem is tárná fel előttünk a *Hangya* beismerése — amúgy is megtalálhatnók ezeknek a szövetkezeteknek átlagos évi üzleteredményeiben. A külföldi nagy fogyasztószövetkezetek, annak dacára, hogy olcsó és jó áruval látják el a tagjaikat, átlag 10—12% osztalékot térítenek vissza az évi bevásárlás összege után. A *Hangya* nem fogadta el a külföldi fogyasztószövetkezeteknél általánosan divó rendszert, a mely bevásárlásaik arányában részelteti a tagokat az évi nyereségben. A *Hangya* és vidéki szövetkezetei az üzletrészek arányában fizetik az osztalékot. De az üzletrészek két és félmillióس tőkeösszege alig egy hatodrészt teszi az évi összes áruforgalom tizenhat millióس összegének. S így, mikor az üzletrészesek 8—9% osztalékot kapnak: ez alig másfél százalékot tesz a külföldi minta szerint, az áruforgalom arányában. Annak dacára, hogy a fogyasztóknak adott áru inkább drágább, mint olcsóbb a kereskedő portékájánál. S annak dacára, hogy az állam, a községek és a törvényhatóságok tízezrekben és száz-ezrekben kifejezhető kedvezményeket nyújtanak a fogyasztószövetkezeteknek. Bátran azt lehet mondani, hogy azok a

kedvezmények, a melyeket a magyarországi fogyasztószövetkezetek ingyen üzlethelyiségben, adómentességben, fuvardíj-kedvezményekben, bélyeg-, illetékmentességben és kamatmentes kölcsönben élveznek: messze túlhaladják az évi tizenhatmilliós forgalom másfél százalékát. Mert hiszen egy közönséges, minden önzetlenséget nélkülöző kereskedő nagyot ugranék örömeiben, ha az évi üzletforgalmának csupán másfél százalékát kellene adóra, helyiségre, bélyegre és tőke kamatra elfizetnie.

Tehát sem olcsóbb árút nem adnak a fogyasztónak, sem számbavehető osztalékot. Pedig kétségtelen, hogy jelentékeny árkülönbség van a nagyban való bevásárlás s a kicsinyben való eladás között — a mihez még a külön kedvezmények is hozzájárulnak.

A *Hangyának*, és szövetkezeteinek tizenhatmilliós s a másik két szövetkezet-csoportnak körülbelül négy millió koronára menő évi áruforgalma mellett milliós összeget kell, hogy kitegyen ez az árkülönbség. Ha a parasztnép maga csinálta volna meg a fogyasztószövetkezeteket: ez a milliós árkülönbség most az ő javára esnék. De mivel *felülről* csinálják őket: a milliók is megragadnak *odafele*. Bent maradnak az adminisztrációban. És bent is fognak maradni mindaddig, míg az adminisztráció csinálja a szövetkezeti mozgalmat, nem pedig a mozgalom az adminisztrációt. A kié a vállalkozás, azé a haszon, s a maga jószántából nem fogja másnak odaadni. A magyar fogyasztószövetkezeti intézmény pedig nem a nép vállalkozása, hanem a három szövetkezeti központé s a közegeiké, valamint a kezdeményező papoké s a földesuraké. Alapjában véve nem is olyan rossz üzlet; nem kell hozzá egyéb, mint egy kis szelíd nyomás a parasztságra, egy kis ügyes manipuláció az antiszemita és a hazafias jelszavakkal és legfeljebb még néhány mázsa papír a reverzálisokra.

Látnivaló tehát, hogy az agrárius papok és földesurak önzetlen, s a parasztnép fölsegítését célzó vállalkozása — föltéve, hogy e célt valaha komolyan vette valaki — csak oda vezetett, hogy a paraszt most a szövetkezeti boltba viszi ugyanazt a pénzt, a mit eddig a kereskedőhöz vitt. És ha valamikor az ország parasztsága okulni fog ezen a szövetkezeti mozgalmon, csak azt az aranyigazságot merítheti belőle, hogy *a nép senkitől sem várhat segítséget, csak saját magától!*

II.

Azonban ha olyan szép és annyit használ a népnek a fogyasztás szövetkezeti szervezése ott, a hol a fogyasztók maguk csinálták meg a szervezeteiket és maguk tartják a kezükben az adminisztrációt: miért van mégis úgy, hogy a magyar parasztság a saját fogyasztószövetkezeteit a földesúri testületektől engedi megcsinálni? Miért nem tudott még eddig sehol ráfanyalodni, hogy minden külső nógatás, anyagi és erkölcsi presszió nélkül is összeálljon és fogyasztószövetkezeteket csináljon a maga javára?

Bizonyára hozzájárul a parasztság e magatartásához az a körülmény is, hogy a körülötte létező fogyasztási szövetkezeteknek semmiféle gyakorlati hasznát nem látja. Ez az eredetileg gazdasági mozgalom Magyarországon úgy hozzáidomult a katolikus egyházhoz és legalább a mi az üzleteredményt illeti, annyira átszellemült, hogy a nép amolyan lelki sportnak tekinti, mint a búcsújárást, a melylyel vallásos hagyományainak áldoz. Nem sokat árt, nem is használ, de megteszi az ember, ha a pap igen rábeszéli és ha különben is minden oldalról nógatják rá. S ezért ott, a hol a papnak nem jut eszébe, hogy fogyasztási szövetkezetet csináljon: a parasztnép sem igen gondol rá, mert fogyasztási szövetkezetet pap nélkül époly kevéssé tud elképzelni, mint temetést vagy keresztelőt.

Ha az volt a céljuk az agrárius földesúri testületeknek, hogy a parasztnépet a szövetkezeti mozgalom haszontalan mivoltáról meggyőzzék: akkor ebben a tekintetben igen szép eredménnyel dicsekedhetnek.

Ám ez még a kisebbik ok. A parasztság passzív magatartásának valódi és legsúlyosabb okáról felvilágosít bennünket egy pillantás, a melyet a falusi fogyasztószövetkezeték évi forgalmának kimutatásaira vetünk.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara az 1902. évben kérdőíveket küldött széjjel a területén akkor létező 23 fogyasztási szövetkezetnek. Ezek közül 16 töltötte ki a kérdőíven a forgalmi adatokat. A tizenhatban négy fővárosi szövetkezet van, három olyan vidéki szövetkezet, a melyben az ipari, kispolgári és értelmiségi elem van túlsúlyban és csak kilenc olyan, a melyben a földműves elemé a túlsúly.

E kilenc szövetkezet (Tápió-Györgye, Újszász, Nagy-Perkáta, Sárszentmiklós, Sárkeresztúr, Hercegfalva, Bodajk, Csurgó, Pusztá-Örs) összesen 1897 tagot számlál, 246,633 korona forgalommal. Egy tagra jut egy évben 130 korona forgalom.

Sokatmondó ellentétben állnak e csekély fogyasztással a kimutatásban szereplő két ipari munkásszövetkezetnek — az ó-budainak és a rákos keresztúrinak — forgalmi adatai. Az előbbinek évi forgalmából 418 korona, az utóbbiéból — a melyben a hivatalnoki elem is jelentékeny teret foglal el — 713 korona jut egy főre. Növeli az ellentétet az a körülmény, hogy a városi munkásnak jóval több alkalma van a szükségleti cikkeit más üzletekben beszerezni, mint a falusi földmivelőnek, a kit különben is magához láncol a szövetkezet.

Ha ehhez még hozzávetjük az angol és a német, szintén városi jellegű fogyasztószövetkezetek forgalmát, a melynek adatai szerint az angol munkás átlag 1000, a német munkás pedig átlag 600 korona értékű árut szerez be évente a szövetkezet útján: tisztán és világosan kell látnunk, miért nem érdeklődött még eddig a magyar paraszt a fogyasztószövetkezetek iránt.

A magyar paraszt nem fogyaszt, az ő sorsán tehát édes keveset lendít a fogyasztószövetkezet.

Százharminc korona évi fogyasztás! Pedig még ez a szám is túlságosan optimisztikusnak látszik, ha tekintetbe vesszük, hogy a falusi intelligencia s a jómódú gazdák nagyobb fogyasztása is szerepel a szövetkezet forgalmában. Bizonyos, hogy a tagok túlnyomó többsége jóval alul marad a 130 koronás évi átlagon.*

* A *Keresztény Fogyasztási Szövetkezetek Központjának* 1905. évi kimutatása szerint átlag 175 korona évi fogyasztás jut egy tagra e központ szövetkezeeteinek összes forgalmából. A *Hangya* szövetkezetinek forgalmából 1905-ben szintén 176 korona jut egy tagra. Ez az összeg nagyobb annál, a melyet mi a fenti kilenc falusi szövetkezet saját bevallása alapján egy tag fogyasztásának évi átlaga gyanánt kiszámítottunk.

Azonban — ha teljesen hitelt is érdemel a két központ e kimutatása — mégis föltétlenül bizonyos, hogy 130 koronánál kevesebb jut e fogyasztásból a szövetkezetek egy-egy rendes vásárlójára, mert tudvalevőleg sok olyan falusi egyén vásárol a szövetkezeti boltban, a ki nem szerepel a tagok között, vagy azért, mert nem fizette be teljesen a részjegyét, vagy mert egyáltalán semmit sem fizetett. Ezekből származik az évi forgalom jelentékeny része, a melyet látszólag a tagok hordtak össze.

A törvény megtiltja ugyan a fogyasztószövetkezetnek, hogy saját tagjain kívül másnak is adjon árut. De a gyakorlatban semmivé válik ez a tilalom, sőt a hatóságok maguk törik meg, mikor dohányárudát és pálinkamérést adnak a szövetkezetnek.

Föltéve, hogy a mi falusi fogyasztószövetkezeteink ügykezelése is olyan tökéletes lenne, mint a külföldi nagy fogyasztási szervezeteké, föltéve, hogy az idevalók is 10—12% osztalékot adnának — mint amazok — *a bevásárlás összege után*: akkor is csak 13—15 koronára menne az egész évi jövedelem szaporodás, a mit az egyes paraszt a fogyasztószövetkezeti mozgalomtól várhatna.

A parasztság e csekély vásárlóképessége két okból ered. Az egyik: hogy a jövedelme abszolúte csekély. A földjét elavult módszerrel műveli, a gabonatermesztésre helyezvén a fősúlyt — arra a terményre, a melynek művelése egy hold földön aránylag a legkisebb értéket produkálja. A földművelőproletár pedig, a kinek egy talpalatnyi földje sincs, még sokkal rosszabb helyzetben van, mint a kiscgazda, mert az egész évi jövedelme alig több, mint 250-300 korona.

A csekély vásárlóképesség másik oka pedig az; hogy az életföntartásának nagy része — különösen az élelmezés — a saját gazdaságából kerül ki. A mezőgazdasági proletár e tekintetben is rosszabb helyzetben van a kiscgazdánál, de az ő jövedelmének is jelentékeny részét teszik a természetbeli járandóságok, s azonkívül a legtöbbje tart egynéhány tyúkot, malacot, úgy, hogy aránylag kevés élelmiszer vásárlására vannak utalva. Szemben a város amúgy is nagyobb jövedelmű ipari munkásával, a ki minden szükségletét bevásárlás útján kénytelen fedezni: a földművelő nép abszolúte is, relatíve is kevesebbet vásárol. A magyar paraszt, a kinek egyszerű értelmességéről különben is sok dicsérőt lehet mondani, szinte ösztönszerűleg érzi a maga csekély fogyasztásából, hogy a fogyasztószövetkezet neki csak krajcárokat ér. Krajcárokért pedig nem törí magát. Alaposan téved az, a ki a *Hangya* idézett alapelveinek szellemében azt állítja, hogy a magyar parasztból hiányzik a szövetkezeti kooperációra való természetes hajlandóság és a kezdeményezés ereje. Szó sincs róla! A mezőgazdasági szövetkezésnek azt a fajtáját, a melynek hasznát látja: a tejszövetkezetet, a legnagyobb készséggel karolta föl és máris a legszebb reményekre jogosító fejlődés indult meg ezen a téren.

A tejszövetkezetek elterjesztéséhez nem kellett központot állítani és nem volt szükség vallási hagyományokkal támogatott propagandára. Terjednek azok maguktól, maga a parasztság csinálja őket a nélkül, hogy tanácsot kérne valakitől.

1895-ben alakult az első tejszövetkezet a baranyamegyei

Mária-Kéménd községben, kormánytámogatással. A szövetkezetnek és annak a jelentékeny haszonnak, a mivel tagjait jutalmazza, hamar elterjedt a híre a környéken, s már a következő évben öt új szövetkezet alakult.

Azóta folytonos a tej szövetkezetek szaporodása, a miről a következő statisztika nyújt fogalmat:

Év	Szövetkezetek száma	A tagok száma	Üzletrészeik száma	A feldolgozott tej mennyisége (liter)	A készített vaj (kilogr.)
1897	34	2,767	5,937	4.790,132	191,254
1898	—	10,402	19,701	10.531,407	429,838
1899	—	15,537	26,917	22.147,144	878,174
1900	—	26,952	45,934	49.436,794	1.195,633
1901	—	40,673	69,507	66.718,036	1.705,001
1902	—	46,344	80,871	79.700,000	2.248,965
1904	597	56,556	95,373	95.364,909	2.497,555

A tejszövetkezetek 1904 óta is állandó terjeszkedésben vannak, a mit semmi sem képes megakadályozni, még a közigazgatás akadékoskodása sem. A kereskedelmi törvény ugyanis a szövetkezeteket nyilvános számadásra, rendes könyvelésre és mérlegkészítésre kötelezi, ehhez pedig az egyszerű parasztnép nem igen ért. De mivel a közigazgatás ehhez a követelményhez mereven ragaszkodik: az 1905. év folyamán mintegy kétszáz szövetkezet feloszlott. *De nem szűnt meg;* a tagok együtt maradtak és »tejsarnok« cégére alatt, alapszabályok nélkül, pusztán a kölcsönös bizalomra támaszkodva folytatták a kooperációt. Ékes bizonyosság arra nézve, mennyire »*nincs kifejlődve népünkben az a törekvés, hogy erkölcsi és anyagi javát saját iniciatívájából, önerejére támaszkodva előmozdítsa.*

A fogyasztási szövetkezetek létesítéséhez hatósági támogatás és állami szubvenció mellett is a templomi szószék propagandája szükséges: a tejszövetkezethez pedig a hatóság ellenére is ragaszkodik a nép.

Azonban gondoljuk meg, mekkora jövedelemszaporulatot nyújt a tej szövetkezet a parasztságnak. Tegyük fel, hogy egy nyolc-tízholdas parasztgazdának a tej szövetkezet csak három tehén tartását teszi lehetővé. Egy tehén után, ha okszerűen

ápolja, körülbelül 1700 liter tejet tud a tejszövetkezetnek beszállítani, már a mai viszonyok között, de ezt a mennyiséget a tejgazdaság modern színvonalra való fejlesztésével könnyen lehet 2500 literig fokozni. De most vegyünk csak 1700 litert alapul. Ez három tehén után kitesz 5100 litert, a melyet átlag 10 fillérjével tudnak értékesíteni a mi tejszövetkezeteink. Az évi bevétel tehát már a mai kezdetleges viszonyok között is 510 korona. Ezzel a bevétellel persze egy bizonyos elmaradt jövedelem áll szemben. A tehének táplálékára való növényi termékek elfoglalnak egy bizonyos területet, a melyet azelőtt a parasztgazda szemesgabona termelésére használt. Ez a terület azonban nem nagy. A modern belterjes gazdálkodás egy holdon termeli három szarvasmarha táplálékát. A mi parasztjaink erre nem képesek de másfél hold területből, tekintettel a tehénistálló trágyatermelésére, a mely aranyat ér a mi extenzív viszonyaink között, igenis, ki tudják hozni azt, a mi három tehén tartására kell. Másfél hold terület, szemesgabonával bevetve, a szalma értékének beszámításával legfeljebb 200 korona bruttó jövedelmet hoz. Marad tehát a tehéntartás 510 korona évi jövedelméből 310 korona, mint tiszta jövedelmi szaporulat.

Már most tessék összehasonlítani ezt a teljes pesszimizmussal kiszámított 310 koronás jövedelmi többletet azzal a 13—15 koronával, a melyet a *Hangya* szövetkezetei az egyes paraszt részére produkálhatnának, föltéve, hogy az adminisztrációjuk ésszerű és lelkiismeretes volna.

Csodálatos, hogy a magyar szövetkezeti apostolok, a kik — saját szavaik szerint — a parasztnépet a szövetkezeti mozgalom által föl akarják segíteni, ugyanakkor, mikor nagy hűhóval megcsináltak néhány száz fogyasztási szövetkezetet, rá sem hederítettek az ugyanakkor szinte gombamódra maguktól keletkező termelőszövetkezetek százaira, a melyek valóban arra vannak hivatva, hogy a parasztság sorsán lendítsenek.

Mi okuk volt rá az előkelő szövetkezeti apostoloknak, hogy a parasztokat a krajcárookra uszítsák, a százásokat pedig agyonhallgassák előttük?

(Folytatjuk.)

Dániel Arnold.

NÉPÜNK EZERÉVES GYÖTRELMÉINEK TÖRTÉNETE.

A magyar történetirodalom az utolsó évtizedben nagy termékenységet tanúsított. Egymásután jelentek meg különféle történelmi munkák, melyek Magyarország egész történelmét foglalták össze, mint a Szilágyi-féle 10 kötetes vállalat, a Varga Ottó, a Szalay—Baróti, az Acsády Ignác kisebb-nagyobb történelmi műve; nagy számmal jelentek meg ezeken kívül egyes kortörténelmi monográfiák, életrajzok, tanulmányok. De mindannyi között hasztalanul keresünk olyan feldolgozást, a mely Magyarország lakossága egyetemének történetét mondaná el. Mindannyi abba a hibába esik, hogy több-kevesebb részletességgel csupán a nemesi és egyházi rendek történetét, azok küzdelmeit az uralkodóval s a külföldi ellenséggel írják meg, de nem szólnak, vagy csak igen keveset, a magyar dolgozó nép küzdelmeinek, törekvéseinek s egész élete folyásának történetéről (itt csak Acsády monográfiái s történelmi művei s Márki Sándornak a *Dózsa lázadás története* tesznek kivételt). Annál nagyobb szükségét érezték tehát azok, a kik nem osztályrészesei és nem feltétlen bámulói a magyar rendi alkotmánynak, oly összefoglaló történelmi munkának, a mely a történelmi adatok teljes ismeretével s azok higgadt mérlegelésével hű képet adna a rendi alkotmány kiváltságaiból kirekesztett magyar munkásnép élete folyásáról a lefolyt ezer éven át. Az egyes európai országok néptörténelmeinek s egész munkaszervezetük történetének olvasása, megismerése után, a történelmi materializmus felfogását valló ifjabb nemzedékben csak erősödött a vágy és növekedett a szükségérzet olyan magyar történelmi munka után, a mely végre a modern történelmi kutatás módszerével írja meg a magyar gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális és állami élet legfontosabb szerveinek: a magyar munkaszervezetnek hiteles és elfogulatlan történetét.

Azért volt olyan nagy örömünk s azért olvastuk oly mohósággal: *A magyar jobbágyság történetét*, mely ez év nyarán jelent meg Acsády Ignác tollából, mert azt véltük, hogy végre megkaptuk Magyarország történelmének rég óhajtott, régóta várt modern feldolgozását.

A várakozás azonban sajnos, nem vált be. Acsády Ignác, habár sok érzékkel, sok szeretettel, s gazdag tudással írta meg népünk történelmét, a magyar munkaszervezet kialakulásának, fejlődésének fázisainak nyomozása közben nem a történelmi materializmus módszerével dolgozott. A régi, elbeszélő krónikás módszert követi inkább és így nem is bírálható a jobbágyság története materialista szempontból. Acsády módszere nem egyéb, mint az, hogy végig kíséri a rendi magyar alkotmányok, a rendi országgyűlésnek, a nemesi vármegyei közigazgatásnak s bírásoknak a jobbágyságra vonatkozó törvényeit, ismerteti ezeket a törvényeket a nélkül, hogy organikusan összekapcsolná az egyes korok egész gazdasági rendszerének megrajzolásával.

Vagyis, másszóval *A magyar jobbágyság története* nem ad teljes képet a magyar gazdasági rendszer fejlődéséről, nem ismerjük meg belőle, milyen minőségű s mennyiségű mekkora gazdasági szükségletei voltak a magyar államnak tíz százados élete folyamán; nem tudjuk megállapítani, hogy a sokféle gazdasági és általános nemzeti szükségletek kielégítésére bírta-e államunk a jobbágyságrendszerben a kellő, a megfelelő termelő-szervezetet; és hogy a szükségletnél többet-e, vagy kevesebbet és miféle módon produkált ez a munkaszervezet? Itt-ott, főleg a XV—XVIII. században kitér ezekre is, de ez csak kitérés és nem az egész munkán szervesen végigvonuló főszempont, nem rendszer ez. Ez az egyik főhibája.

A másik az, hogy mellőzi a külföldi munkaszervezetekkel való összehasonlítást a magyar munkaszervezetekhez. Egyik hiba sem Acsády tudásán múlt, inkább, úgy véljük, kényelemszereteten. Mikor például könyve elején megállapítja, hogy a magyarok átvették a rómaiak kipróbált munkaszervezetének itt talált maradványait s bővítették, alakították azt a nyugati német, olasz, frank és keleti szláv szomszédos államokban látottakkal: önként azt várja az olvasó, hogy legalább nagy vonásokban megismerteti szerzőnk azokat. Szükséges lett volna ez már csak azért is, hogy a magyar munkaszervezetnek későbbi fejlődését és hanyatlását azokkal összevetve, annál feltűnőbben láthassuk. Továbbá, mikor az egyházjavítással együttjelentkező, nyugateurópai parasztmozgalmakra hivatkozva, szól a magyar parasztfelkelésekről, keresve-keressük azokat az okokat és kapcsolatokat, a melyek révén a magyar és külföldi parasztmozgalmak összefüggése megérthető. E pozitív és reális kapcsolatok részletes kimutatása helyett a XIV. században uralkodó dögvézszel operál, a mely gazdaságilag káros volt a nép számának megapasztása miatt, azonfelül „az emberek, kik védtelenül, tehetetlenül álltak szemben a csapással, isten büntetését látták s kétségbeesésükben lázongani kezdtek a hatóságok, a hatalmasok, a gazdagok ellen, kiket azzal vádoltak, hogy kiforgatták az isteni világszabályt, megrontották a szegény ember sorsát, s isten most azért küldte e csapást a világra, hogy megbüntesse visszaéléseit. Az ilyen szociálpolitikai ábrándokat élesztették a középkorban nagyon

elterjedt és sokféle alakban jelentkező jóslások, látományok, melyek írásba foglalva terjedtek a műveltek közt s behatoltak a tömegek mélyébe. 1358-ban Franciaországban hatalmas parasztfordalom támadt. Majd 1360 után a vész lassankint megszűnt s a régi állami s társadalmi rend visszaállt ugyan, de a sok esztendei izgalom és romlás erkölcsi és gazdasági tekintetben egyaránt éreztette gyászos hatásait. A középkori büszke államegyház épülete kisebb-nagyobb mértékben repedezni kezdett s irodalomban, művészetben, az emberi gondolkodásban új eszmék merültek fel, melyek a történelmi fejlődés folyamán új utakra terelték az emberiséget . . . Általában az összes parasztfelkeléseknek, egy előkelő német író szerint „tulajdonképeni eszményi betétje, vivő- és hajtó ereje a szabadság s egyenlőség volt”, de ez a kereszténység talajából fakadt, mely az emberiséget egy emberpártól származónak mondja s mint ez az emberpár, akképen összes leszármazói is szabadok s egy részök csak a történelmi fejlődés folyamán fosztatott meg istenadta szabadságától.”

Egy századnak sok országra kiterjedő s a munkásnépet Európa-szerte forradalomba vezető munkásmozgalmait, melynek eredménye 1381-ben Angliában a jobbágyság megszüntetése volt: érdemes történetírónk megmagyarázni vél ilyen vallásos, víziónális, babonás áramlatokkal, a helyett, hogy leszállana a XIV. század gazdasági rendszerének dús kincseket kínáló mélyeibe, megismertetné az illető század gazdasági intézményeit, megismertetné a munkaszervezetet, a század szükségletét s termelését, szembeállítaná az uralkodó s államhatalmat bíró rendiség és az elnyomott munkásnép gazdasági szükségleteinek mértékét s a kielégítés lehetőségét s így végül *gazdasági okaira vezetné vissza a munkástömegeknek Európa-szerte, egyidőben észlelhető vallási és gazdasági forradalmait.*

Hasonló hibába esik a XV. század nemzetközi parasztfordalmainak s hitújítási mozgalmainak előadásánál. Egyszer eszmei hatásoknak tulajdonítja a parasztság megmozdulását, máskor külföldi példákra s a külföldi parasztság köréből beszivárgó törekvésekre hivatkozik; majd a későbbi eseményeknél már tisztán látja és kizárólag gazdasági okokból vezeti le az eseményeket. Szóval az érdemes könyvnek minden részén nem vonul végig egységes szempont, egységes felfogás. És ennek oka abban keresendő, hogy nincs a munka tárgyalásában s a feldolgozásban egységes, következetes, mondjuk organikus rendszere. Például nem vezeti vissza a XV. és XVI. század hitújító s általános reformtörekvéseit, az akkori gazdasági rendszernek, a termelési módok, a termelés megosztásának fizikai erővel érvényesülő gazdasági törvényeire, mint végső okra. Nem mutathatja ki mindezt azért, mert elhibázta kiindulásánál a dolgát. Nem akarta *a magyar feudalizmus természetrajzát* megírni, a mely lényegileg azonos az európai nemzetközi feudalizmussal. Csupán magyar szokás szerinti „oknyomozó történelmet” kontemplált. Ha feladatául tűzi ki érdemes szerzőnk, hogy

röviden megírja a feudalizmus fizikáját, ismerteti a *rendiséget, mint gazdasági, állampolitikai, társadalmi rendszert* s ebből tér rá a magyar rendiség, osztályállam s munkaszervezet természetrajzának megalkotására: úgy kevesebb adattal jóval értékesebb dolgot nyertünk volna. Mert tisztán állana előttünk a feudális osztályállam, a gazdálkodó feudális arisztokrata r. katolikus egyház s a világi birtok-arisztokrácia és a velők szemben álló munkaszervezet egész rendszere, világosan állna előttünk az egész organizmus természete és miként való működése. A roppant sok adat nem rotaná meg az áttekintést; módunkban volna így, a környezetből kiemelkedve, mintegy magaslatról szemlélni az egész erdőt s a benne levő sok fát is. Hogy ez nem kivihetetlen munka, arra külföldön látunk példákat. És ha valaki ezt meg tudta volna Magyarországon csinálni, úgy az Acsády Ignác lett volna, a kinek három évtizedes szorgalmas munkássága, nagy tudása, modern felfogása feloleli az egész történeti anyagot, hisz tíz évszázados történelmünk forrásait nála alaposabban nem ismeri magyar történetíró, és a mellett elsajátította a modern történet-tudományak módszerét, jól ismeri a történelmi materializmus rendszerét s annak eszközeit a történelmi kutatásban. És ha mégsem koncentrálna mindezt *A magyar jobbágyság történetében*, azt mélyen sajnáljuk. Nem akarjuk azonban előbbi kifogásainkkal csökkenteni az Acsády munkájának nagy értékét.

Sőt nincs okunk rá, hogy nyíltan be ne valljuk, hogy *a jobbágyság történetét az utolsó tíz év történet-irodalma legbecsesebb, legkiválóbb művének és legnagyobb értékű dolgozatának tartjuk.*

Nagyobb dicséret nem illetheti, mintha azt mondjuk, hogy az Acsády utolsó munkájának adatait el *kell* olvasni és ismerni *kell* minden valamire való modern gondolkodású politikusnak, írónak, szociológusnak és értelmesebb munkásnak.

Az Acsády munkájában rideg tárgyilagossággal összehordott adat-tömeg; az Acsády bátor és férfiasan őszinte véleménymondása; a magyar rendi alkotmányról adott éles ítélete; a magyar birtokarisztokráciák, egyházi és világi főurak könyörtelen önzésének, mint minden cselekedetük indító okának bemutatása; az a népirtó és nemzetpusztító r.olitika, melyet a „hazafias” magyar főpapság és nemesség harmincnál több generáción át csinált és a melyet végre Acsády történeti objektivitással és hihetetlenül sok és sokféle adattal bemutat: hivatva van arra, hogy új s a valóságnak jobban megfelelő véleményt váltson ki a magyar intelligenciából és dolgozó magyar osztályokból a magyar nemzet tör éneimére vonatkozólag. Az Acsády munkája a magyar uralkodó nemesség „önzetlen hazafiságáról és sok százados szabadsághüvelyéről, nemzet-egyesítő, népfelémelő törekvéseiről” összehordott sok történeti hazugságot kérlelhetlenül tör össze. Rideg tárgyilagossággal állítja össze kibúvárolt adatait; a feldolgozás művészetére, a stíl lendületességére ügyet sem vet, sőt láthatóan óvakodik a jobbágyságon

elkövetett embertelenségek, önkénykedések felháborítóbb, kirívóbb példáinak idézésétől; a szüntelen és kegyetlen botozásokról, a jobbágyok vad kegyetlenségű kínzásairól az egész munkában egy példát idéz, pedig a megyei statútumokból, periratokból tudjuk, hogy azok állandó gyakorlatban, napirenden voltak: mégis, mindezek ellenére, vehemensebb, impetuózusabb agitatórius munkát a magyar rendiség ellen, rég nem olvashattunk.

A magyar dolgozó és elnyomott, baromi szolgaságba, állati nyomorúságba süllyesztett, állandóan féktelen vadsággal és kegyetlenséggel kínzott nép gyötrelmeinek élő bizonyítéka ez a könyv. Egyszermind évezredes bizonyítéka a magyar katolikus papság és főúri nagybirtokosság alacsony lelkületének, minden emberies érzést, humanus méltányosságot nélkülöző gondolkodásának, hihetetlenül kegyetlen és állati fokú önzésének; gazdasági, politikai, morális lelkiismeretlenségének!

Szinte elejétől végig egy lazító, egy kétségbeesett segélykiáltása, panaszkodása ez a könyv annak a magyar népnek, a mely erőfeszítéseivel, vérehullásával ezt az országot megszerezte, megvédte, megtartotta; mely verejtékével, munkájával és nélkülözéseivel az állam-szervezést lehetővé tette és az államot fentartotta; a mely az állam-szükségeit, a dologtalan hazai és római papságot, a here arisztokráciát és nemességet táplálta. Ez a nép ingyen dolgozott államnak, egyháznak, vármegyének, községnek, földesúrnak; rendes adót fizetett pénzben, terményben államnak, egyháznak, vármegyének, községnek, földesúrnak, a mint azt mindenik kénye-kedve szerint kivetette a szerencsétlen népre; rendkívüli „ajándékokat” s rendkívüli adókat fizetett mindeniknek; vérehullásával védte hazáját, melyre a földesurak kapzsisága, önzése, pártossága hozta a külső ellenséget legtöbb alkalommal; elvették a jobbágnak utolsó falatját is, ha a földesúri önkény és kapzsiság úgy kívánta. És mindezek jutalmául elnyomták. Úr és paraszt úgy álltak szemben egymással, mint a paraszt ökreivel szemben. Baromi sorsba süllyesztették; a birtok-arisztokrácia, mint osztály, nem is vette emberszámba a jobbágyot, hanem úgy tekintette azt mint többi barmát, a kit vett vagy eladott; kicserélt, elajándékozott.; elrabolt, vagy elűzött; megcsónkított, megkínzott, megcsúfolt, pellengérré állított, börtönre vetett, legyilkolt: úri kénye-tetszése és embertelen vadsága szerint. Akadt néha egy-egy kivétel, egy-egy „jó földesúr is”, de „a szabály a lelketlen, vad, önző és zsaroló földesúr volt”. „Fajképe, írja Acsády (270. 1.), a földesuraságnak nem a jó, hanem a kegyetlen földesúr volt, a ki úgy beszélt és bánt jobbágyaival, mint Kapy Zsigmond, ki 1620 aug. 11-én kelt levelében tisztjének utasításokat küldvén az aratásra, a többek közt ezt mondja: „És ezeket egy-néhányszor olvassátok el a szófogatatlan, koszosfejű jobbágyok előtt, hogy ezen pecsétes levelemben hagyom és parancsolom, hogy elhagyván a régi goromba, vakmerő, oktalan, paraszt szófogatatlan, ostoba emberi természet ellen való megrögzött gonosz természetüket, *fejek vesztése*

alatt (!) szavakat fogadják mindenben, valamit én szómmal nekik parancsolok.” ... „És ha ki ez ellen szólana csak egy szót is, avagy nem akarná cselekedni, tehát a többivel együtt mindjárt megkötozzétek és ide felküldjétek.” *Ez a hang a földesuraság természetes hangja. „E tekintetben nem nyilvánul különbség a földesúri hatalomban, akár a király, akár a pap vagy egyházi, akár világi úr személyében összpontosult.”* Az akkori aratási mozgalmakat tehát, kéz-, orrcsonkítással, tömlöccel, kínzással, veretessel, fejvesztéssel büntették magok a földesurak, vagy székeik. Ma ezt a fegyelemtartást a magyar királyi belügyminisztérium nevében végzi, mannlicherrel s börtönrel a csendőrség, szolgabíróság, nem oly kegyetlen, de époly lelketlen alakban.

Mikor Apaffy Mihály erdélyi fejedelem már megszokallotta azt, hogy a földesurak, különösen az egyházi birtokosok, apátok, püspökök oly kegyetlenül zsákmányolták a népet, midőn a földesuraság hihetetlen sokféle címen követelt adót, munkát, szolgálatot a jobbágytól, sőt rávetemedett igen gyakran arra, hogy mindenféle ürügygel büntetéseket rótt ki a jobbágyra és „mivel a legtöbb büntetést pénzen meg lehetett váltani s a büntetéspénzeket, bírságokat egészen *tetszése szerint* állapította meg az úr és a *töméntelen* bírságon, mint igen bő és változatos jövedelmi forráson, osztozott az úr tisztjeivel, ispánjaival”, a fejedelem megszokallván a zsarolás, rossz bánásmód és az éhenhalás elől tömegesen Moldvába, Oláhvajdaságba menekülő székelyek kivándorlását, könnyíteni akart jobbágyainak anyagi helyzetén. Utasításul adta tehát balázsfalvi bírójának:

„Ha jobbágyaink közül valamelyik bírságot érdemelne is, ne vegyen mindjárt pénzt rajta, hanem megveresse; ha az sem fog, megtömlöcözze; harmadszor pedig pénzbeli bírságot vegyen rajtok” (299.1.)

A jobbágyai sorsán könyörülő jó földesúr is a tömlöcözést, verést, mi ügyis gyakorlatban volt, könnyítésnek tartotta. De ha akadt is jó földesúr: a nagy uradalmak birtokosai nem laktak állandóan jobbágyaik közt s évek teltek el, míg egyik-másik távolabbi uradalmát meglátogatta. A jobbágyinak tehát nem volt része ura jóságából, mert „a gazdatisztek egész tömegére kellett jóságai kezelését bíznia, kiknek hasztalan küldte a legnemesebb szellemű utasításokat. A tiszték kevésbbé a földesúr, mint inkább a saját érdekeket nézték, sokan meg egyszerűen pénzen vásárolták meg állásukat s a vételért busásan igyekeztek a szegénységtől visszakapni. Thököly Imre 1684-ben azt írja a bírákról s ispánokról: „jóságbeli ispánjaink is, kik tisztöket nagy summa pénzen szokták megvenni, észrevehető nagy gonosztságot visznek végbe jobbágyainkon, mert hogy a tőlök nekünk adott summa (melylyel tisztét vásárolták) kiteljük”, csalták-lopták, zaklatták a szegénységet. Hasztalan írta a földesúr, hogy az udvarbíró ne tegyen ispáni állásba, vagy más hivatalba „*nadálytermészetű*” embert, ki a parasztságot kiszípolozza. Az ispánok és a falusi bírák örökösen visszaéltek hatalmukkal és lelkiismeretlenül zaklatták, zsarolták a népet. „A falusi bíró, —

mondja egy hivatalos vizsgálat alkalmával (1667) Zemplénavarmegye egy emberséges táblabírája — egyik legnagyobb csapás a népre” s a „városi, falusi torkos, borozó bírák” üzelmeit néha felebbvalóik is megsokalták. Ilyen emberanyaggal szemben azonban keveset használt a földesúr jóakarata s a nép ellene panaszkodni legfeljebb titokban mert. „Olyan semmirevalók, rosszak, tudatlanok, irgalmatlanok, — mondja egy panaszlevél (269. l.) — hogy némelyik disznópásztornak is rossz lenne”. És az ilyen emberektől függött a jobbágnépnek nemcsak gazdasági létele, hanem egész családi élete, mert ő határozta meg mikor házasodjék, kit vegyen el s ha özvegy lett, nála maradjanak-e gyermekei, vagy nem? „Ha látná az officialis, hogy valamely legény házasságának idejét nemcsak elérte, hanem ugyan el is mulatta, hogy azért az olyanok ne csak a rossz életben ne éljenek, hanem hogy *istenes házasság által terjedjenek, reá kell erőltetni*: ha könnyű intéssel nem fogadna, a tömlöcből is termináltatni kell róla, hogy házasságát nem halasztja” (299 l.).

Érdek, önkény és elbizakodottság sugallta a földesurak rendszerének minden intézkedését, törvényét. Annyira mentek ebben, hogy nem elégedtek meg azzal, hogy az úr hozta a törvényeket a jobbágyra, úr hajtotta végre; peres ügyeiben ő volt a peres fél, vádló, bíró és a saját ítélete végrehajtója, hanem még törvényileg is kierőszakolta, hogy a vármegyei, falusi, városi s más bíróságok elé kerülő ügyeiben is a pörnyerést biztosítsa magának. Az országgyűlésen törvényben mondták ki, hogy *pörös ügyben a jobbágnak földesúrával szemben igaza nem lehet*. Mert a nemes emberre túrhetetlenül sértő az az egyszerű tény is, hogy pörvesztes legyen jobbágyával szemben. Ez 1635-ben a 17. t.-c-ben mondatott ki azért, hogy megtörténik, miszerint az úr és jobbágy közti pörben a szolgabíró és esküdttársa a paraszt javára dönt s ítéletét a vármegye végrehajtja. A rendek szerint azonban a nemes emberhez méltatlan, hogy jobbágya győztesen kerüljön ki a pörből, azért bizonyos megállapodásokat hoz az említett törvénycikk erre nézve (233. l.).

Ilyen emberek és intézmények közt még a legemberségesebb földesúr jóigyekezete is megghiúsult volna. Különben csupán a saját munkásainak sorsát enyhíthette, a birtokán kívül élő tömegeket pedig nem. Példája sohasem juthatott általános követésre, mert bármi jók is egyesek, maga az osztályuralom nem ismer kíméletet. „A mit a jó földesúr alkot, azt utódja akármikor megsemmisítheti, az nem jogszabály, hanem merő jótékonyság, mely a személyes kegyelem, úgyszólván a könyöradomány színvonalán mozog s így igazi szociális értékűvé nem válhat. Bármilyen reformnak köztörvényen kell nyugodnia, hogy hatékony és állandó legyen. Sőt abban az időben ez sem volt elég, hisz hozatott reformtörvény bőségesen, de a végrehajtásához szükséges sajátos közegek és szervezetek híján nem kerültek valósulásra. Ennek folytán *a jog és a valóság közt áthidalhatatlan örvény táton-gott* s a törvény ellenére minden faluban, minden uradalomban külön,

de mindenütt *önkéntesen* folyt az úrbér megállapítása és behajtása. Akadt ugyan jó földesúr, de maga a földesúri hatalom az önkény fájának gyümölcse maradt s *minden kímélet elvileg ellenkezett természetével*. Ellenkezett ősidőktől fogva.

De századokon át a korona és közegei megakadályozták elfajulását, megoltalmazták a munkásnépet a túlságos kiaknázás ellen.

Ellenben az állam földarabolása és a koronának a közügyek iránti érzéketlensége korában a földesúri hatalom egész meztelenségében föltárhatta igazi farkas természetét” (269. 1.).

A földesúri hatalomnak ez a ragadozó s kegyetlen természete legjobban megnyilvánult a jobbágyság megadóztatása terén. A nemesség a legkétségbeesettebb féltékenységgel védte mindenkor a maga adómentességét s kiváltságait a közterhekkel szemben. Mikor az állam szükségletei, kiadásai, a közigazgatás, a hadsereg, a háborúk, belső zavarok, a hivatalnokság szaporodása s más hasonló okok folytán növekedtek; ha az egyházi fényűzés s a pápai hatalom politikai céljai számára való adakozás — a pápa hihetetlen magas összegeket kapott Magyarország népének véres-verejtékes filléreiből — növelésére szükség volt; ha a földesúrnak valami rendkívüli szükséglete támadt: mindazt a jobbágyságra róttá ki s rajta hajtotta be irgalmat nem ismerve.

A törvényes keretek, melyekbe az uralkodó rendiség a jobbágyság intézményét szorította, a lehető legkedvezőtlenebbek voltak. És még súlyosbította őket az örökös zűrzavar, háborúskodás, versengés a trónért, külső háborúk, parasztlázadások s ezeknek irgalmatlan vérbefojtása, majd a törökök befészkelődése, kik másfél századon folytatták szünes-szüntelen a rombolás művét. Velök egyidejűleg a német zsoldosok valóságos istencsapása voltak arra a vidékre, a hol éltek, a hol végigvonultak. Az örökös háború mindazokat a tényezőket, melyeket a munkásnép tartott el, az államot, a vármegyét, az egyházat, a földesurat egyaránt fokozott mértékben igénybe vette s mindegyiket nagyobb követelések emelésére kényszerítette a munkástömegekkel szemben, melyek első sorban fedezték mindnyáj ok szükségleteit. Így az az állapot következett be, hogy ugyanakkor, mikor a köznép pusztult, száma és jóléte állandóan csökkent, a reá háruló sokféle teher nőttön-nőtt s egyre újakkal szaporodott.

Első sorban az állam követelt pénzben, robotban és terményekben egyre többet a szegénységtől. A munkásnép a X—XII. századokban rendszeresen nem volt köteles katonáskodni, ez a nemesek kötelessége volt, kik épen ezért kapták fizetés gyanánt földjeiket. A mint azonban a feudális rendiség kialakult, a rendek mindkevésbé teljesítették kötelességeiket, mindjobban áthatották a honvédelem kötelezettségét a jobbágyságra, míg a nemesség megmaradt kiváltságos, közterheket nem viselő, uralkodó földbirtokos osztálynak. A különféle állandó és irregularis hadseregei az egyes uralkodóknak, a szabad hajdúság, armalista, birtoktalan nemesek stb. mind a jobbágynépből kerültek

ki. Egyes nagyobb háborúk esetén kötelezték a jobbágyság tetemes részét is a katonai szolgálatra. És kötelezték az egész dolgozó osztályt a katonai adók állandó fizetésére. Ezek az állami hadi adók eleinte rendkívüli adókká szerepeltek, így a Róbert Károly portaadója, mely azonban állandóvá lett hamarosan, majd pedig megpótolva a „kivételes” rovás- vagy kapuadóval, sok századon át nyomta a szegénységet. Ezen adók összege is folytonosan emelkedett az idők folyamán. Tetézte a nép bajait az, hogy habár a telek szolgált az állami adók kulcsául, a telek fogalma nem volt országszerte egységesen megállapítva, a telekhez tartozó szántó föld és rét terjedelme egyenlőtlen volt s a legszembeszökőbb eltéréseket mutatta, a mi súlyos igazságtalansággal járt az adózó népre. De a hol a határ rendes telkekre volt is felosztva, a földesurak ott is a legfurfangosabban kijátszották az állami adókötelezettséget. Az 1572-iki országgyűlésen például a király említette azt a gyakori esetet, hogy a földesúr elszedi jobbágyaitól a rendes telket s helyette a saját földjéből ad három-négy holdat, bér fejében azonban tetszése szerint a termésnek negyed-ötöd részét veszi meg rajtok. Teszi pedig ezt azért, hogy elmondhassa, az illető jobbágynak nem lévén saját telke, nem köteles az államnak kapuadót fizetni. Máskor, névleg szabadossá teszi a földesúr jobbágyát, hogy ne adózzék az államnak, az állami adót azonban a földesúr behajtotta a maga számára a jobbágyon. A visszaélésnek az is gyakori módja volt, hogy sok jobbágyot fél vagy negyed telkekre költöztetett át, de ott is annyit szolgáltatott velők, mint az egész telkesekkel, de az állami adót csak a negyed, féltelek után fizette. Máskor ismét az újonnan épülő házakra 12 évi adómentességet eszközölt ki az állami adó alól a földesúr, de a valóságban az állami adót is behajtja magának. Az ilyesféle fogásokkal megrövidített s örökös harcok közt hanyódó állam kénytelen volt újabb adókat kitalálni s az adózás alól mentes legszegényebb emberekre, a zsellérekre is adót vetni idővel. A portaadó, rovásadó idővel mind kisebb-kisebb telek után rovatott ki. Az egyenes adókon kívül fogyasztási adókat rótt ki az állam borra, sörre, pálinkára, húsrá már a XVII. században, melyet, a hol lehetett, bérbe adtak, másutt hatósági kezelésben maradt, de mindkét esetben rettenetes zsarolások eszköze volt. „Egyebekben — írja az egykorú krónikás — mindenféle adót eszeltek ki: előfogatot, contributiót, auctiót, reparitíót, accissát, árendát s más egyebet, úgy hogy sokan inkább ott hagyták földjeiket s tömegesen tódultak külföldre, török területre.” (259. lap.)

„Továbbá terményadók, a katonai beszállások óriási költségei, a katonatisztek szüntelen zsarolásai, a behajtásnak hihetetlenül ember-telen módja, az exekúció kíméletlensége, mely néha télvíz idején egész falvak népét az erdőbe, vagy más búvóhelyekre való menekülésre kényszerítette s hónapokra lehetlenné tette a jobbágyoknak rendes foglalkozásuk üzését.” Mindazokon kívül követelt még az állam robotot,

ingyen munkát is a jobbágyságtól a várak építésénél utak, vizek szabályozásánál. Idővel ezen ingyen munkák pénzzel való megváltását is kötelezővé tette, a mi ismét új adót jelentett.

Az állam mellett, mint közhatóság a XVI. században adóztató félként lépett fel a jobbágysággal szemben: a vármegye. Már előbb a falusi, községi bírák fentartása sok terhet rótt a szegénységre. Most a vármegye is szertelenül megnőtt szükségleteit a földesúri hatalom alatt levő jobbágyokkal fedeztette s legkülönbözőbb címeken állandóan és igen nagy mértékben aknáztá ki pénzét és verejtékét. Pénzadókat, terményadókat szedett a szegénységtől, azonfelül vége-hossza nem volt az ingyenes közmunkáknak, robotnak az útépitésnél, hidaknál, vízszabályozó munkálatoknál. Különösen terhes volt a töméntelen fuvarozás, mely roppantul lekötötte a jobbágy erejét, mert a sokféle katonai szükségleten kívül, ő tartozott szállítani a megye területén a sót a török seregnek, s a rabok tömegeit egyik faluból a másikba. Ez az ingyen fuvar sokszor úgy elfoglalta a parasztot, hogy sokszor az úr dolgára ideje sem maradt. (261—262. 1.)

Az államnak s vármegyének teljesített pénzadó, véradó, terményadó s ingyenmunka teljesítése után követelte a maga oroszlánrészét a jobbágy *pénzéből, terményeiből, munkájából* az egyház is, a néptömegek lelki nyomorúságának, lelki elsatnyulásának ez a kiapadhatatlan kútforrása. Fizette a jobbágy a tizedet ingó és ingatlan vagyonából, terményéből, munkájából a papnak. Utolsó falatjának „tizedét”, mely sokszor háromtizedre is rúgott, elvitte az egyház s a hol a háborús időkben nem tudta behajtani, ott bérbe adta az államnak, vármegyének, melyek „félelmet s kedvezést” nem ismerve vették meg a jobbágyon. A tizeden kívül megvolt minden községnek a maga „kultuszkiadása”. A reformáció után a protestáns községek tartoztak teljesíteni az egyházi adókat továbbra is a katolikus egyháznak s azonfelül fentartották iszonyatos üldözések közepette saját egyházukat, papjaikat, iskoláikat. Milyen rendkívüli erőfeszítéseket kellett tenniük ily helyeken a szerencsétlen munkástömegeknek, a hol sarcolta őket állam, vármegye, katolikus egyház, protestáns egyház, német zsoldos, török zsoldos, magyar zsoldos és még a „nadálytermészetű” földesúr ispánjaival: arról megható példásat találunk Acsády könyvében.

Mert az állami, egyházi, vármegyei adók csak mellékes terhek voltak, a jobbágy tulajdonképeni főterhe, úrbéri kötelezettségei voltak, vagyis az a pénzben, terményben, ingyenmunkában, ajándékban teljesített szolgálat, melylyel a jobbágy annak a nemes úrnak tartozott, kinek telkén lakott s kinek földjét haszonélvezet fejében művelte. A XIII. század óta, mióta a nemesség zárt rendd é alakulása törvényes és intézményes befejezést nyert, túlnyomó nagy része egyszerű kisbirtokos volt, u. n. egytelkes nemes, a ki földjét jobbágyok nélkül művelte családjával s még néhány cseléddel és szegény zsellérrel. Ez a kisbirtokos nemesség a jobbágykérdésben érdekelve nem volt s a nemzeti

királyok ezeknek segítségével tartották fenn a szabad költözködés elvét és rendszerét annyira, a mennyire az a földesúri önkény s kijátszás ellen fentartható volt. A XV—XVI. században azonban ez a réteg annyira elszegényedett, hogy a nagybirtokos uraktól függő helyzetbe került, sőt gyakran volt kénytelen vállalni a nagybirtokosnál gazdatiszti állást, vagy pedig zsoldos katonává csapott föl. Jobbágynak csak a közép és nagybirtokos nemeseknek voltak. Ezek haszonélvezetre adták át földjeiket a tulajdonjog fentartása mellett jobbágyaiknak s a földért követelt szolgálatokat eleinte „a szokásjog” alapján, később írásba foglalt szerződések, majd országgyűléseken hozott törvények alapján határozták meg. Szabatosan országos törvényekkel állapították meg a jobbágyoknak más földesúrhoz való elköltözési jogát és szabadságát is. Megszabták részletesen az úrbér maximumát pénzben, terményben, munkában. „*A törvényeket azonban senki se vette figyelembe, azok a papíron maradtak*, ellenben az úrbéri terhek minden megállapítás ellenére mindinkább a szertelenség jellegét öltötték, a mint a munkás - tömegek költözési szabadsága, ez a sok vérrel, sok étellel megszentelt joga is semmivé, fikcióvá lett.” Az úrbéri terhek megállapítása a földesúr teljhatalmától függött, szerződését úgy változtatta meg, a jobbágy terheit úgy emelte, változtatta, szaporította, a mint szükségletei, tetszése, szeszélye kívánta. „Az úrbér adatik usque ad beneplacitum nostrum.” És hasztalanul voltak országos törvények, de nem volt bíróság, mely előtt a földesúr adta urbáriumban meghatározott terhek ellen a szegénység igazságot szerezhethet volna. Ellenben a földesúr a maga rendőri és közigazgatási büntető hatalmával, falu bírásaival és úri székével, a vármegyével mindig kényszeríthette a jobbágyt az új követelések teljesítésére. „A jobbágyok mindennemű szolgálatot, valamire a tisztek rendelik, tartoznak végezni, mindenféle kézi- és ígasmunkára kötelesek; munkája fogyatkozása nélkül toties-quoties, a mint a tisztviselek parancsolják; valamint a tisztek rendelik őket, az ő tehetségök szerint tartoznak mindenféle szolgálatot praestálni.” A teljes önkény és földesúri féktelen uralom zsarnoksága volt hát az úrbéri viszonyban a jobbágy irányítója, szabályozója. A jobbágy tartozott fizetni urának rendes kilencedet mindenből a XIII. századig terményben, később pénzürtékben; tartozott mindenféle terményéből, a mit egy vidék termelt, ajándékot adni s tartozott földesúrnak földjén, házában ingyen dolgozni, annak szántani, vetni, aratni, szénát kaszálni, gyűjteni, behordani, fát vágni, az erdőből befuvarozni, a földesurat utain lóval, szekérral szállítani, kísérni. Azonfelül tyúkot, ludat, tyúkmonyot, vaját, tojást, gyümölcsöt, tejet, zöldséget adni, mikor szükséges s a menyinyi kívántatik, írja egyik gróf Eszterházy. Az állami ellenőrzés hiánya, a földesúri hatalom önkénykedése következtében, a földesúr jogosult volt arra, hogy a jobbágy mindenféle keresetét, jövedelmét, vagyonát, munkáját, hasznát megdézsmálja, tőle mindenért valami díjat, bért s szolgálatot vegyen.

„Így az említetteken kívül méz, vaj, túró, sajt, kása, dara, tatárka vagy krupa, zab, káposzta, köles, mindenféle zöldség, friss- és aszús-gyümölcs, borsó, kenyér, kalács, fehércipó, viasz, fagygyú, oldalas-szalonna, háj, borjú, tehén, őz, nyúl, császármadár, malac, bárány, kappan, csirke, fűrj, hal, csík, szarvas, nyersbőr, rókabőr, farkasbőr s más bőr, disznó, juh, komló, kendermag, kender és len, fa, széna, lóistráng, patyolat, karmazsincsizma, szőnyeg, paplan, törökgyolcs, vászon, zszindely, szurokdoboz, lámpába való fenyőfa, pokróc, heveder s más képzelhető iparcikket, terményt tartozott a jobbágy urának beszoigáltatni, különféle ünnepnepok, névnapok idején.” (274. 1.)

Valóban igaza volt Dózsának, midőn így szólt jobbágyzászló-aljához: „A mit a ti munkátokkal és fáradságtokkal megművelt föld terem, a mit marhátokkal szántotok, az a nemesség zsákmánya lesz. Nekik művelitek a földet, nekik ültetitek a szőlőt, nekik tenyészítitek a nyáját és a gulyát, nektek meg szolgaság és inség marad. Ha az úr építkezik, ha házasodik, ha leányát férjhez adja, ha vendégeskedik, ha fia születik vagy meghalt, ha a maga dolgában a királyi udvarba utazik, ha követségbe jár, ha törvényt hoz a ti elnyomásotokra, veletek fizettet meg. Uratok nem tesz semmit a ti károtok nélkül. Ünnepej gyász tinétek s fenyűzése is a ti pénzeteket emészti fel.” (184. 1.)

A sokféle terhén kívül a földesúr még korlátlanul robotoltatta, úgy hogy „istentiszteletre is csak akkor járhat a jobbágy, ha az úr dolgától lehet”. Az úrbéres szolgálat megelőzte még az isteni szolgálatot is, a mint a *paraszt csak baromszámba ment*, mert a földesúr, ha hasznosnak ítélte, eladta, jobbágyát, zsellérért telekkel vagy a nélkül elzalogosította, más földesúrral elcsereberélte, mint marhájával tette. Családja életéről, gyermekei neveléséről, házasságáról ő határozott s a jobbágy legény köteles volt akkor nősülni, mikor a földesúr vagy tisztje parancsolta ... A magva szakadt jobbágyinak „ha atyafiai nin-csenek, testamentum nélkül meghalván, marhája, jószága minket földes-urakat illessen”, mondja egy 1584. évi urbárium. *A korlátlanságnak e kábító légkörében megromlott, eltűnt minden emberi, erkölcsi és jogérzet.* (266—7. 1.) A paraszt élete pokol volt. És ezer számra inkább választották a halált, vagy kivándoroltak, áttértek a Mohammed hitére, hogysen tőrjék a magyar uraik s egyházaik zsarnokságát s lelketlen kegyetlenkedéseit.

Magának a töröknek megesett a szíve a királyi területek jobbágy-ságán. „E szegény rajáhnak — írta 1631-ben a budai basa gróf Eszterházy Miklós nádornak — mint egy nyáj juh, mely kétfelé is adja tejét, két (török és magyar) sereget kell kitartaniok. Ti őket annyira elnyomjátok, hogy nemcsak a két sereget, de még magokat sem tarthatják fenn.” (247. 1.) Ezzel szemben a török hódoltság terü-letén virágzott a magyar munkásság ipara, földművelése.

Azonban az nemcsak a török hódítás idején volt így, hanem ugyanilyen kizsákmányolt s elnyomott volt a jobbágság *mindig*. Meg-

erősítik hazai történelmi bizonyítékainkat azok a külföldiek, kik hazánkat a XI. századtól kezdve, a keresztes háborúkkal, vagy később beutazták. Bárha a nyugati államokban is száználmas volt a jobbágy sorsa, de az országunkban járt külföldiek mindig felháborodva említik, milyen szörnyű rabságban görnyed a parasztság. Csakugyan nem volt sérelem, melyért orvoslást találhatott s még abban az esetben is, ha a király kelt pártjára, ha panaszai föltétlen igazolást nyertek, sem bírta jogát elismertetni. A dolgos népnek ezen *elnyomottságban keresendő oka Magyarország állandó szegénységének és állami önállósága bukásának*. Ebben találták azt meg a külföldiek is. Így Leszczinszky Szaniszló lengyel király (1740) a magyarok példájára figyelmeztette a szilaj s lelketlen lengyel nemességet, hogy a magyar állam önállósága a tömegek sorsával a legszorosabb kapcsolatban állt és hogy a magyar munkásnép rabláncra fűzését, helotalizálását nyomon követte az állami önállóságnak bukása s a magyar állam feldarabolása. (285. 1.) Egy másik külföldi följegyzéseiben magasztalva említi Magyarország „talajának kimeríthetetlen gazdagságát, vadban és halban való bőségét marhái sokaságát, a kenyér, hús, bor kitűnő minőségét, az élet olcsóságát. Sehol sem éltem olyan jól s oly olcsón, mint Magyarországon a mely egykor paradicsom volt, de még most is — 1579-ben — egész Európát élelmezhetné, ha a tömegek oly elnyomott állapotban nem sínylődnének”. „Külföldön, írja egy másik, az emberek több gondot fordítanak barmaikra, mint a magyar paraszt önmagára; házaik nyomorúságosak (ma 1906-ban is azok, mint 74.000 tüdővész hala. lozás mutatja), ruhájok főleg állati bőrből készül.” Egy angol 1599-ben szintén nagy dicsérettel szól az ország természeti gazdagságáról s a termények kiváló minőségéről, de feltűnik neki is a nép testi-lelki nyomorúsága. A paraszt — panasolja — nem távozhatik földesura telkéről, nem szabad gyermekeit kiházásítani az úr engedélye nélkül, tudományos vagy iparos pályára nevelnie, úgy hogy „e nyomorult nép a valóságos rabszolgaság állapotában él”. Egy XVII. század második felében a Tisza vidékén járó másik külföldi utas szintén leírja a munkásrétegek nyomorúságos külsejét, szolgai állapotát. Württembergben egy disznóolat is csinosabban, szilárdabban szokás építeni, mint a tiszai vármegyékben a lakóházat. Az ország egész külsejéből kirítt a nép rabszolgasága, hihetetlen szegénysége, baromi állapota. (286. 1.)

A dolgozó, hazát fentartó, magyar fajtát, magyar nyelvét megőrző, hazáját védő földművelő nép rettenetes elnyomottságáról és a dologtalan, kiváltságos, hazapusztító birtok-arisztokrácia kialakulásának, uralmának történetéből ilyen szomorú tényeket találunk Acsády bátor és nagy értékű könyvében. Valóságos lazító, az uralkodó magyar történelmi fölfogást megdőntő, előítélet-romboló könyv ez. Ezer esztendő megdőböntő, iszonyatos eseményeivel bizonyítja be kérelhetetlenül s immár le nem tagadható, meg nem cáfolható bizonyossággal, hogy a magyar birtok-arisztokrácia összes kollektív cselekvésének rugója, ezer

éven át minden pillanatban: alacsony önzése és önérdékének, hasznának állandó fentartása volt. Sem a földesúri katolikus egyházban, sem a jobbágytartó közép s főnemesi rendekben az emberies érzés, a műveltség, a józanabb belátása annak, hogy egy kevésbé elnyomott s kizsákmányolt jobbágyi tömeg többet keresvén, urának is magasabb fokú jólétet teremthetne, sem az állam-hatalom nem tudták a jobbágyságot megmenteni ezer éven át a földesurak s főpapok le nem írható baromi rabszolgaságától, minden emberi érzést, becsületet megcsúfoló s a vadállat kegyetlenkedését is felülmúló rendszerétől és e rendszer gyötrelmeitől.

Minden kétséget kizárólag beigazolta Acásy munkája, hogy hazugság az, mintha a magyar alkotmány lényege a szabadság volna. A magyar alkotmány nem foglalta magában az ország egész lakosságát, nem ölelte magában fel az államot fentartó és védelmező, dolgozó osztályokat, sőt éppen a dolgozó és államfentartó, országot védő rétegeket kizárta magából. Ezek a dolgozó rétegek viseltek minden, a (szószoros értelmében vett mindenféle) állami, egyházi, iskoláztatási, vármegyei, közigazgatási, útépitési, vízszabályozási, társadalmi, hadügyi közterheket, a tényleges katonáskodás súlyát és kockázatát; kitarították a dologtalan, henyé, főúri, egyházi s köznemesi osztályokat. A dolgozó osztály valóságban törvényen kívül állt, kiszolgáltatva a feudális rendiség irtalmat nem ismerő, szánalmat, kegyelmet nem gyakorló rendjének. Mert ez a dologtalan rend hozta a törvényeket, csinálta az ősi alkotmányt és ő maga, a nemesi rendiség tagjai hajtották is végre törvényeiket a dolgozó jobbágyságon.

Az ősi magyar alkotmány a rendi érdekek alkotmánya, a nemesi rendek osztályérdekeinek közjogi szervezése s arra való, hogy az állami, közigazgatást, egyházi intézményeket: a kiváltságos nemesi rendek uralmának biztosítására s a dolgozó jobbágyság rabszolgaságának örökössé tételére: a maga eszközéül megszerezhesse.

A rendi alkotmányból kizárva maradt az egyetemes állami érdek; kizárva volt a nemzet dolgozó s országot fentartó tömegeinek nemcsak politikai részvétele, de gazdasági érdeke is, emberi védelme is.

A papság és nemesség számtalanszor nyíltan bevallotta ezt országgyűléseken, Verbőczy pedig jogi elvvé sűrítette a magyar rendiségnek a magyar alkotmány jelentőségéről s értékéről való nézetét, A nemesi osztály felfogása szerint a magyar alkotmány lényege: a nemesség kiváltságában, vagyis abban áll, hogy a nemesség semmi közterhet ne viseljen, a nemesség a hazát ne védje, melynek kötelezettségével földbirtokát nyerte fizetésül; a főpapság védelmi és iskolafentartó, műveltségterjesztő kötelezettségeit magáról lerázhassa, a megtagadott védelmi köteleességek lehetővé tételére az államnak adót ne fizessen, mert a nemesi felfogás szerint, a kiváltságos rendeknek országos célokra való adózása a nemesség szolgaságával volna egyértelmű s mit sem érne az az alkotmány, ha a nemességnek adóznia kellene.

A nemesi alkotmány minden törvénye ezer esztendőn át azt

szolgált, hogy a nemesség vagyont, hatalmat, politikai jogokat, társadalmi s kulturális kiváltságokat teljesen s kizárólag magának szerezzen meg s magának biztosítsa azok örökös birtokát, vagyis minden kiváltság az övé legyen, semmi teher nélkül; viszont minden állami, egyházi, társadalomfentartási, védelmi közteher s az urak, papok eltartása: a jogtalan, védtelen munkástömegekre háruljon.

A „nemzeti” szabadság, a „nemzeti egység” s nemzeti függetlenség és nemzeti nagyság jelszavaival küzdő nemesi osztályok megfeleltek mindig a múlt évezreden át az igazi nemzet összes életbevágó érdekeiről, a dolgozó tömegek védelméről.

A nemesség figyelme, erőfeszítése, tevékenysége egyetlenség pontra irányult: a maga önző érdekeinek s kiváltságainak fentartására, növelésére.

Azzal épen nem törődött, hogy rideg önzésével egyenesen a „nemzetfentartó” osztály döntötte sírba Magyarország önállóságát; a nemesi rendnek e féktelen kapzsisága vetette alá az osztrák uralkodóháznak s a török foglalásnak országunkat. A nemesi rend néppusztítása tette lehetetlenné s akadályozta meg napjainkban is a magyar állam önállóságának, önrendelkezési jogának visszanyerését. A „nemzetfentartó” uralkodó nemesség, főpapság az egyetemes nemzeti érdekekről mindig megfelelkezett szándékosan, s a nemzeti élet főágait kiszolgáltatta minden lelkiismeretfurdalás nélkül az ország beolvasztására törekvő idegen uralkodóknak, hogy korlátlanul, a nemzet hozzájárulása nélkül intézkedhessenek bennök és ez természetesnek látszott a nemesség előtt, mert hiszen a nemzeti érdek védelmét, nem a pozitív alkotó tevékenységben s a nemzet erejének fejlesztésében, hanem a rendi alkotmány változatlan fõntartásában tudta elgondolni. Így van ez a XX. században is, a közérdeket feláldozza a rendi érdekeknek, mert az állami, társadalmi hatalom az ő kezében van. Miként Horvát István Naplójában kifejezte: „a mi nagyjainknak nincsen állandó és fenékes karakterük, szolgai félelemmel teljes szívök (a császárral szemben) a hazafiúi lelket elnyomja bennök a haszon- és jószágkeresés”. A nemzeti szabadság védelme a nemesség részéről épen nem igaz, mert ők csupán a saját elnyomási és kizsákmányolási rendi kiváltságaikat őrizték, csupán azért küzdöttek mindig ős az állami önállóság, állami egység fennállását épen ők segítettek megdönteni és idegen hatalmak kezére juttatni.

Hasonlóképen szín-hazugság az, mintha államunk magyar nemzeti jellegét a nemesség tartotta volna fel. Ellenkezőleg, ha a nemesség után kellett volna megítélni Magyarországot, úgy tekinthették volna ezt bárminek, csak magyarnak nem. A főpapságot, főnemességet elidegenítette a magyar nemzettől az udvar s az idegen műveltség; a nemmagyar vidékeken lakó köznemességet az oda betelepített idegen paraszt. A nemesség tömege csak oly vármegyékben marad meg magyarnak, melynek lakossága vagy kizárólag magyar, vagy magyarral

vegyes; vagyis *a nemességet tartotta meg* magyarnak a magyar *nép!* Mert a műveltségben elmaradt és középkori tudatlanságban élő, a vármegyéjéből ki nem mozduló, könyvet nem olvasó magyar nemesség mindenütt megszűnt magyarul beszélni, a hol magyar paraszt nem volt. Magyar paraszt pedig igen sok helyén az országnak nem volt. A nemzeti érzületet elfojtotta a rendi felfogás és rendi érdek. A magyar nemes nagyobb szolidaritásban érezte magát a betelepített szerb, oláh, tót, horvát, német nemessel, mint a magyar paraszttal.

A magyar földesurak gyűlöltek a magyar jobbágyot, mert önérzetesebb volt; mert ragaszkodott jogaihoz, szabadságához, mit a költözködési szabadsággal igyekezett magának biztosítani; mert önállóbb volt s nehezebben tűrte a földesúri önkényt, kegyetlenséget, zsarnokságot, mint az itt talált s később betelepített idegen földművelő nép. S mivel gyűlöltek a magyar parasztot: ezer esztendőn át irtották is; eladták, elűzték, földönfutóvá tették, kivándorlásra kényszerítették vagy tömegesen mészárolták le őket s helyükbe engedelmesebb, aláztosabb, türelmesebb tótokat, ruténeket, oroszokat, oláhokat telepítettek birtokaikra. Ez idegeneknek s a németeknek kedvezményeket biztosítottak eleinte, hogy minél nagyobb számban becsalogassák őket. Kivették őket a földesúri hatalom, a súlyos állami és egyházi adók alól, az állami adónak felét fizették, a dézsmát pedig a saját püspökeiknek, mely adóügyi kiváltságaik nagyban akadályozta nemzeti és társadalmi beolvadásukat. A király még a XVI. században is, mikor a magyar parasztság már teljesen elnyomva, rabszolgaságba verve gyötrődött, panaszolja: „*hogy nem járja, hogy míg az ország igazi birtokosai, a magyarok, illetőleg a magyar jobbágyok súlyos adóval járulnak a közterhekhez, az idegenből bevándorlottak többé-kevésbé adómentesek legyenek*” (256. 1.). A földesurakkal azonban nem bírt a király sem, annál inkább, mert a jobbágyintézmény csupán a magyar földön, a vármegyei területen honosodott meg az első ötszáz évben s itt épen a színmagyar lakosságot pusztította a földesúri önkény s jobbágyi elnyomás folytonosan.

Mert a magyar katolikus egyház és birtokarisztokrácia tudatosan irtotta, öldökölte, elűzte az országból a magyar parasztságot. Valóságos csodaszámba megy, hogy a csekély számú magyarságból a feudális urak ezeréves pusztítása, öldöklése után van még magyar nép. Ugyanis a honfoglaló magyarság az itt talált s később behozott vagy bevándorolt idegen munkásnépet megmagyarosította teljesen. Az egész országot, Erdélyt és a felvidéket, mint Horvát-Szlavonországok területét a XI—XII. században már színmagyar jobbágy nép lakta. Az önérzetes és szabadsága emlékeit, szabadsága törvénybiztosítékait féltékenyen őriző jobbágyokat azonban az egyházi és világi földesurak meg akarták fosztani költözési szabadságuktól s törvényileg is röghöz akarták őket kötni, hogy így egy-egy erősebb király hatalma vagy igazságosabb bíró ítélete se szabadíthassa ki őket a zsaroló földesúri

önkény alól. A magyar jobbágyság azonban ellenállt. A földesurak úgy segítettek magukon, hogy a szabad magyar munkásokat rabszolgáknak nyilvánították s külföldre ezreivel eladták. I. László és Kálmán király a XII. század elején már törvénnyel volt kénytelen védeni a magyarságot a külföldi eladástól, annyira pusztította az a dolgos népet. Kálmán e nevezetes törvénye így hangzik: „Magyar nemzetbeli szolgát, vagy akárkit, a ki Magyarországon született, ha idegen nemzetbeli is, vagy szolgáló leányt, kivéve a más tartományokból hozott, más nyelven beszélőket, senki el ne adjon külföldre” (60. 1.). Ezt a törvényt néhányszor megújították. Mikor pedig a rabszolgakereskedés külföldön alábbhagyott s az elégedetlenkedő magyar jobbágyokat földesura elűzni sem tudta, erősebb eszközökhöz nyúlt.

Az elnyomatást, éheztetést, a vadállati kínzásokat ugyanis a magyar jobbágyság századokon át tűrte s pörrel akarta igazát megnyerni, bajait orvosolni. Igazságot azonban nem találhatott sehol. Mert az úrbéri szerződéseket akkoriban az egyetlen írástudó papok, plébánosok előtt kötötték s a pap írta meg, őrizte is meg. A plébános azonban a földesúr kegyuraságától függött, a szerződéseket tehát kétértelműen vagy hamisan, a jobbágy nép kárára fogalmazta meg. Mikor pörre került a dolog, a szerződések legtöbbször elő sem kerültek, mert a hiteles helyekről a papok elsikkasztották; vagy ha megvolt is az okmány, épen ellenük bizonyított. Mikor kétszázadon át meggyőződött a jobbágyság róla, hogy az állam és a vármegyei hatalom a földesúri érdekek szolgálatával azonosította magát s hogy a parasztnak igaza nem lehet: az önsegély, a forradalom fegyveréhez nyúlt. Több se kellett a földesuraknak. A levert parasztokat a legkegyetlenebb kínzásokkal irtották ki tömegesen. Így irtották ki az 1437-iki jobbágy felkelés után „a jó magyar jobbágyság nagyrészét Erdélyben s helyére oláhságot telepítettek, míg az életben maradt rózsa a földesurak önkénye alatt görnyedt s ezzel megindult Erdély oláhosodásának, valamint nemesség — elszegényedésének folyamata” (153 1.). Az V. László, Hunyadiak, Ulászló, s II. Lajos idején megszámlálhatatlan lázongó magyar jobbágyot gyilkoltak le magyar uraik. Csak a Dózsa-lázadásban legyilkolt magyar jobbágyok számát 70.000-re teszik. Az 1515-iki rabszolgatörvények után pedig a földesúri önkénynek nem volt korlátja. Segített neki a török dúlás-rombolás, mely éppen a Duna-Tisza közti, tiszavidéki, drávántúli s dunántúli tiszta magyar népet pusztította állandóan s vitte rabszójra fűzve ázsiai rabszolgavásárait. Erdélyből a szabad székelységet tömegesen űzte ki a földesúri önkény az oláh vajdaságba. A XVI—XVIII. századokban olyan arányt vett a Török- s Lengyelországba való kivándorlása a magyarságnak a tűrhetetlen földesúri elnyomás miatt, hogy többször hoztak törvényt a „szökött jobbágy” ellen s folytonosan kérték a rendek a királyt, hatna a külföldi uralkodókra, hogy a magyar jobbágyokat be ne fogadják. Egész vármegyék, nagyobb vidékek lettek néptelenné az Alföldön és sülyedtek

vissza ősvadon állapotba. Tetézte ezt a gyilkos gazdasági, állami politikát az egymást érő dögvészek sokasága, mely a XV—XVIII. században egy-egy nagy területen emberek, állatok felét, harmadát pusztította el.

A magyar földesúri érdekek s az őt szolgáló magyar állami politika azonban lényegileg a XX. században is azonos a XI. század politikájával. Akkor eladták a földműves parasztot külföldi rabszolgának, vagy elűzték. Ma földönfutóvá teszik s új hon keresésére kényszerítik. *Állandó ezer esztendőös gyakorlata* ez nálunk annak a földesúri osztálynak, mely a haza fentartásában, a nemzeti termelésben, a nemzeti vagyon gyarapításában, a nemzeti kultúra megteremtésében ma sem rész aktíve részt. Ma is csak a dolgozó nép munkájából éli dőzsölő, henyé életét; ma sem produktív, csupán fogyasztó osztály ez.

A dolgos rétegek munkájából élőködő osztály volt harminchárom generáció életén át. Nemcsak hazátlan volt, de a hazának, a magyar nemzetnek, a magyar kultúrának, a magyar népnek nyílt ellensége, pusztítója, önállóságunk elárulója volt a múltban. Ma is ugyanaz. Ennek az osztálynak képviselőtestülete nevében mondotta Rubinek Gyula 1906. október 23-án: „Mindenütt, a hol a munkásmozgalmak jelentkeztek, *a veszedelem imminens*. Eddig a munkások még csak szerződtek s tehát a törvény erejével s *a hatalom eszközeivel lehetett őket, a hol kellett, a kötelességeik teljesítésére szorítani*. Most már azonban vonakodnak a szerződéstől. E helyzetben a gazdatársadalomnak sürgősen szervezkednie és cselekednie kell. Ha a magyar munkások nem szerződnek, *külföldi munkaerő behozataláról kell gondoskodni* és importálni a mezőgazdasági munkásokat Oroszországból és Galíciából. A magyar gazdáknak *ezen a nyomon kell haladniuk* s a mennyiben a jövő olyannak ígérkezik, *hogy az állami munkástartalék nem lesz elég, társadalmi úton is kell a szükségletnek megfelelő munkástartalék szervezéséről gondoskodniuk*”.

Magyarországból, tudjuk az utolsó tizedben egy milliót meghaladó nép vándorolt ki. A magyar területek népe megdőböntő tömegekben mozdul meg s vándorol ki Romániába, Amerikába a nehéz megélhetési viszonyok miatt. De hogy az a 3970 ezerholdon felüli nagybirtokos, ki az ország termőterületének harmadát bírja, ne károsodjék s ne legyen kénytelen feladni földjét a népnek: idegen munkások behozatalára használja az állam erejét. Állami birtokon szervezett, állami sztrájktrörök mellé behozott orosz lengyel munkások! Ilyen a magyar „nemzetfentartó”, „szabadságért küzdő” birtok-arisztokrácia szociálgazdasági politikája.

Vagyis a „hazafiság” mindig olyan „dicső erény”, illetőleg fejőstehene volt, mely bőven tejelt, bő hasznót hajtott hangoztatóinak. Ha hasznát nem biztosíthatta, nemzetközi szövetségre lépett hazája legnagyobb ellenségeivel is.

A magyar nemzeti állam egységét, magyar faji jellegét, állami önállóságát, a magyar kultúra kifejlődését ezer éven át: a magyar

katholikus papság és birtok-arisztokrácia döntötte meg s ez volt Magyarország haladásának, nagyságának legádázabb ellensége; ez ma már kétségtelen!

Magyarországon ma is a kiváltságos birtok-arisztokrácia és katolikus főpapság bírja az államhatalmat, a vagyont, a nemzeti termelés túlnyomó részét. Ezért alávetett rabja és prédája Magyarország egy idegen állam, Ausztria kizsákmányoló gazdasági politikájának; ezért van elnyomva vagyoniilag, politikailag, társadalmilag a magyar nép; ezért oly elmaradott kultúráilag az ország és ezért pusztul oly megdöbbenően az ország dolgozó, termelő néptömege; ezért oly züllött az egész nemzeti élet, ezért oly dezoláltak a nemzet erői s dezorganizált a munkaszervezet s társadalmi élet.

Magyarország legnagyobb ellensége a kiváltságos, dologtalan osztály. Épen ezért a haladás és a milliók szabadságának, Magyarország önállósága visszavívásának, függetlensége megszerzésének útja: a dologtalan osztályok kiváltságos uralmának összetört roncsain visz és vihet csak előre!

Ezt az utat mutogatja nekünk Acsády Ignác nagy értékű, bátor s nagy cselekedettel felérő történeti műve.

Rácz Gyula.

JEGYZETEK A JÖVŐ MŰVÉSZETÉRŐL.

Néhány évtizeddel azután, hogy legelőször hangzottak el, Ruskin tanításai diadalmasan járták be a világot. Artisztikus vonásokat kutat és vár a modern ideg-ember a legprimitívebb holmitól is. De villamos csenget az utcákon, automobil rohan és a síneken gözt fújva áll a gyorsvonat mozdonya. Az emberi kéznek a vason, a fán és az agyagon hagyott nyomait kezdjük megbecsülni. A nyomok azonban tűnnek, apadnak. Helyettük hatalmas és kicsinyes mechanizmusok tünedeznek fel. A nagy angol megvetéssel ment el mellettük. De azóta megszorodtak, megnövekedtek és megkövetelik a figyelmet.

Stephenson első mozdonya, a »Rocket«, idomtalán, nehezen járó vas-szörnyeteg. Később leszármazottja, a hipermodern lokomotív, a finom, erős, szinte monumentális gyorsvonatgép, csillogó, precíz szerkezetével, minden otromba vas-háj nélkül, őséhez képest művészi lendülettel megalkotott mestermű. A maga nemében tökéletes organizmus. Mi tudjuk, hogy a távolságot legyőző gép-konstrukciónak még nem ez a csúcsa. Sejtjük, hogy a százhusz kilométerből, a mit a legkiválóbb mai gép óránként befut, könnyen lehet kétszáz és háromszáz. És ha elképzeljük a mechanizmust, mely egyetlen óra alatt, hatvan perc alatt megy Budapestről Bécsbe, — pedig el lehet képzelni — ha megkomponáljuk a fantázia segítségével hosszan elnyúló, torpedószerű hegyben végződő alakját, változatos keréksorozatával és szinte öntudatos életet sejtető acél-idegzetével: akkor már nem olyan jogosulatlan az a bizarrnak tetsző kérdés, hogy ebben az imponáló, bámulatba ejtő, elragadó, megfélemlítő alkotásban megvan-e az a tulajdonság, a mely az impozáns és elragadó

jelenségekkel együtt szokott járni: vannak-e művészi szépségei? Kelt-e esztétikai gyönyörűséget?

Stephenson számára talán oltárkép volt az otromba Rocket. A mi modern gépeink alkotói egészen érthető lelkesedéssel beszélnek a maguk művéről. De nem kell konstruktórnek lenni, vagy épen feltalálónak, a ki egész élete eredményét imádja egy mechanizmusban, hogy bizonyos gyönyörűséget érezzen az ember, ha majd előtte áll a jövő pompás rohanó-gépe, erősen, mint egy dór oszlopsor, finoman, akár a gót faragványok, készen a legnagyobb jótéteményre, az időt és a távolságot legyőző munkára. Át lehet menni a mozdonyról az automobilra. Be lehet térni egy hatalmas villamos műnek a dinamó-termébe, a hol réz, porcellán és márvány csillog, palotáival vetélkedő levegőben zúgnak a villámgyorsan forgó korongok. Még nem zavartalanul, még nem harmonikusan, itt-ott csak alárendelt részletekben, de mindenütt határozottan esztétikus csoportok tünedeznek fel. A gép, a lomhának ismert gép, művészektől és műkrónikásoktól lenézett, de hasznos tagja a mai világnak, a hogy egyre hasznosabbá és egyre kevésbé nélkülözhetővé válik: így követel egyre több helyet az élet minden vonatkozásában. A művészetben is.

Ma még kitagadott lény. De a jövő az ő emancipációját is sürgeti és a jelen figyelmeztet arra, hogy ha nem is vagyunk hajlandók számba venni magát a gépet, hogy képzeljük el művészi világunkat mechanikus produktumok nélkül? Buskin elvei diadalmaskodnak az egész világon, de csendben és észrevétlenül körülvesznek bennünket szép és nemes dolgok, a melyek — a tervező intellektuson kívül — a kézművességnek mellőzésével jöttek létre.

Szaporodnak ezek a holmik. Szaporaságuk most feltűnően erős. Kisebb mértékben tart évezredek óta.

* * *

A legszegényebb proletárnak is ma hűségese barátjáért, a könyvért hajdan falvakat adtak. Az írott és a nyomtatott könyv között feneketlen a mélység és ezt a mélységet vékonyán hidalja át néhány primitív, fába metszett képcske, első nyoma a sokszorosító mesterségnek. A betűértés ebben az időben elszigetelt kevesek kiváltsága. Az uradalmakat érő krónikáktól azonban a krajcáros nyomtatványokig vezet az út — a gépeken keresztül. Az eredmény a betűértésnek a krónikák idejében el nem képzel-

hető rengeteg mérvű elterjedése. Az írott krónikák kora lejárt. Félelmesen drága, hasonlókép uradalmakat, kisebb-nagyobb uradalmakat érő képeket azonban még festenek. Hiába ontja a rotációs gép a rajzok és képek millióit, az egyedül álló, az elszigetelt művészi munkának még meg van az értéke, meg van a maga elszigetelt publikuma és vele szemben óriási tömege a művészi analfabétáknak, a kik értelem és hit nélkül bámulnak az örökbecsű képekre. Az írásnak és olvasásnak meghódította ezeket a tömegeket a gép. A művészet-értésnek és művészet-szeretetnek sem hódíthatja meg egyéb. Sem múzeumok, sem állami szubvenció, sem protekciós művész-tenyésztés.

Tömeg-háztartásokról beszélnek az újságok, pincér-sztrájk, cseléd-szervezkedés siettetí annak a világnak az eljöttét, a melyben mind több szerepet hódít magához a mechanizmus. Átveszi az emberhez méltatlan, a gondolkodó lényt megszégyenítő munkát, a testi szükségletek ellátását, a háztartást ép úgy, a mint a világítást átvette a petróleumtól a villamosság. Tőle várunk alapot és lehetőséget egy jobb, egy igazságosabb, egy demokratább gazdasági berendezkedéshez. Tőle várjuk a művészi igények jelentékeny részének kielégítését is.

A jelen és a múlt legkiválóbb, legalább a megszokott kritika szerint legkiválóbb művészi termékeit olyan társadalmak hozták létre, a melyek vezetője nem kiesi számú és nagyon kiemelt arisztokrácia volt, hanem széles rétege a kiváltságosoknak, a jogokkal felruházottaknak, a mely réteg szintén igen népes, de annál olcsóbban, annál nyomorultabban élő tömege támaszkodhatott. Babszolgáknak, provinciák behódolt népének, jobbágyoknak tömegére. Ez nagyjában az egyiptomi társadalom, a görög, a római, részben a középkori olasz társadalom. Nyugodt és háborítatlan éveiben ez a szocietás alkotott nagyot, bámulatra méltót. De a csudaszép márványpaloták falaihoz rabszolgák vére tapadt és nemzedékeknek kellett egymásra hullani, egymásra jönni, míg egy egyiptomi császársír fölépült. A rabszolgasághoz hasonló elnyomatás bizonyos formákban elég elterjedt ugyan ma is, de már nem olyan általános, vagy nem elég stabil és ép azért alig képzelhetünk el olyan hatalmas urat, a ki egyetlen középkori velencei palota felépítését megengedhetné magának, nemhogy e kincsházak sorozatát állíthatná fel, mint elődei. Lejárt e műalkotások kora a társadalommal együtt, a mely

megalkotta őket. Arannyal kirakott elefántcsontszobrok, drágaköves képek többé nem teremnek. Magát a művészt az új világ mégsem öli ki. A poézis számára marad hely az új szociális alakulásban, a poétáknak valószínűleg több és jobb hely, mint ma. Anyagilag igazságosabban berendezett világban mindenféle művész helyzete javul és tágul a szabadság, a mit megkövetel a zsenialitás. Nem fogják majd könyvelésre a festőművészt és lakatosságra a szobrászt. Nem számúzik a kizárólag gyönyörködtetésre szánt művészi tevékenységet és nem kényszerítik gépszerkesztésre azt, a kinek zsenije minden pozitív vonatkozástól menten az ecset és a véső poétája gyanánt keres érvényesülést. Az úgynevezett nagy művészetek hanyatlásától — nagyon igazságtalan és kevéssé jellemző ez az elnevezés — semmiképen nem kell félni. A jövő társadalmá főképp a kézművességgel karöltve járó művészetekkel fogja éreztetni átalakító és átváltoztató hatását.

Minden kor a maga képére teremti meg a maga művészetét. Megszokott formula szerint a kor szelleme tükröződik vissza művészetében. A szigorúbb vizsgálat régen kiderítette, hogy egy-egy társadalom művészi termelésének elegendő nagy csoportjából a társadalom gazdasági helyzetére lehet következtetni. A gazdasági erők és az anyagi berendezkedés éreztetik hatásukat a művészi megnyilatkozásokon keresztül is. Ez erőknek és e berendezkedésnek jelentős változását reméljük és várjuk. Még mielőtt a természetes folyamat végbe ment volna, már akadnak művészek — a mint akadnak politikusok és más stréberek — a kik jól kifejlődött, de inkább üzleti éráékkal figyelik az idők változását, igyekeznek megelőzni a köztudatot és lassúbb alkalmazkodó képességű kollégákat. Ez a lázas sietség szül komikus eredményeket is. A szociális forrongás kezdetét a szurtos munkáképek egész sorozata jelzi. Természetes, hogy beesés és nevezetes munkák is. Meunier bányász-szobrai senki sem fogja vállalkozó szellemű kísérletezésnek, az újonnan feltűnő áramlatokkal való kacérkodásnak bélyegezni. Más művészek is alkottak nagyot, annak ellenére, hogy szoborban és képben akartak szocialisták lenni. A nagy többsége azonban az efajta műveknek a készülő átalakulásnak csak a felületét jelzi. Hiszen természetes, hogy egy munkás társadalom festői — minden fajtájú munkát értve — nem kalandoznak témákért, vagy inkább ruhák, külsőségek után a lovagkorba. Az épen a perverz fajtája a művészetnek, a melyik nem ismert és nem

értett, letűnt korszakok glorifikálásával a művészi eszközök becsületes felhasználásától is elűtő útra téved, a melyik például a történelmi festészetet mintegy előkelőbb művészi ágnak igyekszik feltüntetni a mi ismert köznapi világunk ábrázolásánál. A józan és egészséges érzésű művész — minden hódolat az igazi zseni fantázia-szárnyalásának — a maga világában marad és használ közvetlenül megismert formákat. Vagyis visszaadja a maga életének, földjének, levegőjének, embereinek formáit és forma-impreszióit, rajzban, színben, plasztikus ábrázolásban. A kor új fogalmainak, új eszközeinek pedig ad új formát, képet, külső megjelenést. A görög templomépítők a bolt hajtást még nem ismerték. Modern mechanizmusaink számára hiába keresünk kellő formát egy letűnt világban, vagy akár a jelenben is, a melyből csak most születtek meg.

Nem egy-egy magános munka, hanem az egész művészi termelés fogja a maga idejének belső anyagi életét, gazdasági berendezését visszatükrözni. A szociális társadalom művészetének nagyon kevésse jellemző tulajdonságát mutatják a munkások, kispolgárok, a gazdasági harc jelenetei, a melyek természetesen kifejezésre találnak benne. Az új világ a maga anyagi berendezésének megfelelő alkotásokkal fog benépesülni. Az a kérdés, milyen lesz ez a világ? Erről az egy soros kérdéstről néhány könyvtárat már teleírtak. A megváltást akár a kommunista, akár a kollektív, akár az anarchista világberendezéstől várja is valaki, fel lehet tételezni mindenképpen, hogy jön egy idő, a melyik nem túlfeszített munkáért egészséges, elviselhető kultúréletet ad cserébe, ha még jelentékeny differenciákkal is, de mindenesetre szédítő mélységek nélkül, az emberi életmódok között lévő legfelháborítóbb különbségek nivellálásával. Mihelyt ez a nivellálás bizonyos fokot elért, a megváltozott társadalom pondot fog fordítani a maga kényelmét minél teljesebben biztosító eszközök formájára, külső megjelenésére is. Naponta találkozik ezekkel a holmikkal. Körülveszik éjjel és nappal, szinte barátjaivá válnak. Nem lehet előtte közömbös, hogy a pusztá kényelmi szempontokon felül is kellemes-e a találkozás, tetszetőseke bizalmas barátai? Az, a mit ma modern lakásberendezés címén ismerünk, alig ad fogalmat a jövő emberi hajlékának képéről. Egy olyan milieu követel művészi ötleteket, harmonikus beállítást, a melynek minden szege, minden tárgya indokolt, kifogástalanul működő, a mely a modern városi élet, a gőz, a villamosság, talán a

sűrített levegő, talán egyéb találmányok tökéletes, ma még nem is képzelt mértékű kihasználásából áll elő. Ez a nem is hipermodern, hanem csak jövőendő, csak álom-milieu lehet utóda a mai lakásberendezésnek. Ha megfőkezzük is a fantáziát, a különbség, a fejlődés iránya nagyon szembevetendő.

A kézművességgel szoros kapcsolatban fejlődött ki a mi művészetünknek igen jelentős ága, a mindennapi tárgyak művészete, az iparművészet.

Micsoda jövő vár a kézművességre? Nézzünk csak körül egy kellő kényelemmel és kellő művészettel, mondjuk, hogy elég drágán, mondjuk, hogy nagyúri módon berendezett szobában. Még a kézművesség nyomai minden felé. De már tömegesen gyártott és pusztán a vonalak bájával dekorált bútordarabok, öntött csillárok, szürke rézkarcok is. És sehol egy használati tárgy, egy kényelmi eszköz, a melyre rá lehetne mondani, hogy jó, tartós és tetszetős előállításához csupán kézműves ért. És rengeteg, egyre szaporodó gyári holmi figyelmeztet arra, milyen hiábavaló visszasírni a céhek idejét. Bevonul diadalmasan a gyár, elfoglal minden talpalatnyi helyet. És a kézművesek mesterműveinek utódait, helyettesítőit a gyönyörködtetés terén attól várjuk csupán, hogy nem vész ki a művészi ízlés érvényesülése, a míg jó anyagból, kendőzés nélkül tartós holmit gyártanak, ha gyári, mechanikus úton is.

A művészi hatáskeltés a paszta kézügyességhez mind kevésbé van kötve. A gép nivellálja az ügyesség különbségeit is és annál tisztábban érvényesül maga a művészi intenció, a mely a mechanizmuson keresztül is nemcsak a legjobban, hanem a legszebben tudja felhasználni a vasat, a fát, a bőrt és az üveget és a jó anyag pusztán hangsúlyozásával, sikerült kiemelésével értékeset és kedveset alkot ott, a hol régen az oktalan díszítési vágy csak üres cifraságokat tudott elhelyezni.

Nem volt nagyobb ellensége a hiú cifraságoknak, az ügyesség üres fitogtatásának, mint Ruskin, a kézművesség rajongója. A mikor utat tört a modern iparművészet számára, a mely művészet mindinkább csak az anyagot és szerkezetet használja fel dekoratív célokra, öntudatlanul, sőt egyenesen művészi meggyőződése ellenére előkészítette azt az időt, a mikor a mechanikus termelésnek direkt dekoráció, egyéni díszítés nem is áll rendelkezésére.

Szorosan egyéni művészet nagyon jó szolgálatokat tett kitaratókból és kitartottakból álló társadalmakban. Maga Ruskin

is sok helyt ad bizonyosságot olyan szociális meggyőződésről, a mely a dolgozó emberek számára megelégednék a jó és kellemes munka nyújtotta gyönyörűséggel. A nagyszabású olajfestmények, a színezés ellen érzett antipátiája, a grafika szeretete, viszont a végső cél, a teljes demokrácia felé hajlására vall. A közlekedő új társadalom egyetlen munkás tagja sem elégedhetik meg a produkálás örömeivel. Kiki a termelést élvezni is akarja. A mire ma csak jó sorsban nevelkedett, vagy kiváló ízlésű emberek vágnak, majdan mindenki szép és jó holmit kíván maga köré. A megnövekedett tömegigények ellátására csak a gép, a gyár vállalkozhatik. Művészete, a jövő gazdasági rendjével összeforrott, most van kialakulóban. A gyökerei azonban messzi a múltba nyúlnak. A processzus, a mely ma, a tökéletesség vélt csúcán szédítő színpompájú selymeket dob ki a gépből, megkezdődött, mikor az első primitív festékes fatáblákról képeket kezdtek lehúzni.

* * *

A gyökerek messze a múltba vezetnek és a jelen is az első pillanatra szinte hihetetlen, gazdag sorozatát mutatja a gyönyörködtetésre szánt, vagy gyönyörködtetésre is szánt holmiknak, a melyek létrejöttüket részben, vagy egészen a gépnek köszönhetik.

Az első vonalon állanak a reprodukáló eljárások, értve természetesen a szorosan művészi fajtákat. A fametszet, a rézkarc, a litográfia. Értékben sok silány, vagy nem is silány mázolásal vetélkedő holmik és előállítási módjuk teljesen gépi. A tervező művészi invencióit engedelmesen, meg nem rontva adja vissza az egyszerű mechanizmus.

Jön a plasztika. A bronce-öntvények, a gipszek egy része és a terrakotta. Itt meg kell jegyezni, hogy csaknem egészen gépies ma és nálunk a szobrász-művészet egy jelentékeny része, a márványba-faragás is. Maga a művész a márvány technikát nem érti. Elkészíti a mintát, az eredetét agyagból, a márvánnyal merőben ellentétes természetű materiából. Ügyes olasz kőfaragók jönnek és lemásolják a mintát hüen, pontosan, akár a gép. A hűség talán mögötte marad a gépnek, a lélek semmi esetre sem előzi meg. Michel Angelo a márvány-tömb terjedelme, vagy formája miatt változtatta, illesztette akárhány alakját és faragta, a hogy a faragást megkívánta a márvány, az anyag: minden igaz művész legfőbb parancsolója. A legtöbb modern

márványszobor nem egyéb, mint az agyagminta gépies utánzata, helyenként a nemes anyag természete ellen való merényletekkel súlyosbítva.

Maga a művészetek gyűjtő és raktározó helye, az építészet, itt-ott már teljesen gépi anyagokkal dolgozik. A téglá, e teljesen mechanikus eszköz eredete visszanyúlik az ókorba. Bármelyik idő építészetében nem nehéz megjelölni, vagy elképzelni olyan műveket, a melyek a dekoratív részleteket teljesen mellőzik. Mellőzik tehát a kézművesség művészi szerepét. A modern anyagok egyre izmosítják azt az építészetet, a mely minden hatást, még pedig nagyon jelentős, becses hatást, kizárólag a vonalak, a színek, a tömegek változatosságával ér el. A jelen vagy a közelmúlt konzervatív építészete nem egyéb, mint történeti formák mechanikus ismétlése. Az úgynevezett stílus csak a tucat-mintákon változhat, az ismétlődésen nem. Nagy középület-hombárokon korintusi oszlopok, vagy gótikus oszlopok század magukkal egyetlen rajz után, teljesen gyárilag készülnek. Magának az új országháznak még belsejében is siváran egyformára faragott és aranyozott részletek mintha csak sárból volnának préselve. E hazug formalizmussal, ez üres páthosszal szemben a modern építészet azért küzd, hogy a szerkezet, a hasznos mechanizmus becsületes hangsúlyozását általános művészi formanyelv gyanánt elfogadtassa.

A jelen esztétika-ellenes merényleteivel természetesen nem lehet igazolni egy későbbi kornak talán raffináltabb, talán tökéletesebb másoló tevékenységét. A másolás mindig ellensége marad a művészi termelésnek. Maga a gép azonban nem okvetlenül ellenség, bár nagyon könnyen válhatik azzá, lévén a legjobb, a legcsábítóbb szerszám a legkülönbözőbb holmik megsokszorozására. A jövő fejlődése természetesen a legszélesebb területeken felhasználja a gépet, de a visszaéléseket megszünteti. A jelen pedig, mialatt az egyéni termelést isteníti, a mint a szorosabban vett gazdasági téren a gép segítségével követi el az egyén ellen a legrútább igazságtalanságokat, úgy individuálisnak mondott művészetében is mindenféle megtúri a mechanizmust, többnyire a legsúlyosabb formájában: álorcában.

A gépmunka e leplezett, titkos, hogy úgy mondjuk prostituált termékeit ítéli halálra a jövő. A nagy vonalak, a tömegek, színek, a vas, téglá és üvegfelületek egyszerű, de imponáló kombinációja jellemzi a jövő mindenféle művészetének keretét, az építészetet.

Ezen a lapidáris nyelven nehezebb valami tetszetőset, népszerűt mondani, mint a cifraságok megszokott, triviális nyelvén, de ez a nehézség nem visszatartani, hanem csábítani fogja az igazi zseni fantáziáját. Az építészet modern törekvései nyugtatnak meg bennünket a leghatározottabban a felől, hogy mechanikus eszközök nem elburkolt, hanem becsületes, nyílt használata igenis meg fogja teremteni az esztétikus hatáskeltés számtalan új fajtáját.

* * *

Lehet, hogy bezárulnak majd a csodásan ragyogó régi templomok és elmálnak a pazardíszű márványok, a nélkül, hogy helyettük új csarnok hirdetné a vallásos, a papi uralomtól átítatott társadalom művészi erejét. Az új világ művészei felől azért nem kell aggódnia senkinek. Lesznek teremtő és alkotó zsenik, ha mások is, mint ma, tegnap, vagy ezer év előtt. Nem volt nép és nem volt vallás, nem volt társadalmi harc, a mely annyira megváltoztatta volna a világ képét, mint a gép. A gazdasági erők mindig éreztették hatásukat a művészetben. Kor, vallás és nemzetek sajátságai, de még kevésbé erős befolyások is a művészi termelésen nyomot hagytak. Micsoda átalakuláson kell keresztülmenniök, mire minden tevékenységünket, falusi és városi életünk, állami életünk minden részét átalakítja a gép és a vele fejlődő új társadalom.

Mi szépnek és nemesnek, tetszőnek képzeljük el magát a mechanizmust is, a hatalmas mozdonyt, a száguldó automobil és a határokat elmosó léghajókat. Lehet, hogy nincs igazunk, lehet, hogy mindezek a szerszámok maradnak otromba szörnyek. De munkájukban és hatásukban egyre több lesz a kifejező erő és az esztétikus elem. A színek soha nem álmodott pompáját, az anyagok tökéletes érvényesülését, a tömegek változatos és nagyszerű elrendezését, harmonikus, grandiózus új esztétikát ígér nekünk az új világ nemes, erős, bőkezű alkotása: a gép.

Lengyel Géza.

SZEMLÉK.

Anatole France és a szociálizmus

I. Polgári és proletár irodalom.

A mai társadalmi rendszert az a mindig erőszakosabb ellentét fogja megdönteni, mely a termelési folyamat társadalmi volta és a termelt javak egyéni megosztása között van. Ez az ellentét azonban nem marad meg a termelés és a fogyasztás terén, hanem átcsap a társadalmi élet minden ágára.

Ifjúkorában, forradalmi erejének teljében a polgárság kíméletlen harcba keveredik az öt megelőző társadalmi renddel és annak minden intézményével. A természettudományok fejlődése megingatja a természetfölötti istenben való hitet és az istentagadó Voltairek kora kíméletlen kritikával mutat rá ennek az istenhitnek a ferdeségeire. Küzdelme a klérussal, a nemességgel és az abszolút monarchiával megteremti a tizennyolcadik század (Holbach, Helvetius) materialista filozófiáját. A régi korszak ellen vívott csatáiban a polgárság nem tisztelhetette e régi korszak meghaladott világnézetét és hódító útra indult az abszolút jó, igazságosság, szabadság, a „természetes világrend” uralmáért.

A polgárság győzött. De „természetes világrendje” nem lett az abszolút jó, az igazságosság világa. És minél jobban vénült, annál konzervatívabbá lett. Kibékül azzal az egyházzal, melyre születése percében a legádázabb harccal támadt. Kezet fog és megalkuszik a feudalizmussal, melynek uralmát megingatta, hogy fölépíthesse a saját társadalmi rendjét. Száműzni kénytelen iskoláiból a természettudományokat, holott saját fejlődése elválaszthatatlan a természettudományok virágzásától. A tömegek felvilágosítását tűzte ki céljául, mert termelési rendjének alapja a felvilágosodás és ma kénytelen a sötétség szekerét tolni. Jótékonyágot hirdet, alamizsnát osztogat, mert egész rendszere milliók munkájának a kisajátításán nyugszik.

Ellentmondások hurkába botlik a polgárság lépten-nyomon. Csak természetes, hogy ezek az ellentmondások, mint nyomasztó köd ülik

meg a hervadó szépség irodalmát is. Írói hiába keresnek kivezető utat. Fülükben ott cseng még a Voltaire atheizmusa, még nem tudták elfeledni az igazságosság, az abszolút szabadság jelszavait, a társadalmi egyenlőség eszménye még ott lebeg szemük előtt. De saját osztályuk bigottá lett, a társadalmi egyenlőséget frázissá alacsonyítja a kiáltó gazdasági egyenlőtlenség, az abszolút igazságot osztályigazsággá süllyeszti a gazdaságilag erősek uralma. És a polgárság Írói kétségbeesve állnak eszményeik romjain.

Egyrésztük (és ez az elenyésző rész) még mindig készpénznek veszi az elavult ideológiai fogalmakat és műveit megtölti az uralkodó osztályok alakjaival. Nem veszi tudomást a gazdasági ellentétek szülte társadalmi bajokról s a proletariátust ignorálja, mint Paul Bourget. Másik részük cinikussá lesz s megtagadva minden szép és jó lehetőségét, áruba bocsátja tollat, hirdetve igaznak, mit maga is hamisnak ítél. E másik rész műveiben tudatosan megismétlődik az, a mi a társadalomban végbement, hogy kibékül egymással a régi feudális és az új polgári társadalmi rend (Georges Ohnet, Octave Feuillet) — házasság alakjában. Avagy beteljesedik az, a mi a polgárság hő álma, hogy megbékül vele a proletariátus, mely megbékülés szintén a szerelem formájában szimbolizáltatik. Ezen írók harmadik része a miszticizmusba menekül, mint Huysmans Baudelaire s ott keres feledést. A negyedik töredék az álmok világában valósítja meg eszméit és — utópistává lesz, mint Wells, Zola. Ez a nagy ember, a ki egész életén át a pozitívista istentagadó türelmetlenségével küzdött a mai társadalom hibái ellen, élete végén, a Lourdes-ban, kibékíti a tudományt a vallással, sekélyes utópistává süllyed Veritéjében, Travailjában és Feconditéjében. Racionalista volt és az eszmei okoskodásokon nem tudott túlemelkedni.

És mialatt így a polgári irodalom a múltba menekül s a jelen társadalmi rend igazolását a múlt eszméiben, a vallás babonáiban, a tudománytalanságban keresi: addig megszületik egy új tudomány és vele az új irodalom — a proletariátus irodalma, a szocialista irodalom.

A polgárság materializmusát felváltja a szocialista, a történelmi materializmus. A polgári materializmus az istenhit tagadásában csúcsosodott ki, vagyis filozófiailag szólva az anyag eredetiségét vitatta a szellem eredetiségével szemben. Ez két okra vezethető vissza. Az egyik ok az, hogy a bilincseit lerázni akaró ipari polgárság leghatalmasabb ellenfele, a feudalizmus legerősebb, leghatalmasabb támasza az egyház és a köréje seregülő „idealisták” tábora volt. A másik ok pedig, hogy a tizenharmadik század materializmusa a természettudományokon és a jogon épült fel. A feltörekvő polgárság harci fegyvere nem a társadalomtudomány volt, és főleg nem a politikai nemzetgazdaságtan. A feudalizmus jogát pedig megfektette az egyházi s a vallásos szellem. Ennek következtében a polgári materializmus egész élének a vallás ellen kellett fordulnia.

A proletariátus materializmusa nem az isten tagadásán épül

fel, sőt ez nem is lényeges alkatrésze. Az isten nemlétét egyszerűen megállapítja. Lényeges alkatrésze ellenben az *abszolút ideológiai fogalmak tagadása*. A 18. század materialistái is állították ugyan, hogy az *érdek* minden emberi cselekedet rugója, de föltették, hogy ez az *érdek abszolút*, minden emberben közösen meglévő érdek és ebből következtetve hirdették, hogy vannak abszolút fogalmak, mint abszolút igazság, abszolút erkölcs stb. Nem látták a társadalom osztályokra való tagozódását és így érthető tévedésük, mikor bebizonyíthatónak vettek oly fogalmakat, miket nem lehet bebizonyítani, hanem csak a társadalmi életből megállapítani lehet. Azt állították, hogy az egyének *személyes* érdekei szerint idomul az erkölcs, a jó, a rossz fogalma, holott e fogalmakat *mindig az osztályok gazdasági szükségleteihez idomuló társadalmi érdekek szabják meg*.

A minthogy e tétel magukon a polgári materialistákon is bebizonyosodott. A polgári társadalom szabadsága a *szereződés szabadsága*. A polgári társadalom — egész a házasságig — mindent ügyletté alacsonyított. Az ügyletek megkötéséhez, gazdaságilag nagyobb erejének kifejtéséhez szüksége volt a szerződés szabadságára, szüksége volt arra, hogy az állam a maga erejével biztosítsa az egyszer megkötött szerződés érvényességét. Így üti fel fejét az a filozófiai elmélet, hogy a társadalom *szereződés útján jött létre*.

Ha pedig az emberek szerződéssel megváltoztathatják a társadalmi rendet, akkor ezen abszolút ideológiák megvalósulásának egyedül az emberek tudatlansága áll útjában. A polgárság tehát bátran hirdethette, hogy meg fogja valósítani az *ordre naturel*-t, hogy az ő uralma az igazság uralma lesz.

A polgári materializmus ideológiai momentumok és azok tárháza ellen hadakozva, filozófiai materializmus volt. A proletár materializmus ellenben történelmi tényeket magyaráz. Marx és Engels az ipari Angliában saját szemükkel tapasztalhatták, mint alakulnak át a polgárság ideológiai fogalmai, mint simulnak a gazdasági szükségletekhez, mint válnak ragyogó köntösük alatt az elnyomatás eszközeivé. Látták, hogy a gazdasági körülmények alakítják az ideológiai fogalmakat. Korukban *szakadt nyíltan osztályokra* a francia forradalomban még látszólag egységes polgárság és előttük folyt az *osztályharc* polgárság és proletariátus között. így alakulnak át náluk a francia materializmus abszolút ideológiai fogalmai a *termelő erők determinálta osztályideológiákká*. És ezzel a történelmi materializmussal folytatódott az a társadalmi kritika, a mit megkezdett a polgárság. De természetesen a kritika éle most a polgárság, mint uralkodó osztály ellen fordult. De míg a polgárság írói a feudális termelési rendnek csak ideológiai fölépítményét bírálták és nem. tudván megmondani, hogy ez ideológiák hol gyökereznek, a termelési rendszert magát nem tudták izekre bontani: addig a proletariátus tudománya, a *nemzetgazdaságtan* magát a termelési rendet, hibáit, menetét, szükségszerű, fejlődését és ezzel kap-

csolatosan *ideiglenes voltát* fedi fel és a föléje épülő ideológiákat csak ezen az alapon bírálja meg. A polgárság az igazság nevében küzdött. A proletariátus a megakaszthatatlan fejlődést írta zászlajára. *Nem az igazságért, de a magasabb termelési rendért harcol.*

Ebből a szocialista *tudományból* kell fakadnia a proletár *irodalomnak* is. A proletariátus a jelenben a jövőért küzd, irodalmának is a jelen tényeiből a jövőre kell következtetnie. Semmi köze a múlthoz, a proletariátus a jelen gyermeke, élet- és tetterős gyermeke, irodalma sem nézhet vissza a múltba, nem lehet fásult, blazírt, misztikus. A proletariátus a tudomány fegyverével harcol, irodalmának is tudományosnak kell lennie. A proletár irodalomnak igazat kell írnia, nincs oka a polgári társadalom ellentmondásait leplezni. A proletariátus írója igazat ír.

Anatole France a proletariátus írója. A fentebbi szempontok határozzák meg tehát az ő írói tevékenységét is.

II. Polgári és proletár (tudományos) utópizmus.

Ha Anatole France nem adta volna is legújabb kötetének, összegyűjtött beszédeinek e jellegzetes címet: *Vers les temps futurs*, akkor is tudnók, hogy a proletariátus írója. Művein rajta van a proletárbélyeg és irodalmi formában megtaláljuk bennök a modern szocializmus egész tudományos rendszerét.

A proletariátus írójának, mint mondtuk, nem szabad a múltból merítenie a tárgyát. A proletariátusnak alig van múltja. Retrospektív irodalom lelkére nem tud hatni. Küzdelmei a jelenben folynak egy jövőbeli társadalomért, ideológiája a jelen hiányaiból fakad, hogy a jövőben öltön testet.

A proletariátus számára készült terméknek ezek folytán két részből kell állania: a jelen kritikájából és a jövő kifejtéséből. A proletariátus irodalma első sorban kritikus, másodsorban utópista.

A bírálati résznek tartalmaznia kell a szocialista tudományoskritika összes elemeit. Mint a proletariátus minden bajának alapjából, *a mai termelési rendből kell kiindulnia*, bírálata körébe kell vonnia a gazdasági renden felépülő összes ideológiai momentumokat. A magántulajdon, vagyis a javak egyéni megoszlása a forrása a társadalmi termelésen alapuló gazdasági rend összes ellentmondásainak és így a magántulajdonból kell kiindulnia. Fel kell fednie az ebből fakadó összes ellentmondásokat és a költői képzelet segítségével meg kell őket oldania a kollektív társadalomban.

Ez a bírálati rész megszabja egyúttal az alapot is, a melyen a költő képzeletének nyugodnia kell. Legjobban kitűnik ez, ha összevetjük — egy-egy típust ragadva ki — a polgárság utópizmusát a proletár utópizmussal.

Zoláról fentebb azt mondtuk, hogy egyes műveiben utópista. H. G. Wells összes művei utópisztikusuk. De mindakettő lényegesen elüt a proletár-utópista irodalom képviselőitől.

Zola egy eszmét, az igazság, a munka, a termékenység eszméjét beállítja egy milióbe. Ez az eszme egy-két ember agyába befészkelődik és hódító körútra indul. A *hit* ellenállhatatlan erejével győzedelmeskedik minden akadályon, túlteszi magát a lehetőségeken: alkot, mert a költő képzelete ledönt előtte minden korlátot. Az író egyes eseteket általánosít, elszórt eseményekből általános következtetéseket von le, miknek alapjai nem gyökereznek az adott valószínűségeken. Eszméinek megvalósulási módja nem valószínű, mert a mód nem a jelen adott, tudományosan megállapított tényeiből következik, hanem pusztán az eszme automatikus, benső erejéből fakad. Zola utópizmusa a tizen-nyolcadik század materialista irodalmának abszolút fogalmához simul, az abszolút igazság, az abszolút erkölcs az ő világa. Világnézete a természettudományi pozitívizmus, az atheista kispolgár világnézete, a ki görcsösen fogózkodik a jelen társadalom magántulajdonába és ellenállása arányában reméli abszolút ideológiájának még ebben a társadalomban való győzedelmeskedését. Zola utópizmusa a kispolgár utópizmusa.

H. G. Wells utópizmusa a nagyfőkés utópizmusa és így munkásellenes. A míg Zola minden csapongása mellett is lelkesít, mert műveiben ott van az emberszeretet meleg sugara: addig Wells hideg, számító, minden sorából kikandikál a tervszerű, tudatos reakció sárga réme. Utópizmusában nincs egyéb a korlátokat nem ismerő képzelet csapongásánál. A jelen tényeit egyszerűen félreléki, hogy tőlük eltekintve a jövőt a munkásság törekvései ellen sorakoztathassa. A míg Zola a jelen társadalom visszasságainak ostromlásában utólérhetetlen részleteket alkotott: addig Wells a jelent egyszerűen nem létezőnek tekintti és az ezeregy éj szaka meséire emlékeztető korlátlan lehetőségekbe merülve oldja meg a jelen problémáit — a nagyfőkés szája-íze szerint. Elméletei homlokegyenest ellentétesek a valószínű fejlődés menetével. Egyszerű mesemondó, a ki hatást csak úgy tud elérni, hogy meséit az uralkodó polgárság érdekei szerint formálja.

Zola a polgári racionalizmus, Wells a nagyfőkés utópistája. A proletár-utópista író képzelete nem csaponghat szerteszét korlátok nélkül. Képzelete kötve van, mert következtetései a jelen tudományos tényeihez kell simulniok. Még pedig elsősorban a történelem és a nemzetgazdaságtan tényeihez. A történelemből kell következtetnie a *fejlődés menetére*, a nemzetgazdaságtanból az *ellentétek megoldására*. Módszerei tehát: a történelmi materializmus és a közgazdaságtan.

A fejlődés hordozója a történelmi materializmus kell, hogy legyen, a megoldás módozatainak nem szabad átlépniök a nemzetgazdaságtan valószínűségeinek határait.

III. Anatole France.

A proletár-utópista irodalom képviselői közül kiválasztottam Anatole France-t.

A fentebb elmondottakból következik, hogy Anatole France működését ketté kell osztanunk: egy kritikai, társadalombírálati részre és egy utópisztikus, társadalomalkotó részre.

Anatole France nem született proletárköltőnek. A dolgok mélyére ható, mindent átölelő műveltsége a tömegek fölé emeli. Az emberek kicsinyes küzdése, marakodása inkább szkeptikussá teszi. Működése elején ő is a miszticizmusban keres menedéket, képzelete a múlt időkben kalandoz, a mágikus bölcsek, az alchimista tudósok világában talál feledést. De végtelen tudással párosult emberszeretete megóvja a Schopenhauerek, a Wagnerek embergyűlöletétől. Csakhamar visszatér a jelenhez és tanulmányozva a jelen tényeit, elérkezik — *a marxizmuson keresztül a kollektívizmushoz*. Álomvilágot él, de álmai reálisak. Jósol, de jóslásai a lehetőségig pontosak. Kritikája szellemes, mindig elnéző, sohasem kíméletlen, tudománya pontos, álmai a tudós álmai. A tömeg — mondja France — rettenetes, nyomorult és vak. Becsapja mindenki. A kiválót nem tűri meg a maga kebelében, mert mihelyt valaki kiválik, már föléje is emelkedik a tömegeknek. A tömeg elhamarkodva ítél és ítéletét képtelen megváltoztatni. Képtelen, mert ehhez gondolkodás, ítélőképesség szükséges. A tömeg pedig nem gondolkodik, nincs ítélőképessége.

Ennek következtében lábbal tiporja az igazságot. A hazugság ezer alakjában annál könnyebben lopózik be lelkébe, mert a hazugság erkölcsös és természetes, alapja az emberek erkölcsi, esztétikai, vallásos» jogi, bölcsészeti fogalmainak, egész világnézetének.

És az igazság nem fog győzedelmeskedni. Mert nincs igazság. „Az emberek lassan és fokozatosan túlemelkednek az eredeti barbárságon és nagy erőlködéssel megalkotnak maguknak egy bizonytalan igazságot és egy hasznos jóságot”. „Mióta a kollektívizmus megszűnt és helyébe lépett a magántulajdon a háború igazsága, az erők igazsága uralkodik”. Még soká fog tartani a háború igazságának a kora, de ezen nem kell elcsüggedni. „Az emberek jobbak lesznek, mihelyt kevésbé lesznek nyomorultak, az ipari fejlődés szelídíteni fogja erkölcsüket, a mint eddig is szelídítette”.

Mert hiába vak a tömeg, hiába ül orgiákat a hazugság: a gazdasági fejlődés, a termelő viszonyok folytonos váltakozása szüntelen előre korbácsolják a fejlődés útján a világot. Ma is csak azért hazug a világ, mert hazugságba kergeti a magántulajdonon alapuló társadalmi rend. „Hazug a civilizáció, mert csak egyik foka a barbárságnak. Civilizációnak nevezik az emberek az erkölcsök jelenlegi állapotát, barbárságnak az előbbi erkölcsöket. A jelenlegi erkölcsöket is barbároknak fogják nevezni, ha elmúltak lesznek. A barbárság legújabb

fajtája a kapitalista gyarmatosítás. Az erősebbek kiirtják a gyengébbeket. Ez a nemzetközi jog alapelve és a gyarmati akció alapja”.

De „a kereskedelmi barbárságot követni fogja a kereskedelmi civilizáció: az erőszakos telepítést a békés telepítés”. Mert „a talaj, a bányák, a vizek, a földgömb minden alkatrészének és erejének a kikutatásához emberre van szükség, egész emberre, emberiségre, az egész emberiségre”. „A szükségletek folyton emelkednek és minél többet fogunk termelni, annál többet fogunk fogyasztani.”

És e változást a gépek fogják előidézni. „A gép, a mely annyi ember kezéből ütötte ki a szerszámot, a gép fogja megmenteni az emberi nemet. A kegyetlen gép átváltozik jóvá, kegyessé, barátságossá.” „A vén Európa és az új Európa (ez Amerika igazi neve) megalapították a gyarmati háborút. Minden nemzet folytat ipari háborút a másik ellen. A termelés mindenütt rettenetesen fegyverkezik a termelés ellen.” És e rettenetes harcban folyton tökéletesbbülnek a gépek.

És eljön az idő, mikor a mai társadalom nem tud eleget tenni tagjai szükségleteinek. Az emberek nem fognak tudni megélni a munkájuk után. És akkor e társadalom kihal, hogy helyet adjon a kollektívizmussal.

A szocializmus győzni fog, nem mert igazságos, hanem mert a kollektívizmussal magasabb termelési rend.

És Anatole France leírja nekünk a jövő társadalmát. Harmonikus lelke harmonikus társadalmi életet varázsol elibénk. Nem állítja, hogy az emberek boldogok lesznek a jövő társadalomban. „Az erkölcsi és a fizikai bajok mindig osztozkodni fognak az örömmel és az élvezettel a föld uralmán, a mint a hogy a nappalt folyton követi az éjjel. A baj szükséges. Mint az öröm, a baj is a természetben gyökeredzik. Boldogok vagyunk, mert szerencsétlenek is vagyunk ... A boldogság egymagában egyhangúvá tenné az életet. De a természetes emberi bajokhoz nem fognak járulni a társadalmi, mesterkélt bajok. Az embereket nem fogja méltatlan munka elégteleníteni, melyből nem élnek, de a melybe belehalnak. A rabszolga eldobja' láncait és a gyár nem észlel fel többé milliók lelkét.”

Az emberiség relative boldog lesz. A gépek tökéletesbbülése folyton rövidebbre szorítja a munkaidőt, a nő felszabadul méltatlan elnyomatása alól. A tömegekbe végre beköltözik a felvilágosodás szelleme. Az emberiség végre elért a civilizációhoz és épít tovább a maga boldogulásán.

És a jövő boldogságának derült képén keresztül feltűnik az öreg tudós mosolygó arca, a mint jóságos reménnyel, biztató tudománytal nyújt segédkezet a proletariátusnak, hogy együtt haladjanak — „a jövő felé”.

Rudas László.

Néhány szempont Boda főkapitány rendelethez.

A napi sajtó (többek közt a *Budapesti Napló* f. é. 252-ik számának egy igen figyelemreméltó cikke is) az igazság metsző élével alaposan megborotválta ugyan a Boda-féle antiperdita bölcseséget, de a kérdést — természetesen — ki nem meríthette. Én sem vállalkozom erre, de szükségét érezvén gondolataim közlésének, a szabad gondolat e fórumára menekülök, a hol talán nem kövez meg a szemforgató prudéria szókimondásomért!

Előrebocsajtom, hogy — lényegileg — egyformának tekintek minden nőt, a ki valami anyagi előny- vagy haszonért többeknek is kész odaadni magát és nem igen látok erkölcsi különbséget az asztalossegéd konkubinája közt, a ki a közös háztartás javára élettársa keresményét saját futóbárcájával is növeli és az előkelő államhivatalnok felesége között, a ki férje előmenetelét (annak főnökeinél) szolgálatkész bájaival vásárolja meg. Azt sem látom be, miért volna megvetendőbb a munkás elhagyott neje, a ki teste árán kenyeret vesz éhező gyermekeinek, mint a tisztviselő özvegye, a ki ugyanolyan pénzen alapítványi helyet szerez a fiának!? A *motivum* mindkettőnél *ugyanaz*, létért való küzdelmek *fegyverei* is *azonosak*, csak az *elbírálás különböző*: az előbbit „megrendsabályozzák”, az utóbbinak pedig diszkrét módon kezet csókolnak még olyan urak is, a kik ismerik kirándulásait a protekció vásárterére. S míg a szalonok hölgyei burkoltabb érdekek kielégítése fejében bátran kokettirozva, szabadon prostituálhatják magokat az útjok- és érdekszférájokba kerülő befolyásos uraknak s minden nyilvánvaló — gyakran arcpirító — erőlködésük dacára senki sem zavarja játékaikat: addig az utca nyomorult, éhező pókjai még az éj sötétjében sem feszíthetik ki hálójukat, mert a főkapitányi rendelet durva rendörkézzel tépi széjjel azt. Micsoda jogtisztelet és jogvédelem az, mely az egyiknek mindent enged, a másiknak pedig még a száraz kenyeret is kiüti a kezéből? Azonos értékű cselekményekkel szemben is megsántul rögtön a jogegyenlőség, a mint különböző osztályokról van szó! Persze, azt mondják: amazok ellenőrizhetetlenek s csak burkoltan dolgozván, a közszemérmert nem sértik, ezek ellenben nyíltan bevallva árusítják magokat, itt tehát lehet és kell is a társadalomnak erélyesen védekezni. Azonban ez sem áll meg, mert ha valaki nyíltan bevallva tesz olyasvalamit, a miről tudjuk, hogy ezer meg ezer elköveti nap-nap után titokban és büntetlenül és mégsem dől össze tőle a világ, úgy az többé nem a *rendőri vasszigor*, hanem az *irgalmasság* ítélőszéke elé tartozik. De hagyjuk a „jogegyenlőségen” alapuló polgári szabadság szempontjait; foglalkozunk a prostitúcióval a jogi szempontok nélkül, hiszen a perditák ma úgyis (majdnem) jogon és törvényen kívül állanak.

Két szempontból lehet elemzés tárgyává tenni a kérdést: *erkölcsi*, illetőleg *szociológiai* szempontból és *orvosi közegészségügyi* bírálat alapján.

Az elsőt illetőleg én úgy érzem és úgy látom (s velem talán mások is, ha van bátorságuk ennek beismerésére), hogy az egész hang, a melyen a perditákról a társadalom beszél, a melyen velők foglalkozni szokott, valamint az a megvetés és lenézés, a melylyel őket sújtja, egy végtelen nagy igazságtalanság! Tessék nekem megmondani, vajjon mit csinálna a mélyen tisztelt társadalom a szegény perditák — a társadalom e fekélye — a prostitúció *nélkül*? Mit csinálna *még ma*, a XX-ik század elején is, ha pl. egy varázsütésre egyszerre minden perditá eltűnnék a föld színéről? Tessék csak elképzelni, mit csinálnának

a nőtlen férfiak milliói, a kik részben a militarizmus rabbilincse, részben a kenyérkereseti viszonyok mostohasága folytán a nemi érettség nyarán nem nőülhetvén, természetes ösztöneik egészségtelen lenyűgözésére volnának kényszerítve? Hihető-e, hogy ezek, kik az életerős társadalom zömét képezik, beletörődnének egy sivár és perverz aszkéta-élet onanista ábrándozásaiba?! Bizonyára nem, hanem a mohó vágyakozás forradalmi erejével rohannák meg a polgári társadalom „védbástyáját” — a családi élet tisztaságát — és rövid idő alatt úgy romba döntenék azt, hogy hírmondója is alig maradna. Rendeznének olyan cifra keveredést, a mihez képest a „szabinnők elrablása” ártatlan tréfa volt, mert ez legalább becsületes nyíltsággal történt, az pedig alattomban ásná alá hitveseink hűségét és leányaink szüziességét. Hiszen van erre elég példa. Nem akarok egy várost és egy országot sem megbélyegezni, de tudnék pl. említeni hozzánk közeleső országban egy nagyobb városkát, a hol a tanács bölcsesége semmi néven nevezendő prostitúciót semmi alakban meg nem tűr, a hol azonban a városban katonaság és egy főiskola is lévén, az „erkölcsök” úgy megromlottak, hogy alig van „intelligens” ú. n. „úri család” is, a melynek jól nevelt leányai szüzen kerülnének fejkötő alá s a hol a közfelfogás már annyira meglazult, hogy egy jó házból való leány elbukását is nagyon, de nagyon kis botlásnak tekintik s igen elnézőek azzal szemben; a férjes asszonyokról pedig jobb nem is beszélni. A mi itt egy városban kifejlődött, ugyanaz történnék az *egész világon*, ha a hatóságok mindenütt hasonló buta atyáskodással akarnák a prostitúciót agyonverni.

Persze, hogy az ideális állapot az volna: megfelelő társadalmi intézkedésekkel lehetővé tenni az érett ifjúnak a törvényes nőülést. Jól tudjuk azonban, hogy ez — egyelőre — *lehetetlenség*, sőt társadalmi viszonyaink ez idő szerint inkább odabonyolulnak, hogy ezen ideáltól mindinkább távolodunk, mert — a nehéz megélhetően kívül — maga a társadalom egyre bővebben termeli azon intézményeket és az olyan foglalkozási ágakat, melyekben a nőülés vagy egészen tilos, vagy igen meg van nehezítve; elég a papságra, tengerészeire, katonaságra (különösen a vezérkarrá) s más hivatalnoki osztályokra is utalnom; hol a „kaució”, hol a szabadabb és függetlenebb helyzet carrièrelőnyei, hol meg a fiatal emberek azon tapasztalata képez akadályt, hogy mint „legényemberek” a főnökök leányaival kacérokodva gyorsabb előmenetelt „svindlizhetnek” ki magoknak. Ily körülmények között tehát az *adott viszonyokkal és helyzettel* kell megalkudnunk és *ennek keretében* ítélnünk. Ez pedig nem azon (tisztán akadémikus értékű) kérdés felvetésére vezethet, hogy jó és szép dolog-e, a prostitúció, hanem, hogy a jelenkor társadalmában szükséges-e? És erre — azt hiszem — a fentebbiek alapján bátran kimondhatjuk, hogy igenis szükséges, sőt életbevágó fontosságú! És *itt* kezdődik a társadalom igazságtalansága. Ha ez az intézmény jelenleg szükséges (mert jobbat helyette ez idő szerint nem tudunk) úgy azok, a kik a társadalom e szükségletének a kielégítésére vállalkoznak, a társadalomnak *föltétlenül hasznos tagjai* is és mint ilyenek bizonyos jóindulatú megbecsülésre, vagy legalább is elnéző támogatásra tarthatnának számot azon társadalom részéről, a melynek magokat feláldozzák, nem pedig *üldözés* és *bántó megvetésre!* Bizony, bizony merném állítani, hogy azok a rég letűnt, antik, pogány társadalmak, melyek hetairáikat még tisztelettel is környezték, sokkal *krisztusibb* felfogást tanúsítottak, mint a mai művelt *keresztény* világ! Hallom az ellenvetést: . . . hiszen túrjuk őket, mint szükséges rosszat, igazoló és ellenőrző könyvük is erről

tanúskodik, ezért „türelmi bárca” a neve — azonban ez csak logika nélküli frázis; mert ha valóban és komolyan túrni akarjuk őket, akkor meg kell túrnunk a megélhetésüket biztosító módot és eszközt is, különben szemforgató hazugság az egész és nem „türelem”, hanem türelmetlenség! Hiszen senki sem óhajtja utcai életünk elszemérmetlenedését és helyes, ha e szegény leányok lehetőleg szolid viselkedésre és fellépésre lesznek utasítva, de kitiltani őket a forgalmas utcákról és ezzel megnehezíteni amúgy is keserves kenyeröket, ez embertelenség! Ma már közismeretű tény, hogy a *túlnyomó* részt a nyomor kergeti ezen önfeláldozó életbe (olyanformán viszonylik a nő ehhez a pályához, mint az általános hadkötelezettséggel nem bíró országokban a férfi a — katonáskodáshoz: mindkettőt csak a végső szükség, más polgári egzisztencia, más segédeszköz hiánya viszi bele ezen elhatározásba); de épúgy tény az is, hogy azok közül, a kiket a nyomor és nem pathologikus hajlam visz bele, a legnagyobb rész (ismét, akár csak a toborzott gyarmati katonák) mielőbb szabadulni is igyekeznék abból; csak egy kis pénz akar összekuporgatni, hogy kigázolhasson belőle; de az utcáról leszorítva ez sokkal nehezebben megy! Mert a kávéházakban nemcsak kevesebb az alkalom az ismerkedésre, hanem másként is megnehezíti, mert megdrágítja azt. A kávéházas leányt fogyasztásra kényszeríti s ez szerelme régie-költségeit fokozván, teste árfolyamának emelését vonja maga után; viszont a férfi is, a ki szét-nézés céljából bemegy, ugyancsak költeni kénytelen s mindez — vég-eredményében — a költségek jelentékeny fokozását eredményezi (bár nem a leány, hanem csak a *kávés* javára) s így megnehezíti a kalandot. Kevesebb kaland — kevesebb kereset; a silányabb kereset pedig nehezebb szabadulást jelent! Mekkora hipokritaság tehát az, mely az „erkölcs nevében” akarja megnehezíteni e lényeknek a jobb útra való visszatérést? Szinte felébred az emberben önkénytelenül a gyanú, hogy az egész bölcs rendelet talán csak annak a szabadalmazott néhány tucat kávésnak az érdekében történt és valóban érdekes volna utána szimatolni, vajjon nem-e holmi jó kortestanyák nyerték el ezen leány-befogadási engedélyvel és kényszerrel a jól kiérdemelt jutalmat?

Mindig az „erkölcstelenséget” emlegetik, pedig voltaképen egész más az, a mit az „új éra” egyik „vívmányát” képező rendelettel ütnek: a *szegénység*, a *nyomorúság*, a *proletariátus* lesz itt csak üldözve és a kényesebb orrú jómódúak kedvéért szorongatva és elnyomva! Lám, a nagyurak igényeit szolgáló prostitúció, a maitressek vagy maitresse-jelöltek vihogva kikocsikázhatnak nyílt fiákeren az Andrássy- és Stefánia-úton s az inspekciós rendőrtiszt a kocsiút közepén még szalutál is nekik; a ballerina és apró divette a legprovokálóbban rúghatja lábát és kacsintgathat a páholyok és zsöllék felé; *ezek nem sértik a szemérmeket, ezektől nem kell félni* az Andrássy-útra vagy a színházba tévedt ártatlan leánykák lelkét; *ezt szabad!* De a *kereskedő-segéd* és *kishivatalnok* nemí gerjedelmére pályázó forintos szerelmet üldözni kell! Üldözik és gúzsba kötik, pedig ez az a halálra szánt katonaság, mely egészsége és polgári becsülete feláldozásával megvédi a családot az erénytolvajok betolakodásától s a kielégítetlen férfi-szenvedélyt villámhárítóként felfogva, megóvja a társadalom mai alapját a szétzülléstől. Szomorú világ, a mely mostohaságával először nyomorba taszít egy szegény leányt s midőn az a nyomor kétségbeesésében áldozatul odadobja magát a társadalom emészthő máglyájára, akkor az nemcsak leköpi őt (bár neki melegít vonagló testével), hanem még a menekülés *egyetlen* eszközét — keserves váltságdíját is — kicsavarná kezéből! Keserves feljajdulásának toloncház, vagy (legjobb esetben)

megvető mosolygás a bére. Megveti a társadalom, sőt megveti maga a ronda, büszke *férfi* is, a ki pedig minden gögje mellett mégis azt tekinti napi munkája és esti élvezetei végső és legfőbb koronájának, ha egy órát tölthet a karjai között!

Bíráljuk most a kérdést — illetőleg a Boda-féle rendeletet — *közegészségügyi* szempontból. Orvos kicsinyelheti legkevésbé a nemi betegségek óriási horderejét, hiszen mi ismerjük legjobban azt a szomorú szerepet, melyet — egyebektől eltekintve — egész nemzedékek faji értékének a lefokozásában játszanak és nap-nap után ott vagyunk az emberiség vértisztító, fájfenntartó küzdelmeinek a színterén, a legelső csatasorban. A mit azonban a nemi betegségek ellen folytatott küzdelmeink és bűvárlataink tapasztalataiból leszűrünk, az (részleteiben legalább) már nem ide, hanem saját lapjaink szakértő közönsége elé tartozik. Van mégis néhány észrevételem, a mit itt is helyén valónak gondolok. Nem hiszem ugyanis, hogy legyen ember, a ki a Boda-féle rendeletben csak egy lépésnyi közeledést is lásson a prostitúció közegészségügyi problémájának a megoldásához; ellenben én látok benne olyat, a mit e szempontból egyenesen károsnak ítélek, mert a fertőzések veszélyét jelentékeny mérvben növeli és kiszélesíti. Mióta ugyanis (sok-sok éve) a bordélyházakban a korcsma-szerű evés-ivást és szesz italokkal való dorbézolást betiltották, a fertőzés alkalma kizárólag a nemi érintkezés rövid pár percére szorítkozott; legfeljebb még az ezt bevezető ölelkezésre vagy csókolódzásra. Az új rendelet azonban megteremt a fővárosban jó néhány olyan helyet, a hol a szeretkezni vágyó lelkiismeretlen *beteg* férfiak és (mondjuk *latens*) szifilisben szenvedő leányok százai-ezrei *óraszámra* nyalogatják a kanalat, csészét, poharat és ezáltal a bujakór valószínűsége centrális tényezőlepeit létesítik. Mindenki tudja, hogy egy élénkforgalmú kávéházban — pláne éjjel, a kifáradt, álmos személyzet mellett — milyen hiányos a tisztaság. Nagyobb látogatottság mellett hányszor veszi ki a pinczér majdnem kezünkéből a kanalat, hogy hanyagul leöblítve, a másik asztalnál türelmetlenkedő vendég markába nyomja; hányszor adnak olyan szálvétát (kivált második-harmadrangú helyeken), a melyen még meg sem száradt az előbbi vendég szája-nyoma! Mindez eléggé mutatja a fertőzés megsokszorosodott veszélyét, a mi ilyen helyeken mindenkit fenyeget. Azután tudvalevő (Liebermann tanárnak az egyetemi polgárok részére osztogatott hasznos könyvecskéje is bölcsen utal erre), hogy a szesz italok élvezete már egymagában mennyire fokozza a fertőzés veszélyét főleg azáltal, hogy az ittas ember természetszerűleg kevésbé jár el azzal az óvatos, higgadt körültekintéssel, a mi a legbiztosabb óvószer s a pedáns tisztaság és tisztálkodás szabályainak a betartásához szükséges. S míg az orvosi fakultás elég bölcs és előrelátó, hogy erre az egyetemi ifjúságot kitanítsa, addig a rendőrség elég korlátolt és rövidesű, hogy ennek hatását lerontsa olyan rendelettel, a mi a szereleméhes ifjút a józanabb levegőjű utcáról a kapzsi kávé itatásra berendezett rablóbarlangjába kényszerítve, egészsége biztonságát feláldozza és kiszolgáltatja egy minél több italfogyasztásra utazó spekuláns szennyes érdekeinek. Mindenikünk volt valaha ilyen barlangban, a hol kávé, pinczér — és kényszerűségből a szegény leányok is — összejátszva szinte ördögi raffinériával viszik bele a tapasztalatlanabb embert minél nagyobb „zech” csinálásába s ezzel józansága elhomályosításába! E körülmény maga elég arra, hogy a rendelet közegészségügyi alpáriságát megvilágítsa.

A közegészségügyi törekvések mind abban kulminálnak, hogy a férfiakat a fertőzéstől megóvják. De hogy a venereás bajok sikeres meggátlására *első sorban* azokat a *szegény leányokat* kellene lehetőleg

megóvni a fertőzéstől, ily irányú törekvésnek sehol semmi nyoma! Pedig ez volna a fontosabb és radikálisabb! Hiszen elég gyakran a nő nem is beteg, hanem a gyors egymásutánban egymást felváltó vendégei között csak közvetítő átvivője a betegségnek, míg önmaga éppen marad a második vendég után eszközölt alaposabb deszinfekció segélyével. A férfi tehát nem ritkán nem is a lánytól, hanem csak férfitársától kapja a bajt. Ha tehát a bölcs rendőrség inkább arra törekednék, hogy a leányokat kitanítsa és szigorúan kötelességükbe tegye, vendégeiket előzetesen ellenőrizni és ezzel önmagukat védeni és ezen eljárás betartását gyakran ellen is őrizné (nem volna lehetetlen!), úgy több köszönet volna benne. A társadalom csak a *saját egészségét* szolgálná, ha szomorú viszonyaink önfeláldozó vértanúinak — e szerencsétlen leányoknak — egészségét éber jóakarattal védené a lelkiismeretlen férfivilág gonosz könnyelműségé ellen!

Linka Mór.

Szocialista kongresszusok.

— Mannheim, Róma, Amiens. —

Óriási kvalitatív differencia van a tudományos érdekű vagy jótékony célú polgári összejövetelek és a szocialista kongresszusok között. Utóbbiakat, legyenek azok akár politikai, akár gazdasági természetűek, mindig jellemzi az a komolyság, az az igazi érdeklődés, melyekkel életkérdésekkel szemben szoktunk viselkedni, míg előbbiekre többé-kevésbé mindig ráillik az a szójáték, melyet első ízben az 1815-iki bécsi kongresszusra alkalmaztak, hogy t. i. *Le congrès danse mais ne marche pas*. Eléggé meggyőződhetünk erről, ha a közelmúltban lezajlott német és olasz párt- és a francia szakszervezeti kongresszust összehasonlítjuk például a genfi nemzetközi munkásvédelmi kongresszussal. Előbbiek csupa élet, csupa erő, egy rohamosan erősbbő társadalmi osztály öntudatának manifestálásai, utóbbi csupa impotencia, határozatlanság, a végelgyöngülők mindent helyeslő, mindenbe beleegyező, de semmi pozitívumot létre nem hozó akaratnélküliségével.

A szocialista párt kongresszusai nem időnkénti hadgyakorlatai az osztályharc katonáinak, nem apró-cseprő manővrázások színtere, hiszen az ilyen szenzációk mindennaposak a proletárnál, egyértelműek; az étellel, a szürke, mindennapos étellel. A pártkongresszusok mindig egyike egy-egy *critique militaire*, megannyi mértéke a mozgalom mindenkori állásának és a direktívák megállapítása a további sztratégia tekintetében, mi mellett nemcsak a távolabbi céloknak elvi, hanem főleg az eszközök megválasztásának, a fegyvernemnek s a harcmodornak gyakorlati jelentőségű kérdései döntenek el.

A céloknak s a mindenkori eszközöknek harmóniába hozatala, mint a szocialista kongresszusok főfeladata jut kifejezésre Mannheimban, Rómában és Amiensben is.

A manheimi kongresszus, míg egyrészt két új, nagyfontosságú kérdésnek vetette meg az alapjait, másrészt a proletariátusnak egy régóta húzódo és már a jénai pártgyűlésen tető alá hozott építményét bástyázta körül, úgy hogy ez most már biztos refugium hatalmaskodás és jofosztás ellenében.

A két új ügy, mely a német szociáldemokrata pártgyűlés programján szerepel: a büntetőjog reformja és a gyermeknevelés, az elintézett kérdés pedig a tömegsztrájk kérdése és ha az első kettő nem találkozott is oly érdeklődéssel, a minőt megérdemel, mégis

nagyjelentőségű a német proletariátus állásfoglalása ezen két égető szociális kérdéssel szemben, mely állásfoglalás egyszermind újabb dokumentálása annak, hogy igazán radikális reformokat csak a proletariátustól várhatunk. Az osztályparlamentek törvényeit, melyek az anyagi büntetőjogban a büntetési rendszerrel, a bűnvádi eljárásban pedig az ő ügyészeikkel és a saját képük és hasonlatosságok szerint megalkotott osztálybírósággal öröködnék a legfőbb emberi javak felett, semmiféle halálbüntetésellenes liga vagy Wissenschaftlich-humanitares Comité nem fogja megmásíthatni, bármilyen buzgalommal és az emberszeretet alapján állva bármekkora jóhiszeműséggel fáradozzanak is e reformok megvalósításán. A jótékonyság jegyében szociális bajokat nem lehet orvosolni.

Az általánosan uralkodó büntetőpolitikát — és ez áll a kihágási büntetőjogra is — jellemzi ez a német mondás: „Es wird zuviel regiert.” Nem a javítóintézetek fontosak, hanem a gyermekvédelem. Nem prostituált-üldözések és cselédtoloncolások kellene, hanem a női munka nagyobb megbecsülése, vagyis in ultima analysi a népjogok radikális kiterjesztése. Az erkölcsi és biztonsági rendszet nem a „delinquensek” utólagos üldözését, hanem a kerítési és alkoholtökének előzetes megrendszabályozását követeli.

A másik kérdést „Szociáldemokrácia és népnevelés” címén Schulz és Zetkin referálták s e témával, mint Kautsky mondja, „a történelmi materializmusnak új területet hódítottak”. Kétségtelen, hogy a nevelés nem kevésbé kizsákmányolási eszköz a polgári társadalom kezében, mint a büntetőjog, míg azonban utóbbi represszív természetű és pozitív eszköz, a nevelés praeventatív és negatív irányú. A természettudományi gondolkodás alapján kívánják a kérdés referensei a jövő nevelést felépíteni, melynek végső célja a fizikai és szellemi munka közötti ellentét megszüntetése volna. E kérdés revizionista részről támadásokban részesült, általában azonban sem ezen, sem az előbbi téma fölött nem folyt behatóbb diszkusszió. Az általános érdeklődés a kongresszus főtémája, a politikai tömegsztrájk felé koncentráldott. A proletariátus osztályküzdelmében ezen hatalmas fegyver alkalmazhatóságának elvét már a múlt évi jénai pártkongresszus határozta el. Bebel, ki a jénai pártgyűlésen is referense volt a tömegsztrájknak, javaslatában részletesen foglalkozott a kérdés gyakorlati jelentőségével, a fegyver valóságos alkalmazásának lehetőségével is. Álláspontját akkor így körvonalozta: „Ezúttal nem arról van szó, hogy a párt már ma fegyverkezze egy lehető tömegsztrájkra. Ezt a képzelhető legnagyobb hibának tekinteném. Csak számításba kell vennünk ezt a fegyvert is egy adott eshetőséggel szemben. Ezen határozat eddigi taktikánkon korántsem változtat, hanem csupán a rendelkezésünkre álló fegyvertárat új harci eszközzel szaporítjuk, hogy adandó alkalommal eldöntsük e kérdést abban az irányban, hogy akarjuk-e, tudjuk-e és miképpen tudjuk ezt alkalmazni?” Bármennyire távol van is e rezolúció minden anarchoszociálistikus irányzattól és bármilyen tisztán jelöli is meg az álláspontot úgy elvi, mint taktikai tekintetben, az a körülmény, hogy a jénai rezolúció ellenkezik a kölni szakszervezeti kongresszus állásfoglalásával, erős visszavonást keltett a párt és a szakszervezetek között és így már az idejű pártgyűlés volt az az alkalom, melyen a Bebel által feltett kérdéseket el kellett dönteni. Midőn tehát Mannheimban az oly sok vitára és félreértésre alkalmas adott tömegsztrájk-kérdést Bebel a quid, quale és quantum tekintetében határozottan formulázta s ennek alapján a pártgyűlés dokumentálta, hogy tudja is, akarja is alkalmazni a tömegsztrájkot, még pedig akkor, a midőn szerzett jogok veszélyeztetése esetében azok

védelmeséről van szó, nem csupán elvet proklamált, nem csak kifényesítette a proletariátus arzenáljában a múlt évben elhelyezett fegyvert, hanem, a mi a legfontosabb, a szakszervezeteknek ezen rezolúcióhoz való hozzájárulása által a politikai és gazdasági organizációk közötti differenciák elsimultak.

Általában: párt és szakszervezetek, ez mostanában a jelszó minden ország szocialistái között. Ez a szocialista-kongresszusok, a szocialista sajtó, a népgyűlések, konferenciák főtémája s ha Mannheim, Amiens és Róma tárgyalásainak is ez a kérdés a középpontja, ha három oly országban, melyekben a mozgalom oly különböző állást mutat, mint Német-, Francia- és Olaszországban e kérdés az, mely felé a legosztatlanabb érdeklődés fordul, úgy ennek nem annyira a Sombart-féle „Tendenz zur Einheit” az oka, mint inkább az egy célra szolgáló különböző eszközök szükségszerű integrálódását kell látnunk a párt és szakszervezet tömörülésében.

A római pártgyűlés is azt a tendenciát juttatja kifejezésre, hogy a differenciálódott pártármalatok között az ellentéteket kiegyenlítse, mely ellentét főleg a szindikalisták és reformisták között erős.

A pártgyűlés napirendjének legfontosabb pontja e részben a hetedik, mely szól a párt viszonyáról a szakszervezethez és a parlamenti frakcióhoz. Az előbbi viszonyt Leone és Vergnanini, az utóbbit Leone és Rigola referensek világítják meg. A kongresszus elfogadja Vergnanini határozati javaslatát, mely arra irányul, hogy a szocialisták a szindikalistákkal együttműködjenek és utóbbiakat a politikai küzdelmekbe is bevonják. Egyébként azonban Rómában e kérdést nem diskutálták oly mértékben, a minőben kívánatos lett volna, mert a program tiz pontja közül legbehatóbb tárgyalásban részesült a párt politikai akciójáról szóló, mely témát Labriola, Morgari és Modigliani referálták és a vita az integralista álláspont fényes győzelmével végződött.

Ugy a német, mint az olasz pártgyűlésen több-kevesebb alapos-sággal szó esett az antimilitarizmusról is. A német többség ellenzi az antimilitarista propagandát, viszont Rómában szimpátiával fogadták Romualdi minimálprogramját, mely a katonaság alkalmazását az osztályharcban akarja lehetetlenné tenni. Míg Bebel, ha nem is kifejezetten, de gondolatmenetéből következtetve, itt látja az általános vagy tömeges sztrájk alkalmazhatóságának egy esetét, addig Romualdi, Orano és Labriola antimilitarista propaganda mellett foglalnak állást, Podrecca és Rigola ellenzik ezt, mire a pártgyűlés Ferri és Turati ajánlatára elhatározza, hogy a kérdést tanulmányozás céljából a pártvezetőséghez fogja utalni.

Párt és szakszervezet egyrésztől, antimilitarizmus másrésztől, voltak az amiens szakszervezeti kongresszusnak is főkérdései. Igen jellemzők a francia szakszervezetek eszejárására Niel nyomdász fejtegetései, ki bár tagja a pártnak, nem helyesli a munkásság politikai és szakszervezetének egyesülését. A szakszervezetek — úgymond — a munkásságnak *azonos gazdasági helyzetéből* eredő egyesülései, míg a politikai akció *morális* elemeket is tartalmaz és *különböző* emberek különbözőképen fogják fel s minthogy ilyenformán a két mozgalom ilyen ellentéteket rejt magában, a semlegességet tartja a leghelyesebbnek. Ezt az álláspontot tette a kooperációra irányuló javaslat ellenében a kongresszus is magáévá.

A szindikalizmus és szocializmus viszonyának tisztázása eminens gyakorlati érdek. Ezen pont az, mely körül az ellentétek tömörülni fognak s ezek kiegyenlítéséig még sok és heves vitára van, kilátásunk. Ha azonban meggondoljuk azon eredményeket, melyekre e kérdés

racionális megoldása vezet és ha a három kongresszus eseményeit beillesztjük a munkásmozgalom eddigi fejlődéstörténetébe, arra a konklúzióra kell jutnunk, hogy nem pusztá tényekkel állunk szemben s nem pusztá véletlen, hogy a német és olasz kongresszusok más elvi álláspontot foglalnak el a kérdéssel szemben, mint az amiensi. S ha ezúttal tárgyunk nem engedte is meg, hogy tényéknél egyebet regisztráljunk, úgy mielőbb még vissza fogunk térni a szindikalizmus és szocializmus jelentőségének behatóbb fejtegetésére. *Bolgár Elek.*

Ignotus olvasása közben.

Ignotus: Olvasás közben. Jegyzetek és megjegyzések. Budapest. Franklin társulat. 1906. 383. lap. Ara 4 korona.

Az átöröklés kérdésének kutatása közben jutott Francis Galton arra a gondolatra, hogy egy lemezre készítsen valamely család minden tagjáról fényképészeti felvételt. A hasonlatosságot kifejező családi vonások erősebben vésődnek be, halmozódnak fel a lemezen és ezek nyomán meg lehet állapítani az örökletes, az egész családra jellemző arcvonásokat.

Szeretném, ha az egy fejben megszületett gondolatokat is lelki lemez elé lehetne állítani s rákényszeríteni így őket családi hasonlatosságuk, egy vérből valóságuk bemutatására. A monogam elméknél, a melyek becsületes polgári házaseletet élnek egyetlen világfelfogással, művészettel avagy tudománnyal, még csak valahogy el lehet az ilyen eljárás nélkül is a szellemi fiziognómia kutatója. De a buja, szeretkező természetű poligám elmék, ezek a szellemi munkafelosztásnak hadat izenő, a határrendőrségeket kijátszó és megcsúfoló kíváncsiságok, a melyek minden fészket végigpróbálnak, minden lelki szerelmet végigkóstolnak: ha ezeken meg akarod ismerni a családi vonásokat, akkor oda kell hurcolnod minden gyermeküket a lelki kamarád elé és hosszas, türelmes exponálással várnod, hogy nyilatkoztassanak ki valamit családi titkaikból.

Ilyen, lelki poligamiában élő főnek látszik *Olvasás közben* című könyve után Ignotus. Nem olyan gondolat soknejűségben élőnek mutatja ez a könyv az íróját, a minőben a műveltség tiszteltre méltó nyárs-polgárai élnek, a kik néha-néha egy kis házasságtöréssel enyhítik az egynejűség abszolutizmusát, hanem a szultánoknak a gyönyörűségeen kívül semmi mástól nem korlátozott poligamiájában. A mi tüneményt vagy gondolatot, a mi sokoldalú gyönyörű időnk kivet a méhéből, jóakarató, figyelmes és megértő érdeklődéssel nézi meg Ignotus. Egyetemes kíváncsiság, valamiféle, a pantheizmus törzséről sarjadt, érdeklődés, a mely a saját lelkének egy darabját, foszlányát látja minden emberi működésben, igen szembeötlő vonása az írónak. És a másik: ettől a szeretettől fogékonyná, simulékonyná tett értelem, a mely készségesen tudja végigkísérni a valóságnak vagy képzelt világnak minden törzsét, de valamennyi indáját is. Megtanulja a világ minden tüneményének nyelvét. Teli van az élet mindenféle ékirásokkal s Ignotusnak ez írások nagy részéhez van kulcsa. Emerson írta valahol: a természet megkívánja, hogy jelentést tegyenek róla. E jelentések készítői, a valóság jegyzőkönyvének megszerkesztői az írók. Az *Olvasás közben* szép, bölcs és nagy darabja ennek a jegyzőkönyvnek.

Nem igen jelent meg Magyarországon mostanság könyv, a melyet jobban megilletne a művelt és európai jelző, mint Ignotusnak ezt a könyvét. Erényei mind ebben gyökereznek: írójának jó, előkelő értelemben vett európaiságában. És a mi fogyatékosága van, az is ennek

a kiváló sajtóságának a velejárója. Minden gondolatán, szavajárásának minden eredeti fordulatán megérzi az ember a kultúra munkáját, a nagy, szinte kísérteties öntudatosságot. Könyvének tanúságtétele szerint közelebb áll szívéhez az olyan természet, a melyen megérzik az emberi munka: így a stílusa, az eszejárása, a világfelfogása is minden ízében magán viseli az emberi munka bélyegét. Semmi vad, naiv, a kultúrától való érintetlenség nincs ebben a könyvben és íróban. Erzi az ember, hogy az ilyen írónak meg ilyen könyvnek a világrajövetelén töméntelen elmúlt nemzedéknek kellett dolgoznia, rengeteg agynak gondolkoznia. Az ötezer esztendő s múltra visszazéző fajtának kicsiszolt, kifinomodott s könnyen járható idegpályái nélkül szintén nem lehet így gondolkozni és nézni Magyarországon, a feltöretlen idegutak és a határsorompókon túl nem látó szemek hazájában. A mint ő írja, hogy minden meghatja, a mi emberi munkával függ össze s minden szépségben egy-egy munka emlékoszlopát látja: a könyve is valóságos szintézise a tengernyi előtte végzett és mai szellemi munkának s könyvének szépségei is a nagy igazságoknak, kiváló szellemeknek agyával való összeműködéséből erednek.

Micsoda irigylésre méltó ember, a kinek olvasás közben ilyen gondolatai támadnak. Hányan vagyunk, a kik szemben állottunk a valóságnak írói lelkeken átszűrődött ugyanazon képeivel, a melyek Ignotusnak könyve gondolatait sugallották s milyen szomorúság a saját benyomásainkat az övéivel mérni össze. A megszegyenülés, a megbántott hiúság ágaskodása az olvasó első érzése e könyv megismerése után s ha mégis megszeretjük s gyönyörködünk benne, akkor ezen érzéseket lenyűgöző nagy erőnek kell lakoznia ebben a munkában. Valóságos szemléleti oktatás Ignotus könyve az emberi elmék különféleségéről és bizony lapozgatása közben nem egyszer ballagott keresztül öntudatomon az inaszakadt ember melancholikus lassúságával az a gondolat, hogy tulajdonképen sohasem tudunk egyebet olvasni, mint saját magunkat.

* * *

Olvasóm, ha rosszkezdűvé tenne egyszer a körülötted virágzó Ázsia, menj el a könyvesboltba és vedd meg négy koronáért Ignotus könyvét. Miképen Goethe klasszikus szobrok szemlélésével keltette fel Iphigenie írásakor maga körül a görög világ illatát, a képen teremthetsz magad körül Ignotus könyvéből európai levegőt. Minden kérdésről fogsz hallani okos, szellemes, eredeti ítéleteket, finomszálú intelligencián átszűrődött összefoglalásokat, s olyan dolgokra, a melyeket hited szerint ismertél jól, minden lapon esik valami új világosság. Persze, a mit itt kapsz, az nagy gondolatsoroknak, hosszú tényláncolatoknak a vége. Összeszűritése néhány oldalra vagy néhány mondatra kötetre dagadó könyveknek. A széles, nagy vásznakra ráfekvő epikus festői stílus helyett apró miniatűr munkát, Meissonnier módjára. Informálódhatsz igen sok dologról; tanulni azonban mindennek ellenére nem fogsz nagyon sokat. A mint nem lehet könyvekből megélni, noha minden szükségessé tápláló szer meg van bennük, úgy nem lehet sokat tanulnod a más tanulmányainak és elmélkedéseinek kurtára fogott, ünneplőbe öltöztetett eredményeiből sem. Rózsák ezek, tövisek, földszag, a könyv fölött görnyedt órák hátszaggató emléke vagy íze nélkül. Sokszor szeretné az ember látni, tudni, milyen szakadékok, utak, bokrok, járatlan erdők mentén járt az író elméje. Ilyenkor mintha szemébe nevetne a könyv az elégedetlen olvasónak s az egyszeri cigány csúfolódó szavát juttatja eszébe: Azért van itt a tekintetes vármegye, hogy kitalálja.

A könyvet rendszerint másodkézből való dolognak szokás nézni;

a belőle való tapasztalás is a közfelfogás szerint csak pótkávé számba mehet az élet illatos, telített itala mellett. Ez azonban igen durva természetszemléletnek az irodalomba való bevitele. Csapadéka annak a tudománytalan hitnek, a mely az embert kiszakította a természetből, s benne, életében meg alkotásaiban valami különös, az élet vagy természet egyéb jelenségeitől különböző dolgot lát. Pedig a könyv is élet, hűséges tolmácsolója a koncentrált, meleg, hevesen verő életnek. A tövises tollú Nordau, maga is az irodalom neveltje inkább, mint azé a bizonyos életé, nagy megvetéssel ír egy helyen azokról az írókról, a kik könyveken nőttek nagyra. Sokaknak, a kiknek kedves, nélkülözhetetlen barátunk a könyv, a kik valósággal életünknek, saját éntünknek kinyúlását szeretjük a könyvben, nagy örömeinkre és megnyugvásunkra szolgál, ha olyan elme, a milyen Ignotusé, a ki a saját kegyelméből is pompásan tudna élni, leírta s könyve élére állította ezt a mondatot: „Mai ember már alig tud mezítláb járni s alig gondolkodik máskép, mint könyvből.” A könyv és olvasás nem avval visz bennünket előre, a mit belőle, hanem avval, a mit az ő révén magunkból tanulunk. Az olvasás is olyan, mint az álom: nem a rajtunk kívül élő valóságot, eseményeket ismerjük meg belőle, de a saját lelki életünk öntudatának küszöb alatt szunyadó polgárait, a zsbongó, ködös hangulatokat, szava híjjas érzéseket, néma villámlásokat. Az olvasó ember valósággal a magát a saját üstökénél a mocsárból kihúzó Münchhausen; és sokszor olyan telekrészeinket is megismerjük így, melyeknek még megvoltáról sem volt tudásunk. Az előhívó folyadék erejű olvasmány eképen Ignotus gazdag, finom, érzékeny és sokoldalú lelkét mutatja meg mindannyunknak s minden oldaláról. Semmi sem marad rejtve, s bennünk nem a vad és kopár hegyvidék képe elevenedik meg, de az emberi munkától kihasznált és szomorúságában is szép bányáé. Az arany is szebb sima, finom pénzzé verve, mint mikor magányos érként bujdosol a hegy gyomrában.

Politika, társadalomtudomány, iparművészet, ismeretelmélet, etnográfia, lélektan, irodalomvizsgálat, filozófia, szocializmus, életbölcseiség, feminizmus, verstan: mindegyik érdekli Ignotust s mindegyikről van érdekes, rávilágító mondanivalója. Az élet minden dolgát élvezni tudó ember, a ki útleírást ad nekünk mindenről, a mivel az életben találkozott. S ha a dolog természeténél fogva a négyszáz oldalas könyvnek minden oldalát nem is tarthatja meg a saját tehetségének a színvonalán: mindig olyan szavakat hall az olvasó, a melyek nagy és öntudatos nyelvművész előkelő családi livrójében jelennek meg. Nemes élvező tehetség, nemes epikureizmus: talán itt van az írónak erkölcsi, lelki súlypontja. Mindent megértősége mellett is, úgy tetszik nekem, hogy erős meggyőződésű ember, noha azt írja egy helyt, hogy túlságos értelmesség nem kedvez a tökéletes meggyőződésnek. Mégis aligha téved az a megállapítás, a mely Ignotusban tanult, erős eszű és meggyőződéses szocialistát lát. De a szocializmusa is nemesfajta epikureizmus, egy töről fakadt a Heine-évei, a mely minden embernek pezsgőt és szarvasgombát akar az asztalára juttatni. Az élet gyönyörűségeinek, az emberek élvező tehetségének s lehetőségeinek egyenletes fejlesztése látszik az Ignotus szocializmusa *idée maîtresse*-ének. Ezt olvassuk egy helyen a könyvében: „A szocialista agitációnak nagy fogyatékosága, hogy habituális savanyúsággal történik. A szocialista agitátornak verbungos huszárnak kéne lennie, a ki táncol, iszik és bokréta van a csákójára tűzve. Ez még csak hazugság sem volna, mert hiszen ezt akarja a szocializmus: táncot, italt és bokrétát minden anyaszülte

embernek. Engemet legalább mindig elsavanyít, mikor a szépség és boldogság meghódításának ugyanabban a kámszában fognak s ugyan-azokkal a taglejtésekkel vágnak neki, a mivel Savonarola parancsolta máglyára a képeket és selyemköntösöket.” Vagy egy máshelyt: „A szocializmus és a kollektivizmus, ha teljeseedik s valóra válhatik, a mostani öt-hat százalék helyett száz százalék művelt, jómódú, tehát művészi élvezetre képes s azt ilyenformán meg is követelő embert állít a társadalomnak s a szépségnek, s az egész dolgozó világ, a munkája öregjét gép-rabszolgákkal végeztető, egy athéni piac lesz, hol a vargák az Észkilosz tragédiáit sugallották és élvezték.” Ez a görög temperamentumnak, a hellén léleknek, a *homo aestheticus*-nak a beszéde, a ki a szocializmust az esztétikai világszemlélet üvegén keresztül nézi. És talán a messzire látó szemnek távlata is, a ki már jól látja a lelki Endziel-t is. De azt gondolom, leszünk sokan, a kiket javíthatatlanul megrontott a szomorú nazarethi képgyűlölet és a kik, noha tudjuk, hogy sem igazunk nincs, de még okosak sem vagyunk ebben, kissé könnyelműnek, nagyon is hedonikusnak ítéljük, helyesen: érezzük ezt a ma még kivételes, ritka görög derűt.

Ignotus sem néz minden dolgot úgy, mintha a mai világnak is az agora meg az Akropolis volna a háttere. A moralista meg az elnyomottakkal együtt szenvedő ember szava hallatszik, mihelyt a nőkérdésre kerül a beszéde sora. És az a harminc oldal, a melyet egy végtében ír a nők sorsáról, átgondoltság, tisztalátás és az össze-vissza csavarodott bogok felcsomózása dolgában a miénknél jobban felszerelt irodalmakban is előkelő helyet biztosítana könyvének.

Minden jellemzési kísérletnél bojtortjánként rátapadó reflexiónál jobban beleláthat az olvasó az íróba, ha ideírom taláalomra könyvének néhány helyét. Mutatványszámképen: a szellemes, a marxista, a művészettörténész, a bölcsész Ignotusból.

A szellemes Ignotus eképen gyilkol: „Az erkölcsi parancsolatok igen ravaszul vannak megfogalmazva: második személyben. Ne lopj — vagyis *te* ne lopj; lopok én kettő helyett.”

„Okos ember: azt mondja, a mit én.”

„Kilencven évet élt — micsoda egoista lehetett.”

„Nincs szebb az emberi testnél, kivéve, ha lyukas nadrágból látszik ki.”

„Az első osztályú férfi magától értetődően megköveteli az asszonytól a szerelmet s barátjaitól a girót.”

„Az asszonynak két dolog iránt nincs érzéke: a maga kötelességei iránt s a más kötelességei iránt.”

A marxista Ignotus így önti végig az osztályharc gondolatát az irodalmi kritika és irodalomtörténet mezőin: „Guizot (*enrichissez-vous*-jával) nem mondott egyebet, mint azt az egyszerű igazságot, hogy a bourgeoisnak, ha meg akarja tartani a hatalmat, gazdagnak kell lennie, s a régi urak elől a hatalmat úgy zárhatja el a legbiztosabban, ha elszedi tőlük a hatalom kulcsát: a pénzt. A bourgeois-história ezért pénzhistória; a bourgeois regénye ezért finánckönyv; Balzac, a ki a bourgeois megírja, ezért vesződik folyton pénzproblémákkal — s hogy épen ő vált a bourgeois megírójává, annak megvan az a szubjektív kulcsa, hogy maga is bourgeois volt, a ki megértette, mert a maga bőrén tapasztalta ki a bourgeois hányattatásait, kínjait és sóvár-gásait . . . Az új regény az új embert írja le, kinek szerelmeit megzavarja a kenyér gondja, kinek az életen ->aló kedvét megmérgezi a munka kényszerűsége s ki a költőt is részvétlen lökdösi ugyanebben a keserves küzdelemben. Beaumarchais boldog öregséget töltött a maga

palotájában, mert a mások pénzén építette. Balzac kimerülten esett össze a palotája küszöbén, mert a maga pénzén kellett megépítenie”. Avagy:

„Régi regények olvasása közben sokszor megzavar a furcsa kérdés: miből éltek ezek az oroszslánszívú vagy ördögi lelkű emberek? Mi volt a foglalkozásuk, hogy a nap és az éjszaka minden órájában ráértek elkövetni az ő bámulatos hőstetteiket vagy rettenetes gazságaikat?” Vagy pedig: „Igen szép könyvek és novellák szólnak arról, hogy eszik, hogy alszik, hogy szeret, hogy vásárol kaszát, hogy betegszik meg, hogy hal meg, vagy hogy gyógyul meg a magyar paraszt. De sehol sincs megírva, hogy éhezik a magyar paraszt, hogy lázad fel, hogy sutorog benne a gyűlölet, hogy szánja rá magát, hogy itt hagyja ezt a földet, melyhez beteg szerelem köti minden porcikáját”.

Másutt: „A géppel való bánás neveli az ember önérzetét. Kormányzó, áttekintő, alakító léleknek és hatalomnak érzi magát, csak emberhez méltó állapotok közepett legyen ura a gépnek”.

Még másutt: „S könnyebb a tevének általjutni a tű fokán, s könnyebb a gazdagnak bejutni a mennyeknek országába, mint a szegénynek megnyerni, a mit kér, a keresőnek megtalálni a mit keres, és a zörgetőnek megnyitvatni”.

A műértő és esztéta Ignotus pedig így ír: „A hol a bányák kimerülnek, a temetőket kezdik felásni s a teremtő nagy géniuszok ulán következnek az arhaizáló nagy talentumok. Mikor az új idő minden újsága kifejlett s nagyjait tönkreutánozták: a dekadens világ s a dekadens művészet a múltak szépségeit próbálja feleleveníteni. Néha az ilyen pseudo renaissance igazi renaissance-sá válik. A décadance arhaizáló formáinak pompás csigaházába észrevétlen beoson a születő idők meztelen csigája. Vigyázzunk ítéletünkkel, ha egy-egy különös művész meghökkent bennünket. Lehet, hogy csak a múlt kísért, de az is lehet, hogy már a jövőendő ébredez benne.”

A filozófus Ignotus még ezeket a kegyetlen igazságokat vágja a fejünkhöz:

„Élni annyit tesz, mint a más rovására élni. Táplálkozni annyit tesz, mint mást megemészteni. Erősnek lenni annyit tesz, mint más erőt lebírni. S ha ez így van: hát nem volt igazad derék Proudhon, igazad még úgy is, ahogy nem gondoltad? A természet e rendjében egyáltalában lehet-e enyém egyéb, mint a mit lopok?”

Bölcsészeti kérdéseket megvilágító elmélkedést lehetne egész seregestül találni. De nem ezek mutatják, hogy Ignotusban van valami rokonsági kapcsolat a filozófusokkal, a nagy gondolat-kéjencekkel. Platón szerint a bölcsészeti gondolkodás megindítója, *μουσα-χρητης-β* a halál s kifejlesztője, állandó kísérője a közönséges, megszokott dolgokon való csodálkozás. Mindkettő állandó erjesztője a mi iroánk gondolkodásának is és egyszerűen gondolat szimfóniája, a *Temetőjárás* a mi irodalmunkban Madáchnak, A halál költészetéről írott vers ciklusa mellé való.

* * *

A francia közmondás szerint minden emberben megvannak kiválóságainak fogyatkozásai is. Ignotus sincs ezek híjjával. Noha Nietzsche fejedelmi írásformává emelte az aforizma stílust, s így súlyos vádakot idéz fejére, a ki most is kételkedni mer még e műfaj kékvérűségében, mégis ide merem írni, hogy csak az épít gondolatkunyhókat, a kinek az ereje nem futja palotákra. A nagy építőmesterek, a konstruktív elmék előreláthatólag sokáig kerülni fogják ezt a gyorsírási stílust és műfajt, a mely egyébként azonban olyan kitűnően hozzáillik a mai ember rövidlélekzetű figyelőképességéhez, sebes szívveréséhez, egészben

lexikonszerű lelki életéhez. Sokan örülnének, ha valóra válnék reményünk: hogy Ignotus finom elméje építeni is tud.

Valahol könyvében beszél az igazi úrról s ezekkel a szavakkal jellemzi: gógös, intelligens és szomorú. Könyvének figyelmes olvasójában az a gondolat támad, hogy saját maga állott lelki szeme előtt modellként, mikor ezt a jellemzést leírta. *Kunfi Zsigmond.*

Osztályharc és a kishivatalnokság.

A szellemi proletariátus osztályharc alapján álló szervezkedésében a sorrendben kétségtelenül a kishivatalnokság szervezkedése lesz az utolsó és addig is, míg ez a szervezkedés végleges lesz (épügy, mint legutóbb a bírakét) egynéhány leszerelés fogja félbeszakítani.

Ehhez a közelfekvő föltevéshez a közvetlen tapasztalatokon kívül a következő megismerések juttatnak el:

1. A kishivatalnokság zömét három elem alkotja: az elszegényedett, letört dzsentri (különösen a megyénél), a polgári osztályból az a rész, mely a mi sajátos viszonyainknál fogva kényelmi, vagy kényszerűségi okokból ezt a pályát választotta és végül az elnyomott osztályból a magasabb osztályba törtek. Mindhárom elem gondolkozása messze áll a dolgoz munkásságétól. Az elsőben még benne él a nagybirtok ideológiája, a másik kettőt környezete és viszonyai olyanná formálják, hogy gyűlölni és letagadni kénytelenek mindent, a mi egyformásítaná őket a proletársággal, vagy a mi „alacsony” származásukra emlékeztet.

2. A szellemi proletariátus sorában a kishivatalnokság rendelkezik a legkisebb képzettséggel. A tanítóság — melynek képzése semmivel vagy nem sokkal magasabb — már hivatásánál fogva is hamarabb érzi szükségét tudása felfrissítésének, míg a kishivatalnokságnál e szükséglet nem áll be azért, mert legnagyobb része egész életén át egy és ugyanazon munkakört látja el és csaknem gépies egyformaságú munkát végez.

3. Szüksős viszonyai — melyek családalapításra is csak későn képesítik — a bővebb szellemi tápanyag megszerzését úgyszólván lehetetlenné teszik. Elzárják előle az igazi művelődés forrásait.

4. Ugyanez az ok és a munkában való önállóság teljes hiánya, valamint az a körülmény, hogy hivatalában évtizedek sem hoznak létre gyökeres változásokat, egész szellemi életét egy régen elért fokon tartják, (mely fokon való megállapodás a lélek fásultságát és a haladás eszméi iránti érzéktelenségét idézi elő) úgy, hogy közeli az a föltevés, hogy innen a legközelebbi út a visszafejlődéshez vezet. Az ipari munkásságnál ez a helyzet nem áll be azért, mert ott a folytonos újítások, termelési reformok folytonosan tágitják tapasztalatát és tudását.

5. A kishivatalnokság aránylag nem sok tanulás árán az *úri mivolt* külsőségeihez jut és ennél fogva tiltakozik a proletár elnevezés ellen. Munkaköre — minthogy a felelőség sokféle oszlik — nem kivan túlzott lelkiismeretességet, sem hajszálpontosságú munkát. Ezért és mert hivatalát nem tekinti „hivatásának”, a hivatali munkát természetesen kevésre becsüli, nem fejlődik ki benne munkás-önérzet, tehát a munkát megillető jogok bátor, tudatos követelése sem.

A szellemi proletárság szervezkedésének megítélése egy külföldi példa révén úgyis nagy óvatosságot igényel.

A munkásság ugyanakkor, mikor saját gazdasági érdekeiért szervezetekbe tömörül, egyúttal tudatosan magasabb politikai, társadalmi és kulturális érdekért is küzd. Küzd tehát az „embernek emberfeletti uralma” és a katasztrófákat előidéző fejtelten termelési rendszer

ellen, mert teljesen jogfosztott és mert mindezen bajokat a szellemi proletariátusnál sokkal intenzívebben érzi.

A mozgolódó kishivatalnokságot elégedetlensége még nem avatja forradalmárrá. Az olaszországi állami hivatalnokok midőn szervezkedésükkel jobb helyzetet vívtak ki maguk számára: felhagytak a harccal és úgy mint előbb, újra gyűlölői lettek a szociáldemokratáknak.

Ez a tapasztalat és a főtebb említett okok azt a gyakorlati igazságot sodorják felszínre, hogy a kishivatalnokságnál és általában a szellemi proletariátus azon csoportjainál (mint a tanítóság is), melyek távolabb állanak az eleven élet érintésétől, a jobb viszonyok megteremtésére irányuló szervezkedéssel együtt meg kell indulnia az osztálytudatosságra való nevelésnek.

Mert míg (és más okokból ugyanide konkludál a *Nép-szava* egy minapi cikke is) a szellemi proletariátus nem küzd a közös munka elvén nyugvó társadalmi rendért is helyzetének javítása mellett, míg soraiban nem merül föl szükséglete olyan kulturális erőforrásoknak, a milyen a felvilágosodott munkásságnál a *Társadalomtudományok Szabad Iskolá*-ja, addig végleges szervezkedésről szó sem lehet és a mozgalom fázisait csak leszerelések fogják megjelölni.

Ennek keresztülvitele és megvalósítása t. i. az osztálytudatossá váló nevelés — sajnos — a fenti okoknál fogva a kishivatalnokságnál fog legtöbb akadályba ütközni.

Kőhalmi Béla.

A szocializmus a sötétségben.

Bernát István: Szocialista Programok. Budapest, „Pátria” irodalmi vállalat kiadása, 1906.

Imponáló, mert nehéz és háládatlan feladatra vállalkozott az az egész tudós, a kit a magyar agráriusok szellemi vezetőjük gyanánt tisztelnek. A szocializmust akarja megismertetni azokkal, a kik e megismerés fáradságait rendszerint áthárítják a budapesti m. kir. államrendőrség vállaira. És a mi még nehezebb: az ismereteknek és fogalmaknak azzal a rendelkezésére álló kvalitásával vág neki e feladat megoldásának, a mely — a hogy a könyvből látjuk — arra sem volt eléggé alkalmas, hogy ő maga, az ismertető, kellőképen meg tudja a szocializmust ismerni.

Tréfa és gáncs nélkül szólva: nagy és kellemetlen vállalkozás egy vérbeli agráriusra nézve, ha a szocializmus gondolatvilágának építményeit föl akarja fogni és meg akarja mérni. Zavart és ellentmondást lát mindenütt, sok dolgot nem ért, még többet félreért. Eligazodnia épp oly nehéz, a milyen nehéz nekem az illusztris szerző előttem fekvő könyvében eligazodnom. Szemüveg kell ehhez; bele kell bocsátkozni az ő agrárius fogalmainak rendszerébe, a mi ilyesforma valami lehet:

A nemzet áll a nemzetet fenntartó vázból és a töltelékéből. A váz a földbirtokosság — beleszámítva az agrárius írókat is — a töltelék mi vagyunk, a földnélküli halandók.

A ki a nemzetet szolgálni akarja: a nemzet vázát kell erősítenie. A töltelék rosszindulatú, mértéktelen, bűnökre és kicsapongásra hajló. Ellenben a földbirtokosság erényekben gazdag és önzetlen osztály (154. lap), a mi nem csoda, hiszen „keresztülment a nemzeti szenvedések tüzén” (53. lap).

A földbirtokosságot ezen erényeiért, valamint önzetlenségéért pénzbeli jutalom illeti meg. Ez a nemzet legfőbb érdeke, mert csakis ők tudják a nagy vagyont a nemzet javára váló módon kezelni. Ez okból a börze káros intézmény, valóságos nemzeti veszedelem. A gabonaárak alakulását nem úgy befolyásolja, a hogy a nemzet vázának jól esnek. Termeiben vad spekuláció folyik, a melyben a nemzet fönttartói — a földbirtokosok és az agrárius írók — elvesztik a pénzüket. Ez a spekuláció bünt és erkölcstelenséget terjeszt, s így fokozza a köznyomort, mert hiszen a nyomorúság „az alsó rétegek büneiből, hibáiból és bűnös hajlandóságából folyik” (59. 1.).

E rétegek tehát csak úgy szüntethetik meg nyomorúságukat, ha erkölcsileg megjavulnak, azaz, ha fölteszik magukban, hogy megelégszenek azzal, a mijük van és lemondanak a világ örömeiről, a melyek a földbirtokosok és az agrárius írók számára tartatnak fönn. Az elégtelt boldogság erényének gyakorlásában példát vehetnek a keleti népektől (52. lap) vagy a beduintól, négertől és a sátoros cigánytól (176. lap).

Mert a mint Pascal mondja — s ez az előttünk fekvő könyv jeliséje — „Csak az a nyomorult, a ki magát ilyennek érzi”.

... Ennek az egyszerű és fölemelő világnézetnek a látószögébe kell beállni annak, a ki Bernát István könyvét érteni akarja. Megvalljuk, hogy e világnézet csak azt a fölületes érdeklődést kelti föl bennünk, a melylyel a régiségbúvárlat eredményeit fogadjuk. Mert e világfölfogás ez idő szerint már a történelemé. Abba a régi korba vezet bennünket vissza, a mikor még úgy a fél-, mint az egész tudósok koponyájában sötétség uralkodott, és ezt a koponyát vaskalap védte a külső világosság ellen. Ezeket tudva nem is a tanulás vágya hozta e sorok igen szerény íróját a szóban levő könyv olvasói közé, hanem az az izgató kíváncsiság, milyen képet nyújt a tizenkilencedik században kialakult és még egyre fejlődő legmodernebb világfölfogás abban a sötétségben, a melynek, mint egész tudománynak, hivatalosan megalapozott tekintélye van Magyarországon.

Marx Károly és Bernát István! Olyan találkozás ez, a mely teljes érdeklődésünkre tarthat számot. A tudományos szocializmus megalapítóját utólérté a nemezis. A miért ő olyan sokat írt a középkorról, most középkor visszaadja neki a kölcsönt.

Könyvkritika írásának megvan az a lelkiismereti szabálya, hogy az ember ne kapaszkodjék a részletekbe és netaláni ellenérveit ne a jelentéktelen szempontok, hanem a könyv szerzőjének főérvei körül csoportosítsa. A ki Bernát István könyvét ismertetni akarja, hiába törekszik ennek a szabálynak a betartására és pedig azért, mert ez a könyv maga is bírálat s az írója bizony nem nagyon keresgélte a tudományos szocializmus alapjait, hanem megelégedett a részletekkel, így magát a történelmi materializmust, a marxizmus legmélyebb és legtudományosabb tartalmát hat és fél sorban intézi el, Kíddnek arra az állítására hivatkozva, hogy a hatalmon levő osztályok csupa erkölcsi idealizmusból nem használják föl hatalmukat az alattuk levő rétegek szabadságának tökéletes elfojtására, holott ezt igen könnyen megtehetnék. Olyan állítás, a melyet a tények ezrei cáfolnak meg s a melyet minden gyakorlati politikus mosolyogva fogad.

A történelmi materializmus élesebb argumentumokat is megérdemelt volna. De a szerző jobbnak találta, hogy ne foglalozzék vele. Ez az óvatosság csak természetes, sőt nagyon is könnyen érthető. A villamos ívlámpa tudvalevőleg sehogy sem fér bele a sötétségbe.

Lehet ugyan, hogy a szerző jóhiszeműen követte el ezt a mulasztást, mert hiszen ő maga mondja (43. lap), hogy Marx főműve „a Tőke oly nyelven van írva, a mely csak a kiválasztottaknak érthető”. Már most persze kérdés, vajon az illusztris szerző a kiválasztottak közé számítja-e magát, mert ehhez képest terheli vagy nem terheli őt a felelőség azért a nagy mulasztásért, hogy a történelmi materializmust kihagyta a bírálat anyagából.

Mi a magunk részéről azt föltételezzük, hogy a szerző nem tartozik a kiválasztottak közé s így teljesen jóhiszeműen járt el. Erre vall a bírálat egész menete, a melytől vadidegen a fejlődés gondolata, a modern tudomány e jellemző sajátossága. A szocializmusnak csupán a programszerű végső célját veszi bírálat alá, s a kollektívizmus társadalmi rendjén iparkodik szerkezeti hibákat fölfedezni. Panaszskodik, hogy a tudományos szocializmus képviselői csak nagyon határozatlan képet nyújtanak a jövő társadalomról. Pedig hát az ember még egy órásmesterrel sem áll szóba valamely új óraszerkezet dolgában, ha nem kap rendes képet minden apró tengely ágyról. A szerző nem tudja a jelenségeket másképen szemlélni, mint abban a mechanisztikus beállításban, a melyet az elmúlt század tudományossága messze túlhaladott. A szocializmust nem tartja egyébnek, mint világboldogító társadalomszerkezetek tervgyűjteményének, s a régi utópista-szocialisták ellen elkoptatott fegyverekkel száll ellene sikra. Mivel pedig helylyelközzel mégis szemébe szöki a gazdasági fejlődés egy-egy szabálya: azt mondja, hogy a szocializmus tele van ellentmondással.

Valójában pedig az ő gyöngécske érvei ütik egymást agyon. Egy helyen azt mondja, hogy a magántulajdon a munka és intelligencia jutalma, — más helyen pedig védi a végrendelet jogát. Mert hiszen — köztapasztalás szerint — a nagy vagyonok örökösei csupa munkás és intelligens egyének. Egy helyen nekimegy a „Verelendungstheorie”-nak — a melyet a szocialisták túlnyomó többsége rég elejtett — és a meliorációs elmélet alapjára áll: más helyen pedig az elégedettséget dicséri, mint azt a tulajdonságot, a mely a szegény osztályokat helyzetük javításához elvezeti. Szemére lobbantja a szocialista mozgalomnak, hogy semmi pozitívet nem alkotott — más helyen pedig elismeri, hogy a szakszervezeti mozgalom a munkaviszonyok javulását eredményezte. Sopánkodik, hogy a szocialisták elhanyagolták a szövetkezeti mozgalmat és agyonhallgatja, hogy pl. Németország szocialista fogyasztószövetkezetei több, mint egymillió munkást foglalnak magukban. Olyan tárgyaltalan és semmitmondó szerkezeti kifogásokat hoz föl a kollektív társadalom ellen, mint ezt például: hogy „a bénák, vakok, szellemi vagy testi fogyatkozásban szenvedők, a gyermekek s kétségkívül a nők egy része is” — mert dolgozni képtelenek, éhen fognak pusztulni a kollektív társadalomban. Egyáltalán a tárgyaltalan, de hangulatkeltő kifogások s a történelmi valótlanságok egész sorozatát használja föl a fejtegetéseiben. Több lapot kellene rászánunk, ha egyenként akarnók őket korigálni. Csakhogy ez meglehetősen unalmas dolog, s a Huszadik Század olvasói különben is tisztában vannak az agrárius tudomány terminológiájával.

Legérdekesebb a könyvnek az a pár lapja, a mely a mezőgazdasági kérdéssel foglalkozik. Ezen a helyen keresztülbúvik a kétségtelenül nagyképzetségű szakember és mint ilyen, igazságokat is mond. Például ezt:

Marx és társai abból szedték érveiket, hogy az industrializmus révén kifejlett termelő rend az, a mely a mai..... helyzetet megteremtette. Erre építették vádjaikat és terveiket. Magyarországi követőik e fegyverekkel főképp a múltból ránk maradt állapotok ellen fordulnak. Azt hirdetik, hogy a gazdasági fejlődés bűne, ha a nagy vagyonok fölszívják a kicsinyeket, habár tudniok kellene, *hogy e nagy vagyonok főleg királyi adományok révén, nem pedig a gazdasági erők szabad játékának eredménye gyanánt jöttek létre.* A nagy vagyonok ezen forrása azonban már nem létezik többé.”

Ezt mondja a nagybirtokról. Más helyen még hozzászól, hogy a nagybirtokra csak az olyan agrárszocialista törekvések veszedelmesek, a melyek a nagybirtokok fölosztását célozzák. Csakhogy ezek — az ő véleménye szerint — nem szocialista törekvések. És hivatkozva a német szociáldemokraták breslauer kongresszusának határozatára, a mely e törekvéseket a szocializmus megrontásának bélyegezte: megmondja a magyarországi szociáldemokratáknak, hogy ne prédikáljanak földosztást, mert ez nem tisztességes szocialista eljárás.

Bernát Istvánnak e tekintetben nincs nagy oka haragudni a magyarországi nemzetközi szociáldemokratákra, a kiknek hivatalos körei nagyjában véve a német szociáldemokrata párt agrárpolitikai felfogását vallják magukénak, azt a felfogást, a melyet a szerző rokonszenvével tüntet ki, kétségén kívül igen helyes érzékkel, mert az az agrárpolitikai irány, a mely a nagybirtok fenntartásából, sőt kiterjesztéséből indul ki, szükségképen kedves az agráriusoknak, a kik ugyanezre törekszenek.

Bizonyos, hogy a német szociáldemokrácia, a mely egyfelől lekötötte a burzsoázia erőit, míg ugyanakkor a földbirtokosságot nem is érintette: nagy mértékben hozzájárult a német földbirtokosság politikai és társadalmi hegemoniájának megalapításához. Ebben a tekintetben tehát konzervatív eredményt szült az a forradalmi munka, a melyet végzett. És ez tetszik a szerzőnek.

Persze nagy kérdés, vajjon a magyarországi munkásmozgalom megmarad-e továbbra is azon a szép elméleti következetességgel előírt úton, a mely ide vezet. Ha nem csalódunk, már le is lépett róla és valószínű, hogy a viszonyok ereje nagyobb eltérésre is fogja kényszeríteni. Az orosz szociáldemokraták — bár a többségük orthodox marxista — a latifundiumok felosztásának követelését magukévá tették. Ez nálunk sincs a lehetőség határán kívül, sőt az sincs teljesen kizárva, hogy sikerrel is járhat.

A latifundiumok felosztása, a földesúri és papi uráalom megsemmisítése, a szabadsággal és kulturtörekvésekkel teljes Új-Magyarország megalapozása után pedig szívesen át fogjuk engedni a szerzőnek azt a vigasztalást, hogy a szocialisták következtelenül jártak el.

d. a.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A *Társadalomtudományi Társaság* f. év október hó 21-én rendkívüli közgyűlést tartott, melyet Pikler Gyula alelnök betegsége folytán Révai Sámuel elnökölt.

Az elnök üdvözlő szavai után Jászi Oszkár titkár jelenti, hogy a Társaság ellen indított hírlapi és társadalmi hajszá, melyhez még jogosulatlan hivatali pressziók is járultak, nemcsak nem ártott meg a Társaságnak, hanem az erősebb, mint valaha, a mennyiben az egész válság eredménye az volt, hogy a legutolsó választmányi gyűlés 37 tag kilépését és 207 tag belépését vette tudomásul. (*Zajos éljen-zés.*) A belépések azóta is állandóan tartanak, úgy hogy a magyar társadalom impozáns tanúbizonyosságát adta annak, hogy nem engedi magát az álhazafiság által terrorizálni. (*Elénk helyeslés és taps.*)

A titkári jelentés után Zigány Zoltán a választmány javaslatait terjesztette elő a megüresedett tisztségek és választmányi tagságok betöltése tárgyában. A közgyűlés e javaslatokat egyhangúlag elfogadta s nagy lelkesedéssel megválasztotta

elnöknek: Pikler Gyulát;

alelnöknek: Méray-Horváth Károly és Somló Bódogot,

titkárnak: Harkányi Edét,

a számvizsgáló bizottság tagjaivá: Bródy Sándor gyárost és Szende Pált;

a választmány fővárosi tagjaivá: Balog N. Imre, Gönczi Jenő, Marschan Géza, Jordan Károly, Rác Gyula, Rózsavölgyi Manó, Szalay Károly és Székely Imre tagokat;

a választmány vidéki tagjaivá: Ghiczy Elemér, Grósz Menyhért, Huzella Gyula, Lengyel Imre és Tamássy József tagokat.

A tisztségek betöltése közfelkiáltással, a választmány és a számvizsgáló bizottság kiegészítése ellenben titkos szavazással történt, melyen 56 törlénsnélküli szavazólap adatott le.

A választások után Jászi Oszkár titkár olvasta fel Pikler Gyula hozzá intézett következő levelét:

Kedves Barátom!

Rendkívül sajnálom, hogy egy heves gégehurut folytán társaságunk holnapi közgyűlésén nem lehetek jelen.

Szíves voltál velem közölni, hogy tagtársaink nagy részének az a kívánsága, hogy a megüresedett elnöki hivatalt én vállaljam el. Abban az esetben, ha a többség választása csakugyan rám esnék, jelentsd ki, kérelek, nevemben, hogy a megtisztelő bizalmat igen köszönöm és hogy az elnöki tisztséget elfogadom.

Arra nézve, hogy e tisztséget milyen szellemben szándékozom viselni, rövid lehetek. Programmom az, hogy a Társaság iránya ugyanaz maradjon, a mi a múltban volt.

Szemben azzal a tájékozatlansággal, mely társadalmi kérdésekben társadalmunk nagy részét sajnos még mindig jellemzi, művelje és terjessze társaságunk ezentúl is azt az igaz, reális társadalmi tudományt, a mely nem pusztá öhajítás többé, a mely ellenkezőleg igenis van, és napról-napra több hívet szerez magának szerte az egész világon. Azt a tudományt, a mely szerint az államnak és a jognak az a rendeltetése, hogy az emberek szükségleteit kielégítse; a mely szerint továbbá a szükségletek kielégítése módjainak, az ismereteknek, a termelési módoknak haladásával az államnak és a jognak is okvetlenül változnia kell; és a mely szerint végre az állam és a jog körül körül folyó küzdelmek osztályoknak a javakért való harcai, a melyeket letagadni nem szabad, hanem ki kell egyenlíteni, vagy végig kell küzdeni.

Többet a tudományos irányról, melyet nézetem szerint Társaságunknak képviselnie kell, ezúttal mondanom az alkalomhoz képest túl hosszú lenne. De egy szót kell még szólanom arról, hogy milyennek fogom fel Társaságunk erkölcsi karakterét.

Nekünk úgy, mint eddig, ezentúl sem szabad működésünkkel a hatalmasok kegyéért pályáznunk, a tudományt a hatalmasok cselédjévé és ezzel áltudományyá lealáznunk. Oly férfiak egyesületének kell lennünk ezután is, a kiknek nem céljuk u. n. társadalmi pozíciójuk emelése, üres kiténtetések, a napi larma elismerése.

Szociális politikánk kell, hogy legyen ezentúl is; az elnyomottak és kitagadottak felemelése, egy megelégedett, jólétben élő magyar nép megteremtése a tudomány, a műveltség, a felvilágosodás segítségével. Az e célért való fáradozásban és küzdelemben lássuk az igazi hazafiságot minden igazságtalan váddal szemben. Értessük meg a közvéleménnyel azt is, hogy a magyar munkás-ságban, a mely a legutóbbi években a teljes elhanyagoltság tengereből erős sziklaként emelkedett ki, a jövő fel világosodott, művelt, gazdag Magyarországnak egy új alapköve támadt, a melyre bizalommal és legközelebbi oktan önzésünket legyőzve, kell építeni.

Mind e céljainkért kizárólag a tudományos meggyőzést fegyvereivel harcoljunk; a leghatározottabban tartózkodjunk attól, hogy pártkeretekbe vegyüljünk, egyes személyeknek szolgáljunk, vagy magunknak személyes tevékenységet vagy személyes gyakorlati sikert törekedjünk elérni.

Fogadd őszinte tiszteletem nyilvánítását.
Budapest, 1906 október 20.

Pikler Gyula s. k.

A közgyűlés e levelet nagy tetszéssel fogadta és jegyzőkönyvbe foglalását határozta el.

Erre Zigány Zoltán terjesztette elő a választmány által már elfogadott indítványát egy főtitkári hivatal szervezése tárgyában.

Az alapszabálmódosításhoz előírt $\frac{1}{3}$ -a a tagoknak nem lévén jelen, az elnök ezen indítványt egy közelebbi közgyűlés elé utasította, mely a tagok számára való tekintet nélkül határozni fog.

A közgyűlés bezárta után érkezett a fiumei *Circolo Studi Sociali* lelkes hangú üdvözlő távirata, melyet a még jelenlevő tagok örömmel fogadtak.

A hirdetett felolvasó ülés Pikler Gyula betegsége miatt elhalasztott.

A Társadalomtudományok Szabad Iskolája munkás- tanfolyamainak megnyitása.

A Társadalomtudományok Szabad Iskolája kitűzött kettős céljának egyikét már megvalósította: *munkástanfolyamai* megnyíltak.

A megnyitó ünnepély f. évi október hó 14-én volt az iskola helyiségében, hol több százan jöttek össze az iskola hallgatói, az igazgatóság tagjai s más érdeklődők.

Zigány Zoltán, az igazgató-választmány tagja, üdvözölvén az Iskolának nagy számban megjelent hallgatóit, a vendégeket s az igazgató-választmány tagjait, bejelenti, hogy a Szabad Iskola elnöke, Somló Bódog dr. egyetemi tanár, hivatalos elfoglaltsága miatt személyesen nem lehetvén jelen az Iskola megnyitásán, őt bizta meg helyettesítésével s egyidejűleg a következő levelet intézte az egyesület igazgató-választmányához:

Kolozsvárt, 1906 okt. 11-én.

*A Társadalomtudományok Szabad Iskolája
t. Igazgató-választmányának*

Budapesten.

A Társadalomtudományok Szabad Iskoláját, munkástanfolyamának megnyitása alkalmából a legmelegebb üdvözléssel köszöntöm innen a távolból. Az a nagyfontosságú kettős szerep, a melyre az Iskola hivatva van, a midőn a szociológia egész kiterjedt ismeretkörének elfogulatlan tanítására alkot önálló szervezet és egyúttal a Társadalomtudományi Társaság által kezdeményezett munkástanfolyamoknak nyújt végleges hajlékot, — elnöki tisztentől eltekintve is, kétszeres kötelességemmé tenné, hogy már mindjárt az Iskola első nyilvános lépésétől ne maradjak távol. Végtelenül sajnálom, hogy rendkívüli elfoglaltságom mégis erre kénytelenít. Ez a nagy elfoglaltság és abból folyó helyhezköött-ségem azonban, a melyet ez idő szerint még helyettesítési teendők különösen súlyosbítanak, nem múltólagos jellegű. És hozzájárul még az a körülmény is, hogy azt a csekély szabad időt, a, melyet tanári munkaköröm egyéb teendők számára hagy, a Társadalomtudományi Társaság előreláthatóan teljesen le fogja foglalni.

Ily körülmények között csak kötelességet teljesítek, ha az igazgató-választmányt arra kérem, hogy az elnöki állástól való megválásomat tudomásul venni és azt szabadabb vállakra ruházni meggyeskedjék.

Hogy az Iskola jövőndő működésével magamat továbbra is a legteljesebben szolidárisnak érzem, talán mondanom sem kell. Ugyszintén azt sem, hogy az elfoglaltságom mellett lehetséges keretekben ebből a működésből a magam számára is részt fogok kérni.

A nagy munkához erőt és kitaratást kíván és az igazgató-választmányt igaz tisztelettel köszönti
Somló Bódog.
(Hosszan tartó éljenzés és taps.)

Zigány Zoltán: Tisztelt hallgatóság! A lelkes örömmel az a nyilvánulása, a melynek íme, mindnyájan tanúi és részesei vagyunk, élénken bizonyítja azt, hogy elnökünknek az Iskola fontossága cs jövőndője felől mondott szavaival mindannyian egyetértünk, s bizonyára épen iyy egyhangú a sajnálkozásnak amaz érzése is, a melylyel elnökünk lemondásának híret fogadjuk. (Ugy van!) A felolvasott levélnek ez utóbbi

része az igazgató-választmány intézkedését kívánván, e helyen nem kerülhet tárgyalásra. Reátérve a mai nap teendőire, bizonyára helyén való dolog lesz az, ha némi tájékozást nyújtunk most meginduló tanfolyamaink felől. Mi, az igazgató-választmány tagjai azt hisszük, hogy fontos és nagy dologba kezdünk ma, a midőn *Munkástanfolyamainkat* a munkások rendszeres alapvető tudományos képzése számára megnyitjuk.

E tanfolyamok hallgatóit a szervezett munkásság soraiban kerestük s az eddigi jelentkezésekből megnyugvással láttuk, hogy e váranköz-sunkban nem csalódtunk. Nemcsak most nálunk, de Európa-szerte mindenkor úgy volt, hogy a helyesen megindult szervezkedésnek első és talán legfontosabb teendői közé sorolták a munkások képzését. Tudomány nélkül nincs a szervezkedés terén haladás. A tudománytalan tömeg hasznavehetetlen tömeg, mert nem él benne múltjának tapasztalata, képességeinek ismerete és céljának tudata. Az ilyen tömeg saját magának is teher, másnak is akadály. Ellenben az a szervezett tömeg, a mely világosan látja helyzetét s céljait és ismeri a rendelkezésére álló eszközöket: az ilyen tömeg mindenkor hatalom volt.

Az a képzés, a melyre a munkásságnak szüksége van, tulajdonképen az iskola mulasztásának a pótlása. A neveléstudomány története véges-végig tanúskodik arról, hogy az iskolák mindig sok-sok évtizeddel elkésve ballagnak az élet haladása után. Mikor egy-egy társadalmi réteg az erőnek és hatalomnak teljességében kiformalja magát: siet tulajdon képére megalkotni a maga iskoláját s még haldoklásában is igyekszik azt fentartani, az új korszakba átültetni. Olyan iskola még sohasem volt, a mely előbbre vitte volna a társadalmat. Az az iskola például, a melyből mi kikerültünk, az már messze hátra van az élet mögött, az ma már a múltnak iskolája. A mi feladatunk az, hogy megcsináljuk a jövő iskoláját, a melynek nyomába lépnek majd később — elkésve — az államnak és a községeknek az iskolái.

Ilyen föltevésekkel és reménységekkel csináltuk meg ezt az iskolát. Az alkotás munkájának szereplői közül két tényezőt kell megemlítenem. Az egyik tényező a mi egyesületünknek serény buzgalma, a melylyel az Iskola anyagi föltételeit kellett biztosítanunk, a másik tényező pedig a szervezett munkásság. Olyan alapot kellett t. i. az Iskola számára keresnünk, hogy ennek működése és fennállása köz-szükséggé váljék, hogy ezt az Iskolát ne lehessen bezárni. Ezt az alapot mi a szervezett munkásságban találtuk meg s az Iskola jövő-dőjét a szervezett munkásság kezébe tettük le. Azzal a jó kívánsággal van szerencsém a Társadalomtudományok szabad Iskolájának munkás tanfolyamát megnyitni, hogy az Iskolában senki se keressen, senki se találjon mást, mint a tudománynak odaadó, soha sem lankadó, semmitől vissza nem rettenő igaz szeretetét és kultuszát. (Hosszas éljenzés és taps.)

E beszéd elhangozta után, az intézet igazgatója Jászi Oszkár emel szót:

Tisztelt Hallgatóság! A mai napra e nagyon szerény terembe azért hívtuk önöket össze, hogy közös munkánk megkezdése előtt még egyszer áttekintsük céljainkat s megállapítsuk azt a szellemet, a melyben e célok elérésére dolgozni akarunk.

Főcélunk a tudományos ismeretek terjesztése s mikor önök nagy és nehéz fizikai munkában kifáradva mégis szomjúhozják ezeket az ismereteket: nagyon helyesen átérzik, hogy a tudomány hatalom, hogy a tudományos ismeretek nem csak kíváncsiságukat elégítik ki egyik vagy másik irányban, de hatalmas harci fegyverek is a szabadságért és a jóllétért folytatott küzdelmükben. Mert a tudományos ismeretek

olykor a napi élettől a látszólag legtávolabb fekvők is — tetemes befolyást gyakorolnak az emberek sorsára. Csak egy példát. Önök tudják, hogy az *isten kegyelméből való királyság* tana milyen alkalmas eszköz volt évszázadokon át a zsarnokság fentartására. Nos, hiszik-e önök, hogy ez a tan oly soká fentarthatta volna magát, ha a nagy néptömegek megfelelő szociológiai ismeretekkel rendelkeztek volna, ha tudták volna, hogy hogyan alakult ki a kezdetleges törzsi hatalom, miként erősítette meg azt a hódítás és a javas emberek tekintélye, szóval, ha ismerték volna a földi hatalom természetes alapjait.

Igy van ez a többi ismeretekkel is. És az a munkás, a ki ismeri a természeti és a társadalmi világ kényszerű rendjét, bizonyára egészen más fegyverekkel fogja szabadságharcát megvívni, mint az a társa, a ki még mindig a világban az isteni vagy az emberi akarat érvényesülését látja. (Zajos helyeslés.)

És azoknak, a kik ezzel szemben azt vitatják, hogy a proletariátus szellemi felemelése gazdasági felszabadítása előtt nem vihető keresztül, azt válaszolom, hogy ez igaz, de azért a szellemi kiművelést nem szabad a teljes győzelemig elhalasztani, hanem a szellemi fegyverekkel már ma erősíteni kell a gazdasági és politikai harcot ép a teljes győzelem kivívása érdekében. (Zajos helyeslés és tetszés.)

De a hasznos ismeretekkel céljainkat nem merítettük ki, hanem arra is vállalkozunk, hogy önöknek hasznos örömeket is nyújtsunk, hogy megnyissuk önök előtt a *művészeti örömök szebb és tisztultabb világát*. És fogadjunk szót Anatole France-nak és ne féljünk az örömöktől (miként némely álbölcselekdő javasolja), hanem keressük azokat. A művészeti örömök világa az az erő, mely a mai munkába görnyedi, szakmákba differenciált embert egyetemes emberi tartalommal tölti meg. A szép színek, a szép hangok, a szép vonalak és a szép gondolatok világa megóvja az embert attól, hogy pusztá termelő géppé süllyedjen le. S nemcsak megóvja ettől a lealacsonyodástól, de fel is emeli az emberi szolidaritás legmagasabb perspektíváihoz, majd átéreztetik vele a múlt, a jelen és a jövő gyönyörű egységét. (Zajos tetszés.)

Azonban ezeknél a hasznos örömeknél sem szabad feladatunkat megoldottnak tekinteni, hanem azon is munkálkodnunk kell, hogy egy új erkölcsöt, egy új társadalmi morált dolgozzunk ki a düledező régi — vallási vagy metafizikai — helyébe. Egy új morált, melynek alapja: a *tudomány és az emberi szolidaritás*. (Zajos helyeslés és taps.) Ne féljenek, nem fogunk erkölcsi prédikációkkal jönni önökhöz s absztrakt bölcséleti konstrukciókkal nem fogjuk az önök elméit kizozni, hanem csak azt akarjuk, hogy a szolidaritás, a kölcsönös segítség, a kölcsönös munka s a kölcsönös küzdelem azokat a magasztos rugóit, melyeket a proletariátusban felszabadulásáért folytatott hősi harca kifejlesztett, harmonikus és tudományosan átgondolt rendszerbe öntsük, hogy így alkalmasakká tegyük az általános emberi cselekvőségnek jövőbeli szabályozására. (Zajos éljenzés és taps.)

Megismerve így céljainkat, még egy pár szót kell szólani arról az útról, mely hozzájuk elvezet. Ez az út, a mi hitünk szerint *csak a szabad kutatás útja lehet*. (Zajos helyeslés.) *Azé, mely nem ismer se dogmákat, se pártigazságokat*. (Zajos helyeslés.) *Természetesen szocialista pártigazságokat sem*, (zajos helyeslés és taps) hanem csak az igazságot kutatja, a jelenségek természeti rendjét és összefüggését. A magyar munkásság sokkal erősebb, semhogy bárminő tudományos eredményektől félnie kellene. Különbén is a jövőt szigorúan meghatározzák a társadalmi fejlődés kikerülhetetlen törvényei. Tehát az

öntudatos munkásság érdekében van, hogy dogmáktól és pártigazságoktól távol tartsuk ezt a jövőt és ezeket a fejlődési törvényeket. Mert miként már Lassalle hirdette, a munkásság az egyedüli osztály, melynek nincs mit tartania a jövőtől, sőt a mely egyenesen ezen jövő erőforrásaira van utalva. És ebben a testi munka emberei megegyeznek a szellemi munka embereivel, azokkal, a kiknek a tudomány és a művészet nem üzlet, nem a politikai stréberkedés eszköze, hanem a lélek tiszta vágyódása az igaz és a szép után. (Zajos éljenzés és taps.)

És nem véletlenség, hanem történelmi kényszerűség, hogy mindenütt kezd kialakulni a testi és a szellemi munka szövetsége. így Franciaországban a Dreyfuss-pör piszkos áradatai közepette a francia gondolat és jellem számos legkiválóbb alakja felismerte ennek a szövetségnek a szükségességét. És Anatole France azok között volt, a kik *népegyetemek* felállításával igyekeztek ezt a szövetséget megpecsételni. Az egyik, első ilyen népegyetemet maga France nyitotta meg s így fejezte be beszédét:

„És nagy ideje, Munkások, hogy érezzék az önök erejét és hogy az önök tisztább és szebb akarata érvényesülhessen, hogy egy kis józan ész és méltányosságot hintsen el oly világban, mely ma már csak az önzés vagy a félelem nevének engedelmeskedik. Láttuk ezekben az utóbbi években a polgári társadalmat és vezéreit, a mint képtelenek voltak nekünk az igazságot biztosítani, nem is beszélve az ideális, eljövendő igazságról, hanem arról a régi, sántító igazságról, mely durva korok maradványa. Erre az igazságra, mely pedig őket védte, halálos csapást mértek örjögésükben az esztelenek. Láttuk őket diadalmaskodva a hazugságban, a zsarnokságok legbrutálisabbika felé törekedve, polgárháborút és az emberi nem gyűlöletét üvöltve az utcákon.

Az önök feladata, Munkások, hogy felemeljék elméiket és szíveiket és képesekké tegyék magukat a tanulmányok és az elmélkedések útján arra, hogy előkészítsék a társadalmi igazság és a világbeke eljövételét.”

Ugy-e meglepő találkozása, tisztelt hallgatóim, a viszonyoknak és az állapotoknak?

A következmények is azonosak lesznek. Legyen ez a mi Iskolánk első jele a testi és a szellemi munka annak a szövetségének, mely nélkül ma már nem történik semmi nagy dolog ezen a világon! (Hosszas éljenzés és taps.)

E beszéd elhangozta után a szakszervezeti tanács részéről Kitajka Alajos fejtegette az intézet fontosságát s buzdította a hallgatóságot lelkes és kitartó munkára.

Majd Diner-Dénes József, az igazgatóság tagja emelt szót és a hallgatóság zajos tetszése közben a Marx emlékét elevenítette fel, „ki a társadalomtudomány megalapítója volt. Mert bár előtte is sokan művelték ezt a tudományt, ő volt az, a ki azt az álmódosítások és kívánságok világából a tények és a gazdasági erők reális alapjára helyezte”.

A tanfolyamok október hó 16-án vették kezdetüket a következő programmal:

I. Csillagászat és Geológia. Előadja: *Szalay Károly*, főgymn. tanár. Minden pénteken este 8—9 óráig. Első előadás 1906 október 19-én.

I. óra. A csillagászat múltja és szerepe az emberi művelődés történetében.

II. óra. A végtelenség fogalma; tér és idő; nap és csillagrendszerek.

III—IV. óra. Naprendszerünk bolygói. Fizikai ismereteink róluk.
 V. óra. A csillagászat, mint világnézetünk alapvető tudománya.
 VI. „ Természeti igazságok és társadalmi képtelenségek.
 VII—VIII. óra. Földünk helyzete a mindenségben. A föld keletkezéséről szóló régi és új felfogások.

IX—X. óra. Földünk múltja és jelene. Földünk geológiai alkata.

XI. óra. A föld és a rajta élő emberiség.

XII. „ A termelés fogalma s a belőle levont téves következtetések társadalomtudományi szempontból.

II. A munka és a munkásosztály története. Előadja: *Dr. Jászi Oszkár*, a Szabad Iskola igazgatója. Minden kedden este 8—9 óráig. Első előadás 1906 október hó 16-án.

I. óra. Szociológia. Szocializmus. Szociálpolitika. A társadalmi törvényszerűség. A munka.

II. óra. A kezdetleges (vad) népek munkája.

„ Az ókori rabszolgamunka.

„ A középkori világ kialakulása. A céhek.

V. „ A középkori földmivesmunkás élete.

VI. „ A XVI. század gazdasági forradalma. — A nagyipar kezdetei.

VII. „ A munkabér és a munkás életének fejlődése.

VIII. „ A burzsoázia uralomrajutása.

IX. „ A gőzgép és az általa okozott gazdasági forradalom. A modern kapitalizmus végleges kialakulása.

X. óra. Gyermekek- és női munka.

XI. „ A szocializmus és a XIX. század munkástörvény hozása.

XII. „ A jövő: szakszervezetek; szövetkezetek; sztrájkok; action directe; antimilitariste propagande.

III. Művészettörténeti tájékoztató. Bevezetés a műélvezetbe. (Vetített képekkel.) Előadja: *Teőke Andor*, tanár. Minden szerdán este 8—9 óráig. Első előadás 1906 október hó 17-én.

I. óra. Bevezetés. A művészetek eredete, célja, hivatása. Az ókor művészete.

II. óra. A középkor művészete.

III. „ A renaissance művészet.

IV—V. óra. Modern művészet.

VI. óra. iparművészet.

IV. Előadások az egészségtan körében, különös tekintettel a munkások igényeire. Előadja: *Dr. Bexheft Armin*, egyet. asszisztens. Minden csütörtökön este 8—9 óráig. Első előadás 1906 október hó 18-án.

I. óra. A levegő és a hőmérsékleti viszonyok hatása az egészségre.

II. „ Meghülés és edzés. Tisztaság és bőrápolás.

„ A lakás egészségtana.

„ A táplálkozás egészségtana.

V. „ Az italok egészségi szempontból.

VI. „ A munka és a pihenés. — A foglalkozás egészségtana.

V. Modern szépirodalom. Előadja: *Bíró Lajos*, a „Budapesti Napló” szerkesztője. Minden szerdán este 8—9 óráig. Első előadás 1906 november 28-án.

I. óra. A modern irodalom. Küzdelmek és diadalok. Zola.

II. „ Anatole France. Guy de Maupassant.

III. „ Ibsen.

IV. „ Gerhard Hauptmann és Bernard Shaw.

V. „ Tolsztoi és Gorkij.

- VI. óra. Beaudelaire. Jehan Rictus. A modern magyar irodalom.
 VI. A munkásosztály joga. Előadja: *Dr. Székely Imre*, ügyvéd.
 Minden csütörtökön este 8—9 óráig. Első előadás 1906 december hó 6-án.
- I. óra. Jogi alapfogalmak.
 II. „ Vagyonjog.
 III. „ Kötelmi jog.
 IV. „ Szolgálati viszony. Munkaszerződés. Kártérítés. Ipari balesetek.
 V. „ Büntetőjog a munkásosztály szempontjából.
 VI. „ A házasság felbontása. A törvénytelen gyermekek jogvédelme.

A pécsi munkás-iskola megnyitása.

(A Pécsi Naplóból.)

Páratlan sikerrel folyt le október 23-án este a város ideiglenes közgyűlési termében a pécsi munkás-iskola megnyitó előadása. Több mint 700 munkás jelentkezett összesen az iskolában való részvételre, férfiak és nők, idősebbek és fiatalok vegyesen, a mi már magában fényesen dokumentálja, hogy a pécsi munkásság megérett arra, hogy ilyen megfelelő színvonalon álló iskolában résztvegyen és meg fogja tölteni az előadási termet. S hisszük, hogy a résztvevők figyelmes érdeklődésének áldásos gyümölcse el nem marad: a pécsi munkásság megfelelő irányú tudományos kiképzést nyer, hogy a tudomány fegyverével is harcolhasson a fizikai munkája mellett és ennek érvényesítése érdekében. Tegnap este, bár pótpadok voltak a teremben felállítva, még ezeken kívül is zsúfolva álltak az emberek, megtöltve az átjárókat és a folyosókat is. Talán még soha ennyi ember nem hallgatott tudományos előadást Pécsen.

Doktor Sándor dr., a szabadgondolkodók pécsi társaságának elnökségi tagja remek beszéddel nyitotta meg a munkás-iskolát. Bizalomra kérte a munkásságot, mert csak ez a bizalom teremthet eredményes működést; utalt arra, hogy a tudományokkal minden elfoglaltságtól menten kell foglalkozni, s akkor jutunk el ahhoz az igazsághoz, melyeket keresünk. Rámutatott a tudományok nagy jelentőségére és azon kétségbevonhatlan sikerekre, melyeket a tudás segítségével ért el az emberiség. Jelezte, hogy ezen elméleti előadásokkal együtt gyakorlati előadások is fognak tartatni, melyek az írás, olvasás, számolás elemi ismereteibe fogják bevezetni a munkásokat. Kitartó buzgalomra buzdított végre a mélyértelmű beszéd, melyet osztatlan tetszéssel, lelkes helyesléssel fogadtak.

Ezután Rác Sándor tanár, iskolamegnyitó előadásul felolvasást tartott arról, hogy milyen befolyással volt és van a tudomány az emberiség fejlődésére. Brunetierének a tudományok csödjéről felállított ismert nézetével szemben kifejtette, hogy az emberiség őskorától kezdve fokként, miként haladt megszakítás nélkül, bár lassan, előre. Miként kezdte megismerni a természetet s magát s miként használta ki gyakorlatilag ismereteit; s miként s milyen erkölcsi törvényeket vont le a különböző művelődési állapotokban a természetről és magáról való tudásából. Kimutatta aztán, hogy a természettudományok eloszlatták a vallásnak, tehát a régi tudománynak azt a felfogását, hogy a föld központja a világegyetemnek, az ember pedig a földi életnek. A tudomány kijelölte az ember valódi helyét a természetben, megis-

mertette életének célját és föltételeit, s lehetővé tette, hogy társadalmi életét tudatosan természetesebb, tehát jobb alapokra építse, s így az emberiségnek olyan jövőt nyitott meg, melyben kifogják még tökéletesebben használni tudni a természet erőit, enyhíteni fogják azokat a bajokat, melyek a lét elengedhetlen kísérői, meg fogják ellenben szüntetni azokat a szenvedéseket, melyeket a társadalom rak az emberek millióira. Az egy órát kitöltő, sok igazsággal és e mellett népszerűen, szellemesen megírt felolvasás szép bevezetésül szolgált a tudományok egész körét felölelő további előadásokhoz.

Végül Hajdú Gyula vázolta rövidesen a további tennivalókat. A mint kezdetben a vallási, úgy később a nemzeti eszme lett uralkodóvá az emberiség fölött, most pedig az igazság folytatja küzdelmét a diadalért. Mint a vallásos eszme hívói a templomokat népesítik be, ezt a termet az igazság templomává avatjuk; az előadók áldozatkész, önzetlen papok lesznek, de a hallgatók ne legyenek hívők, hanem résztvevők, vegyék bírálat alá az előadásokat és vita által tisztázzák a felmerülő kérdéseket. Ezért minden előadás után vitát fognak tartani az előadott tárgy fölött. Ezzel a lelkes hangulatú megnyitás befejezést nyert.